Рік XIV. Р. 1905 кн. V. Т. LXVII.

67

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, V B. B. LXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 31/X с. с. 1905.

Рік XIV. Р. 1905 кн. V. Т. LXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, V B. B. LXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 31/X с. с. 1905.

Зміст LXVII тому.

Inhalt des LXVII Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Матеріали до історії української літературної мови.

(Зі збірника П. Ѳ. Сімсона № 2, XVI ст.).

Подав: *Проф. Володимир Перетц.*

Історія української мови вимагає ще не мало матеріалів і розслідів. Не кажучи вже про давнійший період, не видаєть ся нам досить вияснєним питаннє про долю української мови в XIV—XVI ст., а матеріали не тільки не оброблені, але й на стільки не зібрані, щоби роз'яснити деталї. Справді, крім статї проф. Владимірова ми не маємо навіть систематичного огляду старих рукописей, написаних в границях України-Руси. Звідти наслїдок: працї над історією української й білоруської мови в XIV—XVI ст. ведуть ся напомацки, по матеріалам, що припадково попали під руки.

З огляду на те, ми позволяємо собі подати під увагу читача декілька даних, вийнятих нами з рукописного збірника кінця XVI ст., що став недавно приступним для наукового дослїду. Маємо на думцї рукопись збору П. Ѳ. Сімсона в м. Ржеві, № 2. Він описаний в найзагальнїйших рисах його властителем і не без недокладностий[1]). Рукопись ота — збірник завбільшки невеликої чвертки, написаний півуставом двох почерків, перший старший (карт. 1—181), другий — м. б. не дуже новійший (181 відв. — 211 відв.), на 211 карт.; на нашу думку він не може бути зачислений до початку XVI ст., а тільки до кінця, як по характеру деяких статей, так і по письму. Папір гладкий,

[1]) Описаніе рукописей принадлежащихъ П. Ѳ. Симсону. Тверь. 1902 г.. ст. 16—18.

жовтавий, водяні знаки не добре видні і трудно їх відріжнити: рукопись нераз була підмочена; киновар декуди в заголовках розплив ся і годї його розібрати.

Переходимо до змісту. З початку, зараз під заголовком, з якого можна прочитати тільки кінець: „...стыⷯ ѿцъ кѹ полꙅѣ“ — ряд коротких слів, які подибуємо в Прольозї й Ізмараґдї.

К. 1... *Поч.* Послѹшайте оубо братїе Гⷭда глюща...

К. 2. Поѵченїе ѿ млⷭтини. *Поч.* Зинонъ црь в'зѧ дщеⷬ нѣкоѧ вдовїци...

— „ —. Иωана Златⷮустаго что еⷭⷮ знамѧ совершеннаго христїанина[1]) *Поч.* Вѣра права а дѣла блгочестива...

К. 3. Поѹченї[2]) *Поч.* Казни сна своего ѿ юности его, й при впокоиⷮ тѧ...

К. 3. відв. Слово стоⷢⷪ Василїѧ[3]). *Поч.* Бѣгаймо братїа пїанства...

К. 4. Слово како подобаетъ покарѧтїⷭ властемъ *Поч.* Братїе при всеⷨ повинѹйтеⷭ властемъ.

К. 4. відв. Їωанна Златоѹстаго ѿ мѧтежныѧ жизни й ѿ покаѧнїи: *Поч.* Разумѣйте братїе свѣта сего мятеⷤ...

К. 5. відв. Слово стого Василїѧ... й похвалѣ дѣлающиⷨ... наⷯ. *Поч.* Исхотѣвшѹ мй братїе ѿ сиⷯ к ваⷨ глати.

К. 7. Слово ѿ чернориⷥци [давшемъ] ризѹ свою нищиⷨ. *Поч.* Черноризеⷰ нѣкый ймѣ двѣ ризѣ...

К. 7. відв. — 8. дрібні виписки, питання і відповіди.

К. 8. Слово ѿ патерика ѿ двою братѹ по плоти имѹщиⷨ враⷤдѹ меⷤдѹ собою. *Поч.* Были два брата по плоти въ градѣ Костѧⷩтинѣ...

К. 10. Ѿ Маргарита[4]) Слово в҃. глава й. *Поч.* Zапрѣщаеⷮ й неповелѣваеⷮ въ црькви творити бесѣдъ..

К. 10. відв. Слово Їωанна Златⷮустаⷢⷪ ѿ смеⷬти *Поч.* Что сй великаѧ тайна, люта сї смрть...

К. 12. Иже въ стыⷯ Ѿца нштего Їωанна Златооустаго на стоую паⷭхѹ Слово оучително: *Поч.* Прїидѣте й приступѣте, й послухайте братїе...

[1]) Наведено новим письмом по стертому.

[2]) Киновар вилиняв, по ньому написане щось новим письмом, що годї розібрати.

[3]) Підправлено новим письмом. [4]) Так само.

К. 13. Поѹченїе Їѡан: Златустаго ѡ смрти бл҃сви ѡч прочести. глав кз. *Поч* Брате молю вы имѣйте на ѹмѣ свое завжды...

К. 13. відв. Визнание и наѹка ѡ животворащие троци выкладно. глав. кй. *Поч.* Который чл҃къ хртїанскый хоче...

К. 16. З півслова (5 рядок з долини) в рядку з продовженнєм висше згаданої статї — відривок: ...връзи мй единомѹ ѿ ризъ своих...

К. 17 відв. уриваєть ся статя з Патерика і наступає відривок про Сергія Вірменина.

К. 17 відв. Слово ѡ покаанїи грѣшныхъ. *Поч.* Почто гл҃еши чл҃че. Любы сътворих...

К. 18 відв. дві малі виписки зі сьв. Василія В. і скитського Патерика, далї —

— „ — Иже въ стых ѿца нашего Василїа слово ѡ пїанствѣ. *Поч.* Пїанство пач ѡбїадєнїа пѹщше ест...

К. 20 відв. Поѹченїе иже во стых ѿца нашего Климента еппа солѹнскаго. *Поч.* Подобаетъ нам братїе на вса праздникы...

К. 21 відв. Слово Іѡан: Златооѹстаго, како подобаетъ во црквй стоати на молитвѣ съ страхом. *Поч.* Аще въ црькви на мл҃твѣ стоати.

К. 22. Слово стго Антїѡха дѹши спасенїе. *Поч.* Всакомѹ чл҃вкѹ подобает братие моа...

К. 22 відв. Слово Іѡан: Злаоѹстаго ıако неподобает вѣрити [ѡклеве]таюшимъ братию гсди [блсви]. *Поч.* Добро оѹбо възлюбленыи надѣати са на га...

К. 24. Слово ѡ нли блжнаго Євсевїа архиепспа. *Поч.* В'нлю сѹщи по ѹтрьни сѣдащи...

К. 28. відв. Поѹченїе Іѡанна Златаѹстаго на памать апсла или мчнка. блсви ѡч. *Поч.* Да есте вѣдѹще братїе ѡ семъ...

К. 30. Слово стго ѿца Σѵмеѡна (відв.) епспа месопотамскаго ѡ смрти. *Поч.* Послѹхайте братїе ıакой страх и бѣдѹ прииати...

К. 32. відв. Слово Іѡанна[1]) златоѹстаго како въстати[2]) в' нощи на мл҃твѹ блсви ѡч. *Поч.* Прїйми щитъ, орєсте ловче...

---

[1]) Обведено по вилиняному киноварі. [2]) Так само.

К. 34. Слово Іwан: Златустаго w невостающих на утрьню къ цркви. *Поч.* Пребывай в лѣности кто еже во житіи сем не спсется...

К. 35 відв. Слово w патрикій, яко не достоит йти ѿ цркви егда поютъ. блсви wч. *Поч.* Братіе слышите иже древле събыст ся...

К. 37. Слово прпбнаго ѿца нашего Єфрема ѿ втором пришествій. *Поч.* Єгда члком житіа и лѣта скончают ся...

К. 46 відв. Слово въ стыхъ ѿцъ нших w великwм постѣ и о Петровѣ и спсовѣ і филиповѣ. *Поч.* Иже кто вѣрный ест хрстіанин, послухайте братіе и сестры..

К. 49. Слово въ стых ѿцъ нших, како хрстіаном (відв.) подобает жити. *Поч.* Иже ннѣ любиміи простираю к вам слово...

К. 51. Слово w филиповѣ постѣ иже пред ржством хсвым хрстіаномъ. *Поч.* Братіе се время ест въздержаніа...

К. 52 відв. Слово Стго Анастасіа игумена (53) синайскаго, иже не имѣти гнѣва. *Поч.* Много может млтва првднаго поспѣваема...

К. 59. Сказаніе Дѣаніи ст. ѿца нашего, Агафана, мар: є. *Поч.* Ѡгафіи ѿцъ измлада начат боіати ся бга...

К. 61. Притча w богатыхъ ѿ болгарскых книгъ. *Поч.* Члкъ нѣкый хождаше на поли чстѣ...

К. 63. Слово Іwан: Злаустаго яко не ленитис чести книгъ: блсви: *Поч.* Мнози же почитаніем стых книгъ писаній ис праваго пути заблудивше погыбли...

К. 64. Слово прпднаго ѿца нашего Єфрема1) яко (?) слухати стых книгъ. *Поч.* Коли тобѣ брате злыи мысли начнут мутити ум...

К. 64 відв. Слово Іwанна Златаустаго1) къ глющимъ1) нѣленстися в мирѣ живущимъ2). *Поч.* Бѣдай кождый w сем, что мѣсто не спасетъ нас...

К. 66. Начало н-цй, нлѧ о мытари и фарисеи. слов: а, блсви: *Поч.* Ннѣ пріидѣте брате и послушайте бжіего гласа...

К. 67 відв. Нлѧ w блудном снѣ гсди блсви. *Поч.* Ннѣ възлюбленнаа братіа, послушате самаго ха...

1) По стертому киноварі поведено пізнійше чорнилом.

2) Так само з поправкою; м. бути: „нелзѣ спстися въ мирѣ живущим“.

К. 69 відв. **Н҃дла масопꙋстнаа, слово ѿ ꙋ҆мил́еніи дш҃и, Гн҃и бл^{с}ви.** *Поч.* **Ра^{з}ꙋмѣйте братїе и҆ помыслите, кїй стра^{х} и҆ трепе^{т}...**

К. 72. **Слово в' н^{д}лю сыропꙋ^{ст}нꙋю бл^{с}ви ѿч҃е:** *Поч.* **Послꙋхайте нн҃ѣ братїе и҆ дш҃евныѧ две^{ри} ѿверъзите...**

К. 74. **Н^{д}лѧ а҃. поста поꙋченїе^{м}** [sic!] **хр^{с}тїано^{м}:** *Поч.* **Възлюбле^{н}нїи видите нн҃ѣ ѿ самы^{х} вещехъ постны^{х}...**

К. 76 відв. **Н^{д}лѧ а҃; поста поꙋченїе и҆же во ст҃ы^{х} ѿц҃а нш҃го А҆ѳанасїа.** *Поч.* **Приистꙋпите нн҃ѣ братїе, възлюбле^{н}ное стадо х҃во...**

К. 78 відв. **Не^{д}: г҃. поста, поꙋченїе въ ст҃ы^{х} ѿц҃а нашего А҆ѳанасїа.** *Поч.* **Нн҃ѣ пристꙋпльше братїе ва дни сїа по^{ст}ныѧ ра^{з}ꙋ҆ймосѧ.**

К. 81. **Поꙋченїе и^{же} въ ст҃ыхъ ѿц҃а нш҃го А҆ѳанасїа, не^{д}: д҃.: по^{с}та:** *Поч.* **Пристꙋпите нн҃ѣ братїе цр҃ковнаа чада, ѡ҆бычное поꙋченїе ва^{м} сътвори^{м}...**

К. 82 відв. **В' н^{д}лю е҃. поста поꙋченїе Ѳеѡ^{д}ра стꙋдїйскаго, бл^{с}ви ѿ^{ч}.** *Поч.* **Нн҃ѣ ꙋ҆бо братїе помалѣ по^{ст} сїй сконча^{н}че^{т}сѧ...**

К. 84. **Слово...**[1]) **сꙋбо^{т}: Праведнаго Лазарѧ. ѿ.**[1]) **въскр҃сенїи егѡ:** *Поч.* **Нн҃ѣ въсїа свѣтоза^{р}наа памѧ^{т} въскресенїа х҃ва...**

К. 86 відв. **Н^{д}лѧ, цвѣтнаѧ поꙋченїе** [**и҆же**] **во ст҃ыхъ ѿц҃а нашего А҆ѳанасїа**[2]). *Поч.* **Нынѣ братие препловше ꙗко морскꙋю пꙋчинꙋ постное теченїе...**

К. 88 відв. **В четве^{р}: великїй Слово ѿ стр^{с}ти х҃вѣ.** *Поч.* **Прїйде х҃с. на стра^{ст} во^{л}нꙋю нн҃ѣ і на а҆да сънїйдетъ...** на підставі Нікод. Еванг.

К. 92 відв. **В' пѧто^{к} великїй сътво^{р}шее** [**сѧ чꙋдо**] **въ Цр҃иградѣ ѡбраз...** *Поч.* **Въ цр^{с}тво Ꙋ҆стиана великаго сътворй сѧ чꙋдо преславное достойно памѧти...**

К. 95. **Поꙋченїе в' сꙋ^{б}: вели^{к}: бл^{с}ви ѿч҃е проче^{с}:** *Поч.* **Нн҃ѣ братїе хотѧще пристꙋпити къ ст҃ей страшнѣй тайнѣ...**

К. 96 відв. **Поꙋченїе на въскресенїе г^{с}не.** *Поч.* **Въویче^{р} сꙋботный свитаюцıи сꙋботѣ въ пр҃вꙋю сꙋботꙋ прїйдоша жены рано на гробъ...**

К. 98. **В' не^{д}: свѣ...(?) Поꙋченїе:** *Поч.* **Въскрсь бг҃ъ жизнь мирꙋ дарова, въскре^{с} гь҃, до а҆да и҆де...** На підставі Нікод. Еванг.

---

[1]) Киновар вилиняв. [2]) Ледви можна прочитати, киновар замазаний і стертий.

К. 101. В' нєд: по пасцѣ свѣт: поучєнїє. Прїйдѣтє нн҃ѣ братє, послухайтє, сїю ст҃ую н҃длю чсто съхранитє...

К. 102 відв. Н҃дла а҃-а по пасцѣ ст҃го ап҃ла Θомы увѣрєнїє (?) ѡ въскрєсєнїи гсни. *Поч.* Нынѣ оубо дн҃ь гн҃а нашєго і҃с х҃а, прославлѧємъ...

К. 103 відв. В нєдлю г҃. по пасцѣ поучєнїє[1]) мироносиц іѡсифа. *Поч.* Възлюблєннїи, нн҃ѣ слн҃цє под ѡблаком красуєтсѧ и любимо єст всѣм видѧщим є҃...

К. 105 відв. Н҃дла д҃. по пасцѣ. ѡ мытари г҃ ѡ раз'слаблєнномъ. блсви ѡч. *Поч.* Бл҃гый бо чл҃колюбєц, гь҃ нашъ іс҃ хс҃...

К. 106 відв. Нєдлѧ є҃. ѡ самарѧнинѣ (sic!) поучєнїє. *Поч.* Братє азъ на всѧку нєдлю хотѧ бошии събрати...

К. 108 відв. Нєд: ѕ҃. по пасцѣ ѡ слѣпци поучєнїє. *Поч.* Нужда мй єсть повѣдати вамъ къ вашє любви, братїє...

К. 110. В' чєтвєр: ѕ҃. нєдли възнєсєнїє гснє. Поучєнїє. блсви ѡчє прочєс. *Поч.* Нынѣ наста праздник намъ братїє...

К. 111 відв. Нєдлѧ з҃. по пасцѣ, соборъ ст҃ых ѿцъ ижє в' Никєи събран'ных. *Поч.* Въ Алєѯандрїи єгупєтстєй. бѣ нѣкто прєзвитєръ...

К. 113 відв. Нєд: и҃. съшєствїє ст҃го дх҃а блсви ѡч. *Поч.* Всєгда жадаєт бж҃ прсно нашєго спснїа...

К. 115. Н҃дла а҃ всѣх Ст҃ых; поучєнїє, блсви ѡч. *Поч.* Радуйсѧ раю. вєсєлй сѧ нбо, играй зємлє...

К. 116 відв. Нєд: ві҃. поучєнїє ст҃го ап҃ла Пєтра[2]). блсви ѿчє прочєсти. *Поч.* Помыслитє братє, бойтє сѧ и трєпєщитє всй чл҃вци...

К. 118 відв. Н҃длѧ... поучєниє ст҃го Θєодора студита [ѡ] умилєнїи дш҃и. блсви. *Поч.* Ѡхъ тєбѣ дш҃є моа убогаа. како изыидєши ис тєлєсє сєго гнюснаго...

К. 120 відв. Нєдлѧ д҃. поучєнїє ст҃го ап҃ла Пєтра блсви ѡчє прочєсти. *Поч.* Прїйдѣтє братїє малїи и вєлицїи, мужи и жєны...

К. 122. Нєдлѧ: є҃. поучєнїє. ст҃ого прорка Исаїѧ, ѡ послѣдных днєхъ. *Поч.* Тако гл҃єтъ гь҃ слышитє сн҃овє чл҃вчстїи...

---

1) Обведено чорнилом пізнїйшою рукою і, здаєть ся, хибно.
2) Обведено чорнилом.

К. 124. Недела, ѕ҃. Сказа́нїе миру второе Исаїа[1]) пророка. Егда̀ молися ѿ послѣднихъ днехъ. блсви ѿч҃. прочести̏... *Поч.* Па́ки послухайте слове члчьстїи гла́са бж҃їа...

К. 125 відв. Недла: з҃. Сказанїе Їѡа́нна златоустаго, ѿ млтвѣ, и ѿ го́рнѣмъ судѣ. Блсви ѿче прочести̏... *Поч.* Възлюбле́ннїи, светныхъ дѣлъ жи́тїа сего...

К. 126 відв. Недла. по Рождествѣ х҃вѣ. Сказа́нїе ѿ ꙗвле́нїи ѕвѣзды пре́жде х҃. лѣтъ до рожства х҃ва во перской странѣ (К. 127)... в̕ куми́рници црской[2]). Блсви Ѿче прочести̏... *Поч.* Испе́рва ѿ пе́рсъ увѣданъ быс х҃с...

К. 130 відв. Сло́во и̏же во стыхъ ѿца на́шего Кvри́ла ѿ и̏сходѣ дш҃ѣ и ѿ к҃. мытарствъ. *Поч.* Еꙗже та́йны несвѣдат мно́зи, сїю на́мъ кvри́лъ стый философъ поведа...

К. 135. Сло́во ѿ днехъ ис̕четенныхъ по сме́р̕ти чл҃вка, стго Ѿца Макарїа: *Поч.* Ꙗкоже бо̀ а̂ще ѿ цр҃а зе́мнаго посла́нїи будут во́ину...

К. 138 відв. Сло́во что̀ про́чее мо́жетъ по смрти дш҃и помага́ти, е̂пспа Фили́ѯа: *Поч.* Аще съгрѣше́нїꙗ по смрти непроще́на соутъ...

К. 140. Сло́во ѿ посла́нїа, стого а̂пслда Па́вла̀ ѿ тва́ри чл҃чьстей, блсви ѿч прочести: *Поч.* Слышите сло́ве чл҃чьстїи, и̏ вънима̀те срдцемъ и̏ блсвите га̑ ба̑ безпреста́ни...

К. 143 відв. Сло́во ѿ патерика: и̏же не ѿсуждати нико́го съгрѣша́ющие бра́тиа, ѿсуждаа̀ бо и̏наго а̂нтиӯрист ест *Поч.* Чюдный Иван савати́йскый повѣда́ше глꙗ, ꙗко сѣда́щу ми̏ речѐ...

К. 144 відв. Сло́во ѿ нелицемѣрном чернозци (sic!). блсви ѿче. *Поч.* Повѣда́ше Афана́сїи презвитер повѣсть стра́шну ѕѣлу...

К. 145 відв. Сло́во ѿ муцѣ гсда на́шего і҃у х҃а, и ѿ погребенїи тѣла гн҃а и ѿ воскрснїи, Карїо́на и Леоуги́на, сыно́въ вели́каго Сvмеѡ́на, зако́нника въ пꙗток, велик: дѣꙗнїе стыа́ троца: се́же и к̕ су-

[1]) Исаїа — обведено чорнилом.

[2]) Пів рядка киновара зовсїм затерло ся, ледви можна розібрати.

ботꙋ великꙋю. блсвн ѿче[1]): *Поч* Въ имѧ стыѧ Троца начинаютсѧ дѣанїа спса нашего іс ха, іаж ѡбрѣте црь великїй Феѡдосїе в' Римѣ...

К. 173. Мсца сеп'тевриа во первы (лїгатура) стго Сүмеѡна стол'пника. блсви ѿче прочтї: *Поч.* Страшна тайна бысть въ дни наша, изволисѧ мнѣ грѣшномꙋ оумиленномꙋ антонїю...

К. 176 відв. Мсца тогожъ въ ѕ. чюдо стго архаггла Михайла в' Хонѣхъ: *Поч.* Въ ѡны дни іави сѧ архаггль Михайлъ в' Хонѣхъ. Архипѣ прдпномꙋ своемꙋ... Сім чудес.

К. 178. Мсца того въ и. днь, рож: прс: Бца: Блсви ѿче прочести: *Поч.* Въ лѣто написанїа Тиверїа кесарѧ ѡбою на десѧте колѣнꙋ Іилевꙋ...

К. 180 відв. Мсца; тогож. дї. слово на воздвиженїе чстнаго крста гнѧ: блсви ѡч прочсти: *Поч.* В лѣто седмое црствꙋющꙋ Кѡнстантинꙋ великомꙋ, стꙋденаго мсца ..[2]).

К. 183. Мсца тож. еі. стго мчнка Никиты. *Поч.* Быст мꙋж блговѣрен именем Никита, снъ црѧ Маѯимиана... Апокрифічне.

К. 187. Мсца ѡк кз. стрсть ст. мч. Дїмитрїа. *Поч* Преславны хвь Дїмитрїе бѧше к црство Маѯимїана црѧ и Деклитїана...

К. 188. Мсца тож въ ки. страст стыѧ мчнци Парасксвы. *Поч.* Црствꙋющи Деѡклитианꙋ нечестивомꙋ законопрестꙋпникꙋ...

К. 192. Мсца тож ви. собор стго архнгла Михайла. *Поч.* Преблгї чкколюбец Бгъ хотѧй всего мира в' едино совершити...

К. 193 відв. Мсца, тож. ка. оуведнїе Прстоѥ Бци. *Поч.* Быс ѡтроковици Мрїи в. лѣта, реч Анна Іакимови, оуведима штроковицꙋ...

К. 194 відв. Мсца декрїа д. страст ст. мчнци Варвари. *Поч.* При цри Маѯимїанѣ, и при видце Максимианѣ...

К. 196 відв. Мсца тож е. ст ѡц Савы како вѣди аггли[3]). *Поч.* Стомꙋ ѿцꙋ нашемꙋ Савѣ живꙋщи во пꙋстыни...

---

[1]) Дальше з гори на паристих сторонах заголовок: „пасїѧ".
[2]) Від половини тої статї, К. 181 відв. зачинаеть ся нове письмо. [3]) Поверх киновару наведено пізнїйше чорнилом.

К. 197. Мсца то^ж сказанїє ѿ ро^ж хвѣ. *Поч.* Бы^{ст} повеленїє авгѹста кесаря написати всю вселеннѹю... Із Протоев. Якова.

К. 199. Мсца то^ж ѕ. Бгоявленїє Гсне. *Поч.* Иоанѹ кр тлю торжище сотворимъ любовїю его...

К. 200. відв. Мсца февруарїа в. срѣтенїє га нш҃го іс ха. *Поч.* (К. 201) Днес брате законѹдавец нас совершая. яко м аденец восходит во црквь земна Ієрслма...

К. 202 відв. Мсца мар кє. Блговещенїє прест Бца. *Поч.* Творец всея твари чл҃колюбец мл҃твы бгъ наш, всегда пекися родом чл҃кым...

К. 203. Мсца августа ѕ. Преωбраж: Гсда наш Іс Ха. *Поч.* Понеже в беда^х и скорбе^х. хс бгго ко чл҃ком своимъ. бывшем нн҃ѣшнем вѣце...

К. 203. відв. Мсца то^ж еі. оуспенїє прест. Бци. *Поч.* Єгда гь бъ наш прїати изволи мтрь свою. англомъ ей преставленїє ея возвѣсти...

К. 206 відв. Десетеро Бжїє Прїказанїє, (вязанне) еже бгъ написавъ мѣзѣнным перстомъ на скрыжале^х каменны^х на синаистѣй горѣ и дал прорку Мойсею. *Поч.* Я. Милуй Бга твоего...

К. 208. Почитанїє ѿ Явгари цри по... рече (?). *Поч.* Блсвно црство... Після короткої молитви — коротка розвідка про Авгара, про його виздоровленнє і молитва.

К. 209. Ѿ посланїє Гсда нашего Іс Ха ко Явгарю црю. *Поч.* Блжень еси Явгарѹ црю и грд твой зовемы Єдес...

К. 210. Бывше ѡ сотомъ ѡбрѹсѣ. *Поч.* Прием Явгарь црь гсне писанїє. И посла Явгарь црь скорописца...

Уриваеть ся леґенда — а разом з нею й цілий збірник на словах К. 211 відв.:

...и быст радост велїя по всемѹ градѹ и млотня многи творяше вдовицам и сиротам и всим ѹбогим. и вѣроваша воймя Ѡца и сна и стого дха нн҃ѣ и прсно. По вознесенїи^ж Гсда наше^г Іс Ха. Послан быст Фаддеи апль Ѿ бга. дай...

Знаючи склад збірника, читач може виробити собі з поданого низше матеріалу — ортоґрафічного й лїнґвістичного — понятє про мову статий.

Що дотикаєть ся палеоґрафії, не представляє збірник Сімсона на перший поґляд нічого замітного; в ньому вживаєть ся досить звичайний в західно й південно-руських рукописах з кінцем XVI ст.

т. тв. молдавський півустав зі всїми його типічними прикметами аж до ортоґрафії, про яку говоримо низше. Звертає на себе увагу: в першому почерку — вязаннє в заголовках, що деколи зовсїм не можна відчитати; в обох знова почерках — ориґінальні деколи

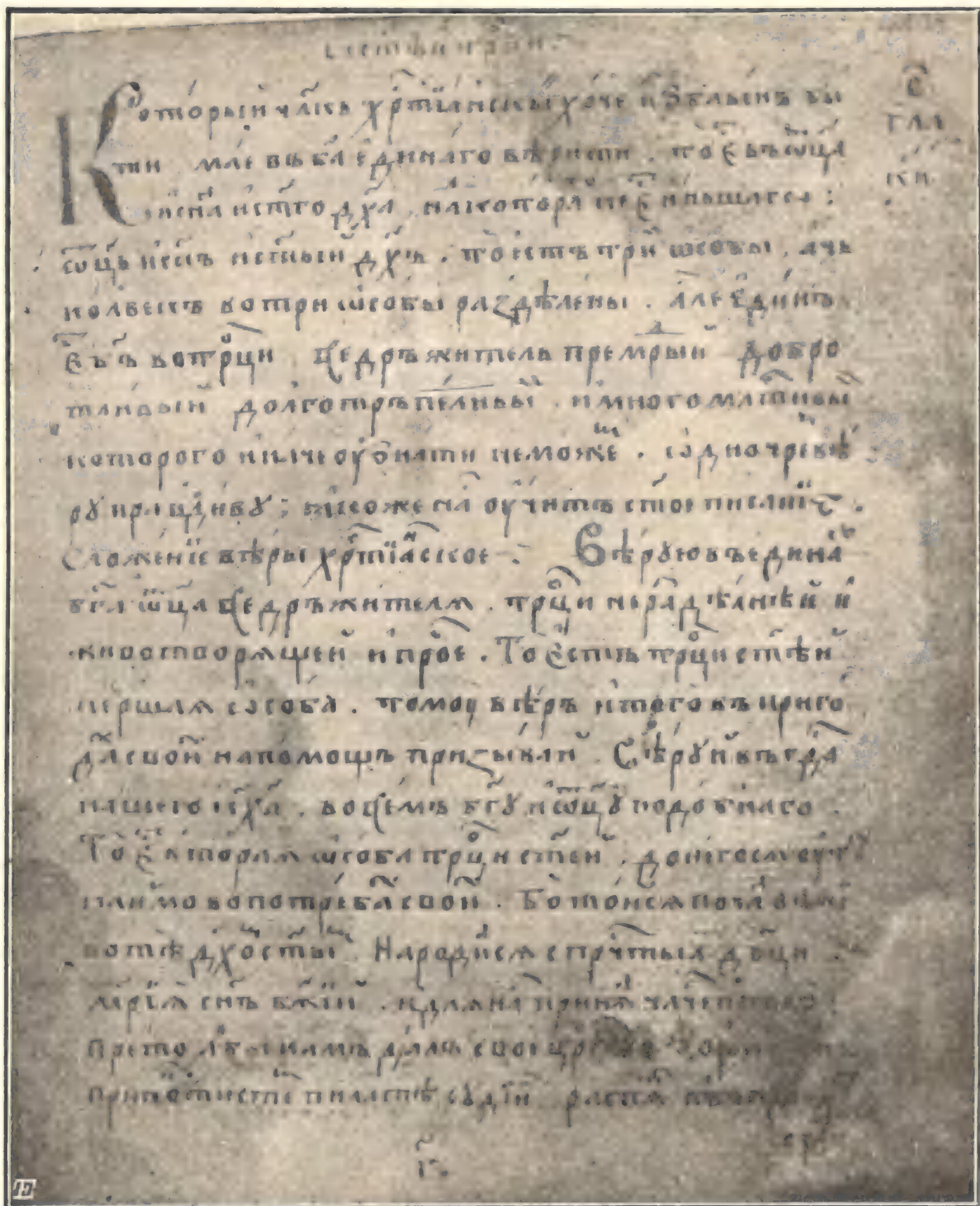

(близько дві третини натуральної великости).

лїґатури, а також деякі букви, характеристичні для славянського письма, що підпало під вплив грецького й латинського.

З окремих букв згадаємо: Є в виді грецького Σ, досить часте в заголовках; Ѡ в видї великого латинського W з розверненими

кінцями; ѧ має вид ѧ (к. 205 і ин.). Очкове ѻ вживаєть ся двох типів: з одною точкою: ѻка, 37 відв., 38 відв., і з двома: ꙭчима к. 1, ꙭчи к. 11, 23 відв. і ин.

Лїґатури зустрічають ся такі:

тр: ѿтрѹдѹ 6, трїєхѹ, страшива 3 відв. і бог. ин.

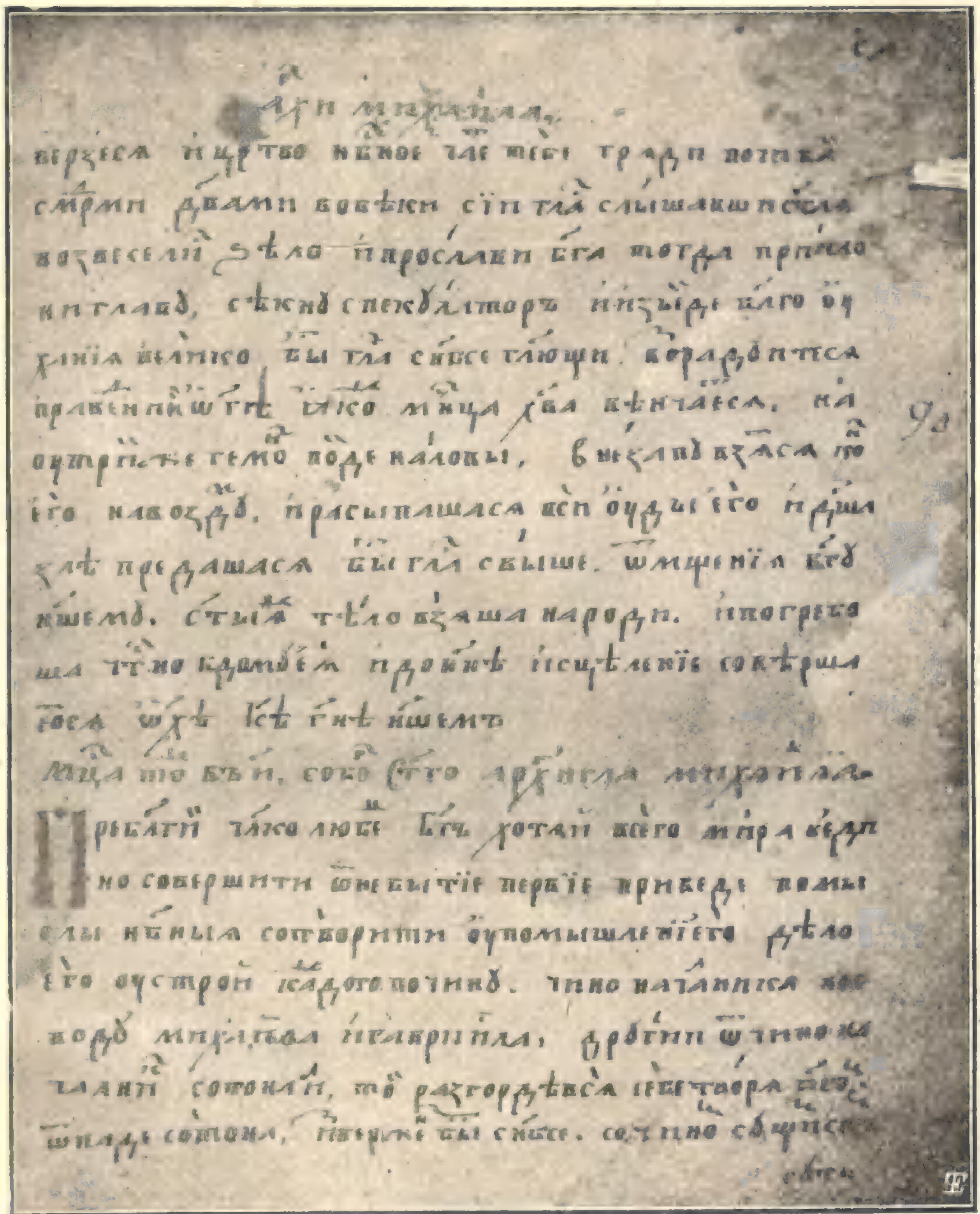

тв: сътвори 5 відв. і ин.

ти: быти 7 відв. жати 13 відв.

тѹ: тѹ 9, нишетѹ 73.

аг: рекшаг 5 відв. і бог. ин.

ау: розумѣйте 4 відв. і ин.
въ: възрадовавсѧ 7 відв.
вп: и вполах 40 (зам. в полаз).
вр: превратисѧ 11; врaи вселисѧ 46.
вс: всй 3 відв.; 196 і бог. ин.

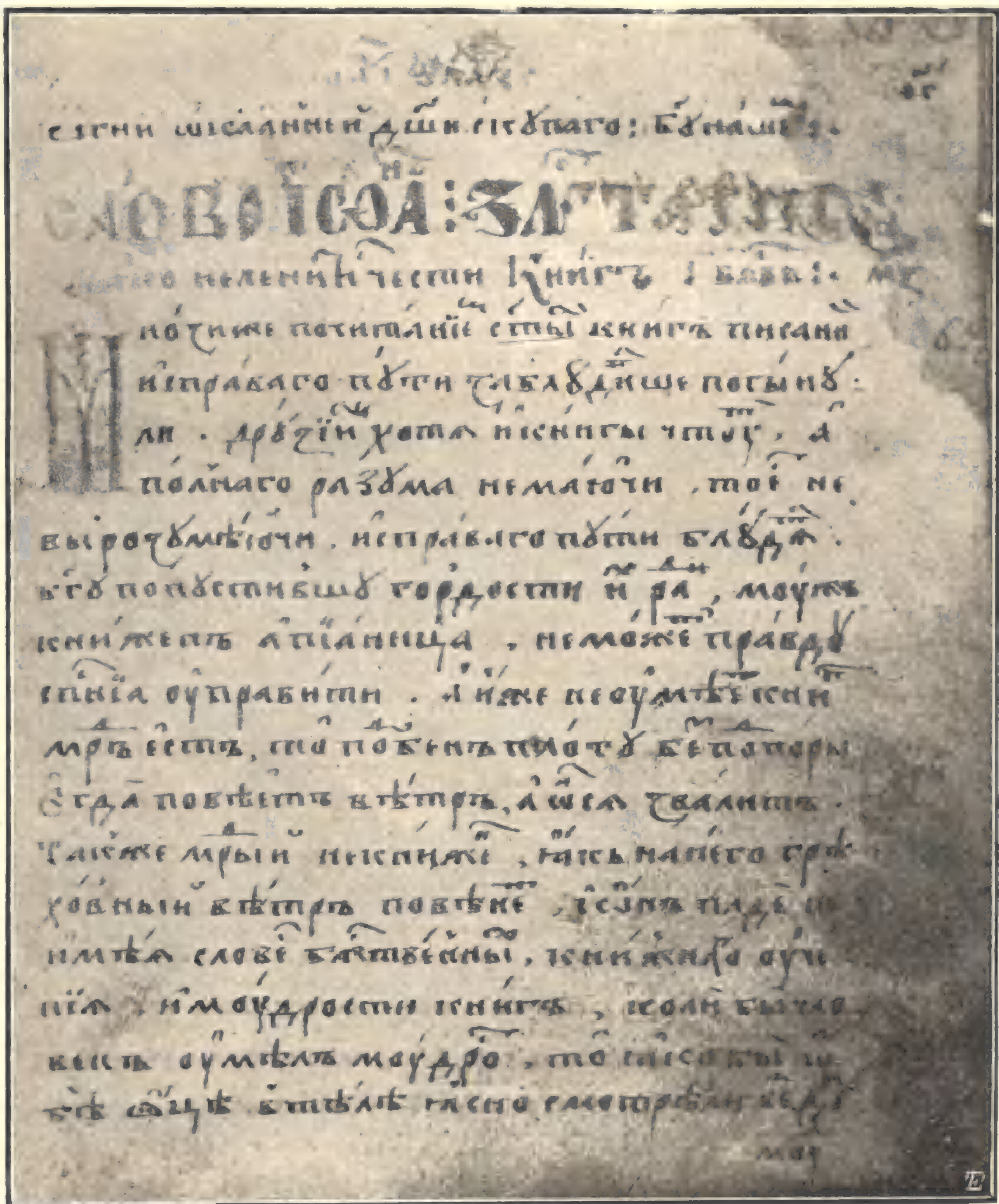

му: единородномѹ 16, стмѹ 199 відв.
ну: внѹтръ 155.
пр: противѹ 4 відв., прилѹчиже сѧ 8, часто.
ще: дшею 202, 205 і ин.

Для яснійшого представлення почерків збірника додаємо знимки письма першого переписування (к. 14, 63) і другого (к. 112).

Що тикаєть ся ортоґрафії, то вона визначаєть ся, загалом беручи, постійністю: се ортоґрафія гарно, грамотно написаних рукописей і друкованих книг, що появили ся в південно-західнїй Росії при кінцї XVI столїтя. Богато випадків болгарської правописи:

ъ зберігаєть ся: съгрѣшиша 1, дръжава 4 відв., грька 10 відв., прьвїє 20 відв., мрзз'ци 9, жрътвы 6 відв., слзами 43, млънїа і бог. ин. Дуже часто те ъ зберігаєть ся при плавних р, л, але часом зустрічаєть ся там, де його трудно було би сподївати ся в XVI ст.: кътораа 32, къзлица 41 і ин., де воно має значіннє чистого самозвука о.

ь досить звичайне при кінцї слів: прїать 47, всякь 74 ин.

Брак йотації, як видно ще з наведних висше примірів — дуже частий; додамо: красѹася 4. земныа 6, всякоа 5 відв., съвершенныа 7, ѡчаанїе, вѣчнаа 18 і бог. ин.

Деколи зберігаєть ся старинне ѣ: прѣжде 103 відв., але частійше пре^д^ і т. д.

ѕ уживаєть ся правильно: дрѹѕи 43 відв., ѕло 47, многи і инше.

Досить часті склади гы, кы: тоугы 43 відв.

Малий юс (ѧ) уживаєть ся в значінню ıa, переважно в серединї і при кінцї слів; на початку звичайно ıa.

Великий юс (ѫ) рідкий, але все таки зустрічаєть ся: сѫпостата 11, снѫ 11, дшѫ 73 відв., 179.

Поруч з тим, певна скількість слів носить слїди ортоґрафії західно-руських документів XV—XVI ст., замінивши ѣ, що стратило вже значіннє, на е: беседовати 9 відв., нѣ^и^зе 10 відв., в теле 11 відв., на з'коре 27, кен'чае^т^ 38, венци 116, на свѣте 40 відв., именїя 43, резонмца 52, хотенїе 62, ıaзве 73 і инше.

Та заміна старинного ѣ на е, поруч з поданим низше отожненнем ѣ-ї, каже нам, що, збірник Сімсона найправдоподібнїйше був копією з ориґіналу, написаного білорусином; об чім говорять і деякі статї збірника.

Але й той білоруський ориґінал своєю дорогою підходить в богатьох статях до ориґіналу — коли не середноболгарської, то з перевагою сер. болг. правописи, так модного в XV ст.

Хоч як старанно загладжували переписувачі збірника архаізми і прикмети своїх попередників, то все таки знаходимо більш як 10 випадків, де виявила ся отверто середно-болг. правопись.:

молѧ (1 к. sing. praes.) 209, молѧ сѧ (так само) 136; ймѧ҄щє (зам. ймѫщє) 6 відв. 20, і поруч имѹщи 74; в'нѧ (acc. sing. fem. gen.) 90 відв., в' бáнѧ (так само) 139; бл҃гомѧханїє 107 відв.; мѧтѧ҄щє сѧ 142; в двох випадках маємо невдалу перерібку середно-болгарської ортоґрафії на руський спосіб: кровє є҃ю (сер.-бол. є҃ѫ з ї҃ѧ) 90 відв.; ѿбрѣто҃х стєжица малоу (сер.-бол. стєжицѧ зі стєжицѭ) 56.

В однім випадку маємо навіть є з ѫ: сѣпрє҃жницє 118 відв.; коли тут не похибка, то те є могло з'явити ся під рукою серба-переписувача зі середноболг. ѧ.

Зазначимо ще болгаризми: нѧдра 62 і нѹ нємози҃м 95 відв.

Студіюючи вийнятий зі збірника лінґвістичний матеріал, затримаємо ся з початку на деяких архаїзмах церковно-славянського походження.

От такі архаїзми в термінольоґії і словарі: ѿгньно ро҃дство (-пекло) 42, 92 (в Слові на воскресеніє Лазаря на підставі Нїкод. Ев.), всємогый бг҃ъ 116; заіменники adverbia — ѿнсїй 93, єтєръ — доволї часті.

Вставка д: раздрѹшєнїє 4, раздрѹшаєт сѧ 110, раздрѣшєнїє 16 відв., раздрази сѧ 176 відв. Однакож слїдуюче ю: є҃зєро 52, 42, рѧдомъ — опитємїи 101 відв.

В обсягу конюґації зазначимо форми dual.: єсвѣ passim, бѹдєва 176 відв., дѣєта 22, живєта 23 відв., призовѣма 193 відв.

Форми сиґм. ориста й імперфекта зустрічають ся розмірно рідко, рідше як в рукописах, писаних в обсягу великоруської мови. Ми зустрічали форми ориста і від дїєслів спільних з ц.-слав., і від зах. р. новотворів;

аористи (частїйше): разоумѣ҃х, прїидо҃х 16 відв., 36 відв., да҃х 36 відв., имѣхъ 17, нашстрых 9; нє знаидо҃х 5 відв., нє слѹхах сѧ 56, нєдба҃х 119 відв., зыска 135, повєли 195, види 196, вонїйдє 44 відв. і ин.; сътвориҳо҃м 13 відв., нє дбаша 188 відв., вонйдоша 45. Імперфекти — рідко: любѧшє, мышлѧшє 75, возимашє сѧ 198, слѹхашє 91, вокѹшахо҃м 59, сказивáхоу 155, вопїахѹ 41 відв.

Як на свого рода компроміс, що вийшов наслїдком забутя правильних форм аор. й імперфекта і в кінци їх щезнення зі живої мови — можна вказати на: видишє (и-ѣ) 211 відв. і Іс҃... оучаша 210 відв.

Переходячи до прикмет старо-руської фонетики і морфольоґії, що зберігли свої слїди в збірнику Сімсона, поперед усього звер-

немо нашу увагу на долю плавних комбінацій, спеціально — на повноголос.

Відповідно до загального характеру літературної славянської мови XVI ст., і в нашій рукописи переважають славянські форми з ра, ла, рѣ (ре), лѣ (ле); але поруч з ними треба сконстатувати певну скількість повноголосних форм, що в части м. б. були вже виразними в білор. оригіналі збірника, в части дістали ся сюди під впливом живої мови переписувачів нашої рукописи. Так поруч з вранъ 62 і т. п. — ворогъ 123 відв., 207 відв.; ворожкам 205 відв., дорого 15, норовы 34 відв., короталючи 62, і — веретено 6 відв., стеречи 17 відв., 92, перезираючие 127. Поруч з глава, главꙋ 36 і відв., гладъ (часто), гласъ 62 відв., простовласа 60, — користують ся рівним правом: голова 3 відв., 15, голоденъ 207 відв., голодни 65 відв., простоволоса 57, колота 124.

Другий самозвук, паразитний, з глухого при плавному (2-ий повноголос) помітили ми тільки один раз: скоропїѧ 62 і відв.

Переходимо до співзвуків.

В деяких випадках (рідко) переписувачі збірника зберігають по традиції мягкі співзвуки і пишуть: оу вѣнци 194, оудовици 201 відв., лицю 11 відв. (тут традиція підтримувала ся мабуть і живим говором переписувача); чюжеи, чюжего 42, чюжих 6 відв., днїю 115, межю 16 відв. 144; але з богатьох випадків замічаемо, що то — тільки ортоґрафічна традиція (крім, прецїнь, мягкого ц): пор. голꙋбъ 184 відв., скорбъ 12 відв. і т. д.

Замісь ц.-сл. жд — досить часто маемо ж; досаждение 3 відв., междꙋ 71 відв., і passim, оугаждению 21, нꙋжда 96 відв., провождаемъ 5 відв., понꙋждайте 6 і ин. (е навіть і новотвір по анальоґії — погрꙋждꙋ 177 bis.) і зараз поруч руські форми: межю 16 відв., 144, межи 146, промеж 88 відв., оугожение 21, не нꙋжꙋ 76 відв., нꙋжинꙋ, понꙋжайте 108, ражалмй сѧ 3 відв., рожениа 151, оубꙋжайте 5 відв., вижоу 173, преже 72 відв., повѣжъ 174 відв.

Церковно-славянському шт (щ) і польському c — відповідає зрідка в нашому рукопису руське ч: не клевечи 6 відв., страчает 3 відв., извлечи имеч 32 від., мочи 11 (genet. sing.) — некажучи вже про цїлий ряд партіціпіальних форм.

Поруч з ц-сл. раз — зустрічаеть ся й руське роз —: розꙋм 3 відв., розны жезлы 194, розби 187 відв., рославленъ 211 відв.

Переходячи до формальних прикмет, характеристичних для старинного оригінала статий нашого збірника, мусимо признати, що вони сильно затерті з одного боку славянською літературною традицією, з другого — новими напрямами XV—XVI ст.

Genet. fem. gen. на — ѣ (є): христїанскоє вѣры 14, мла́ды двц҃ѣ 128 відв., всѧкоє неправды 206, нечи^с^тоты телесноє 206 відв., сн҃ъ оная вдовицє 211.

Gen. приложників — третєго 14 відв., оучащего 107 відв., чюжєго 42.

В обсягу конюґації на — мь маємо такі форми: повѣм 33, ѿдаси дцѥр 3, ащє ла повѣсь 94 відв., повѣл бы єси 174 відв. (поруч: єсмы, има́мы — часто).

1 особа sing. дієсл. бути — часто єсми 7, 16, 56 відв., 92 відв., 144, 211 відв., а раз навіть — єсмы̀ з твердим и 16, (поруч — єсмъ 16).

Ми замітили тільки один випадок nom. participii praes. на — а: нє ми́мо и́да 109, але форма fem. gem. того partic. — вже не відмінна — приходить дуже часто: нє вырозумѣючи 63, годѧчи 119, кропѧ́чи 174 відв., ложачи́ сѧ спати, нє маючи 63, нє мєшкаючи 14 відв., мовѧчи́ 64 відв., прикладаючи 112 відв., просѧчи́ 126, слухаючи 64, смышачи 189, хотѧчи 63 відв., нє хотѧчи 14 відв. Звичайно — ц.-сл. форми: дѣющє 6 відв., 64, нєдбающє 22 і ин. Часом без правильного згоджування: грѣшныи чающи 38.

Таке широке уживання particip. на — чи — зустрічаємо в памятках переважно білоруського й українського письма й походження.

Щоби покінчити з прикметами мови, які появили ся в далекому періоді формовання її діялектів, затримаємо ся ще коло кількох фактів; передовсім — коло долї ъ і деяких наслідків його щезнення.

Збірник Сімсона, що тикаєть ся долї ъ, дає звичайні сьвідоцтва рукописей XVI ст.; але поруч з тим треба сконстатувати декілька випадків збереження того самозвука, що перейшов в чисте о: лоба (gen. bis) 182, воси́ 116; инші випадки в злуках въ, въз, вън съ і сън, а то: нє вокушахо^м^ 59, вокуси^в^ши^м^ 74, вокуси́хъ 100, вохо́ди^м^ 50, воходи́ти 56 відв. востанимо 33 відв., воспоминаи́мо 12, востѧгни^м^ сѧ 202, возы́идє 98, возимашє сѧ 198, (поруч — взымоу̀ 119); поруч з внимаимо 192 відв. і т. д. — вонїйти, вонїйдє 44 відв., вонїйдє^т^ 37 відв., вонїйдоша 45, вонимайтє 44, повонєгда̀ 137; со ни́ми 104 відв., со́мыслъ 131.

В двох випадках ь дало є і ы изчєтєны 133, бє^з^правдыствїє 172 відв. (і бєзправд᾽ствїє ib.).

По ч, ш, — є перейшло в о: чашою 209 відв., пришо^л^ 18, скончоваѥ^т^ сѧ 206; поруч з тим по. j: Ѳсифь 194 відв., 197 відв., Ӏ̈єсифь 194, 197 відв., Ӏ̈єсифова 104 відв.

В обсягу співзвуків сконстатуємо також те, що деякі з них випали; ми помітили такі випадки: **бы́ша** (-быв҄ъша, маб. похибка?) 87, **богаство** 51 відв., **под оуснами** 200 відв., **лишемꙋ сѧ** 208 відв., **пѣсми дꙋховными** 192 відв., **праз'нꙋимо** 102 відв, і 192 відв., **праз'нꙋютъ** 115 відв., **среберникъ** 30, 89 відв. bis, 90 (поруч — **сребрѣникъ** 89).

Вставку співзвуків маємо в формах: **оустрѣсти** 38; **люблѧціи** 45 (по анальоґії).

Переставлення співзв. зустрічаємо в слові **зежите** 185 (-**жьзите**).

Зазначимо дрібниці: **Гепсиманїю** 204 відв. і — **ферфїрꙋ** 194 відв.; **Голїада**; **полоши** (аор., = **положи** 211 відв. — м. б. похибка); **не счадно** 43.

Ряд звукових і формових появ вказує на переписувачів-Білорусинів і Українців. Деякі появи можуть відбивати живу мову одних і других, деякі — належать тільки виключно до одних або других. В білоруській копії — деякі появи української фонетики повинні були затерти ся і стратити свою індівідуальність. У нас противне: число характеристичних білорусицизмів, як пр. т. зв. а́кання (ослаблення неакцентованого звука і його перехід в инший) в порівнанню мале; за те число випадків **ѣ** = **и** досягає поважної цифри.

Тому — в звязи з иншими поміченнями — вважаємо білоруським той ориґінал, з якого були переписані деякі статї збірника, а то ті, що мають в собі прикмети, властиві рукописям західноруського походження XV—XVI ст.

В рядї тих прикмет перша — заміна ненаголошеного **я** (з **ѧ**) на **е**, а то: **плесанїѧ** 40, **истезанїе** 39 відв., **тисещи** 78 відв., **привезати** 186, **мꙋжайсе** 177 відв.; і заміна ненаголошеного **и** на **е**: **ѿрецаю сѧ** 40 (м. б. під впливом **рекꙋ**, **речь** і т. д.), і **Селвестра** 181 (похибка?); один раз **и** замісь **е**: **елиѡⁿскꙋю** 204 і **а** замісь **о**: **ѻнаѧ** (gen., має бути -**оное**) 211. Коли-б навіть відкинути ті випадки, де появу згаданих замін можна пояснити анальоґією, то все таки ті, що зістають ся, сьвідчать про деякий степень білоруського впливу на мову статий збірника.

Характеристичними з того погляду являють ся й свойого рода рефлекси лучення **ър** і **ръ**, **лъ**; в певних випадках ми бачимо на їх місци тільки одно **р**: **на оу́тр'ню** 34, **крве** 184 відв., **искрнего** 209, **искрнемꙋ** 206; частїйше **ры**, **ри**: **дрыжитъ** 39 відв., **искрыннемꙋ**

207, крывава 23 і 24, дрика 55 відв., искринѧго 206, съдригнȣшаˢ 160 відв. Лучення лъ, ль дали такі рефлекси: мо́лⷧньıи 38 відв, клинȣтисѧ 1, 91 відв., ѿложи иⷧжȣ 207.

Старинне вьрьвьно дало — вервено̀ 66.

Одною з характеристичних прикмет старих західноруських й білоруських памяток являеть ся мішанне ɣ і в, що сьвідчить про появу осібного звука ў. В збірнику Сімсона знаходимо богатий матеріал того рода, одначе ніяк не рівномірний; в більшій части випадків того міняння виходить заміна старинного в на ɣ:

оɣ бг҃ъ 184, вѣрȣем и^{м} оɣ бг҃ъ 186, і оɣ бг҃а 186 відв.; ѻ̑ɣведȣ^{т} во ѡ̆гнь 125; к ра́и ѻ̑ɣведетъ 115 відв., ѻ̑ɣведе^{т} во цр^{с}тво 72, оɣведе (аор., = въведе) 94 відв., 197 відв., ѻ̑ɣведи^{м} 193 відв., въ мȣ́коу ȣво́ди^{т} 111, ѻ̑ɣве^{д}ніе пр. Бц҃и 193 відв., ѻ̑ɣ воскр^{с}ніе 121 відв., ѻ̑ɣдовици 201 відв., оɣ вѣнци 184, ѻ̑ɣ вѣ́чнȣю жи́знь 67, ѻ̑ɣзѧ́тисѧ (поруч — възѧтисѧ) 99, оɣ многїѧ мȣки има^{м} тѧ́ оɣложити 189 відв., оɣ неи (= въ) 96 відв., оɣлогаѧ 185 відв., ѻ̑ɣлѣ́з в кладѧ^{в} 175, ѻ̑ɣлѣ^{з}те 175 відв., ѻ̑ɣпа^{с}ти въ рȣцѣ 22, да не оɣ горѐ оɣпаде́те 22, в то̀же недȣ́гъ оɣпаде́ши 176, оɣ писа́ніе 94, оɣ̆же... оɣпи́сѧ до ко́сти ѻ̑ɣ тѣло 174, оɣ предѣ^{л} 188 відв., ѻ̑ɣпрѧже 67 bis, оɣсадникъ 67 bis, ѻ̑ɣсѐ под’ѩхъ 100 відв., ѻ̑ɣсй 115 відв., из оɣсѣх си^{л} 208, из оɣсего ср^{д}ца 208, ѻ̑ɣскорѣ 36, оɣсолило 89 відв., ѻ̑ɣстае^{т} (= въстаетъ) 67, оɣ стїй сїй постъ 12 відв., оɣ страсѣ 55, внійти оɣ таковоɣ́ю любо^{в} 70 відв., ѻ̑ɣ то́мъ 121, оɣ цр҃ковь 210 відв., ѻ̑ɣче́ра 87 (ib. вчера), 102 відв., ѻ̑ɣ чети́ре^{х} дне^{х} 91. Що правда, частина сих випадків толкуеть ся старим мішаннем приіменників оɣ і въ.

Богато менше противних випадків, коли замісь ɣ находимо в:

вжива̀мо 15, вломи^{в} 91, вра́нїа, враньѧ̀ (= Urania) 129, невгасимый 28, не вгасае^{т} 205, не вкиватисѧ 30, навчи^{л} 184, навчи 146, навчисѧ 188 відв., навчи́тесѧ 46, навчи^{т}, навчи^{в} 183, навчи́вшесѧ 46, не вчю 52 відв., повчю 107 відв., повчите 107, не вчиниши 24, привпокои^{т} 3.

Коли з числа наведених випадків частина належить до мішання приіменників і коли ми маемо навіть в половині наведених фактів появи не фонетичного походження, то все таки та друга половина характеризуе досить виразно живу мову переписувачів збірника. Форм з ɣв- або в’в-, звичайних в українських текстах з к. XVI ст. й поч. XVII ст. (Транквілїон, Памво Беринда і ин.) — ми в збірнику Сімсона не зустрінули. Але за те можемо тут скон-

статувати появу, що повстала на ґрунті того самого переходу в і ѵ в ѵ̑: старинному ѵ і въ відповідає в збірнику деколи во: вокѹсъ 68 відв., вокѹса 100, к вогождєнїю.

Результатом ассиміляції співзвуків по щезненю ъ вийшло мішанне приіменників из і съ. З одної сторони треба сконстатувати в нашому рукопису такі форма з ассиміляцією, як: збора 93 відв. зборищѹ ib, зберє^м 5 відв., з горами 3 відв. і ин.; з другої ряд випадків отожнення згаданих приіменників: с (= з) заміснь из: спити 186, сторгати 124, по спытанїи 40 відв., спо́вѣдь 15 відв. (коли то не польонізм), кождый з вас 20 відв., з' ризы 132, словеса зрица́еми 71, звести 126 (= извести);

из заміснь первісного с: про̂рчьскыа и̂з'воры 115 відв., из'вѣсы 138 відв., измовил (змовив ся) 36, из жоною 4 відв., и̂зъ ап^слы бы^л 1 відв.

Досить характеристичною прикметою білор. й україн. старинної й нової мови являєть ся ассиміляція j з попереджаючим співзвуком, особливо в суффіксї — ье. В нашому рукопису можемо сконстатувати, переважно на його перших картках — певну скількість таких випадків: сме̑ртю 15 (abl.), много имѣна 183 відв., мо́ци, з великою моцю (abl., польон.?) 14 відв., за поможе^нью 15, прїймова^нє 15 відв., і один раз — па^нство 19 відв.

В білоруській мові давно вже появило ся отвердїннє р; рівночасно з отвердїннєм р і инших співзвуків появило ся і в україн. з ы і и середне и. Поява того звука зазначила ся цілим рядом випадків помішання в письмі ы і и. Ми зареєстрували в збірнику Сімсона величезну скількість випадків такого помішання, що виказує наглядно середне и в говорі переписувачів.

Вони вживають ы заміснь и в отсих словах:

ѡ̂бы́диши 27 відв., ѡ̂быднїци 41, ѡ̂быдимы^м ib., 116 відв., ѿ скорбы 98, сподобы^л 137, быти лице своѐ 8 відв., ѡбытели 42 відв., 134, кыхо^р 38, свободы̀ (imperat.) 20, запов'ѣды (gen.) 8 відв., 49, гро^з дые 58, мно́зы 25, кнєзы 98 відв., възыра́етъ 11, 137, възыраюци 132, назыра́ю̑щемѹ 19, прозыраю^т 176, призыра́ющи^м 22, жилы̀ (perf. compos.) 39, на гѹ̑слы 63 відв., о̆слыа̀ челюсти 47 відв., въсклыцаю^т 120, смыренїе 49 відв., своимы 22 відв., пѣ́сны 32, мо́лныа 37, мо́лныи 38 відв., 156 відв., сины очи 19, в темнѣй сѣ́ны 84 відв., к'ны́йдѹ 8 відв, вны̀де 17, над ными 14 відв., на ны^х 3, пред ны́мъ 4 відв., 44 відв., 140 відв., ѡ̂бра́щеши 3, 26 відв., ѡ̂бра́щете 6 відв., трасовицею трасо^х 210, назаранине 211, назаранина 210 відв., прамо 195, потрасе са 190 відв., понырающе 64 відв., Лазора 86 відв., бораса 185 відв., Лазорово

86 відв., ѹда́рѹ (praes.) 94, корѹт сѧ 67, ѡⷮта́рѹ 54, блгⷪдарѹ 186, 182 відв., црⷭ҇ѹ 183 відв., 186, ѹ҆моръ (praes.) 182, сотворѹ 39 відв., Ѧвгарѹ 209 і відв., рызѹ 7, рызы 183 відв, 194, смотрышъ 10 відв., крычати 125, крычанїє ib., въскрыча̀ 108 відв., на ѡ҆стрыⷯ копїє 90, оу҆ⷣрыши 85 відв. bis., нарыца́ет 69 відв. 83, нарыца́єми 77, нарыцаймосѧ 114 відв., нарыцаѧ 140 відв., прорыца́нїа 88 відв, чернорызец 7, чернорыⷣчестїи 43 відв., вкрыти 15, и мы вкрымъ 184 відв., не берымо, не творы̀ 3, дщеры 75 відв., дщеры́й 76, тры 191, не ѹзрыте 6, архимандрыт 174 відв., прычастїѧ 185 відв., ры́мъскаго 181, ѕвѣ́ры 128 відв., вѣрте 14 відв., Лазаръ 85, звѣръ 37 відв., тваръ 24 відв., посагнѹти (похибка?) 122 відв., сы́роты 41, сырота́мь 41, сыротаⷨ 28, сыроти (nomin.) 122 відв., к' сый день 28 відв., сыла 80 відв., носыти 7, носымѹ 7 відв., носы́мое 23, просы́ти 20 відв., вѣсы̀ (2 ос.) 109, вѣсы 119, несы̀ (imperat.) 170, в непогасымоⷨ 62 відв., персы 67 відв., десѧты́на 77, плоты (dat.) 31, похоты̀ (gen.) 68, 76 відв., превраты̀ (imperat.) 86, оукроты̀ (aor.) 47, простыра́ю 23, простырайте 6 відв., постыгнетъ 67.

Скількість випадків другого рода себто и замісь ы дещо менша:

беⷥ злобѝ 20 відв., печа́лны били 49, забиваеⷮ 137, не забили 107, збйти сѧ (-събыти сѧ) 128 відв., избиваетъ 33, бивелъ 14 відв., црⷭ҇ъ слави (м. б. тут и — з ѣ?) 167 відв., дйшеши 24, призиваеⷮ 79, призивающе 116 відв., съзиваеⷮ 87 відв., съзивающе 156 відв., сказива́хѹ 155, снⷭ҇ѹ мой милїй 35 відв., блюⷣ 133 відв., (= блѫдъ), има́ми 40, 119 відв., 148 відв., не има́ми 172 відв., не вѣми 1 відв., мислити 67 відв., митарство 132 відв. (чотири рази), въ тмю 1 відв., ѹ҆чнилы 124 відв., не ѹ҆чнївноймо 76 відв., испита́нно 44, и҆спитанїа 120, которими 191, соборѧ (gen., похибка?) 192 відв., грⷣѧ (= градъ) 209 і відв., тѝ... бѹдеши 1, кто еси ти 7 відв., клевети 40, ѿ работи 100 від., преⷣ врати 179 відв., в шестїй 98, затикающе 123, маⷭтинею 39, стⷪ҇йни 95, възсила́еⷨ 51 відв., възсила́ема 56 відв., възсила́етъ ibid.

В деяких випадках вживають ся поруч себе форми і з мягким і з твердим співзвуком: црⷭ҇ѹ 186, црⷭ҇ъ і — црⷭ҇ѧ 2 по ортоґрафічній традиції; також — агглⷭ҇и ї архагглⷭ҇ы 38; деколи в границях одного слова бачимо подвійне мішанне: а҆спыди 175, мертвимы 85 відв., в гордины 66 відв., неиспокѣдымїа 70 відв., сы́роти 20, ры́зи 19, 139, 156 відв., 171, цати (= цѧты) 89 відв.

Як можна завважати зі зібраного висше матеріалу, збірник Сімсона, що тикаєть ся мови, закрашений нерівномірно: в одних статях відчуваєть ся сильнїйше лїтературний стиль і фонетика білоруської

актової й літературної мови; в других, де то менше замітне, там крізь ц.-славянську покривку визирає жива мова переписувачів-Українців. І розумієть ся, передовсім і більше виразно могла вона показати ся в такій — характеристичній для української мови і чужій для білоруської — появі, як ї зі старинного ѣ і діфтонґи на місци о і е, що здовжили ся по відпаді кінцевих або приналежних до дальшого складу ъ і ь.

При всій нашій увазї, ми не помітили випадків другого роду (хоч вони не рідкі і в більше старинних памятках) крім двох: аще пѣклъ сѧ бг҃ъ 6, і повѣл (= повів) 35 відв.

Що тикаєть ся ї зі старинного ѣ (як фонетичного, так і чисто ортоґрафічного, прочитаного переписувачем за і) — то таких випадків зареєстрували ми досить значну скількість, хоч і меншу, як можна було би сподївати ся по рукопису більше як на 400 сторін.

Отсе ті випадки:

1) и ужито замісь ѣ: оувєдны (imperat.) 193 відв., линостїю 49, ницн 187 відв., нє видєнїємь 176, повида 184, види 184 і 192 відв. 195, 196 (aor.), нєвидити 195, видишє 211 відв., з дитиньства 131 відв., возвистим 181 відв., горїє (comparat.) 9 відв. повєли (aor.) 195, 196, 187 відв., 189, разѹмїю 189 відв., в нєгасымом ѡгнї 62 відв., ризоймєцъ 27 відв., 50 відв., ризоимци 24, тєрпити 187 відв., нє мо́зи 79, 95 відв. (Златая цѣпь XII ст. мозѣмъ), притєрпи (aor.) 184, припоѩсани 140 відв., ѡбладаєши всими 182, со всими 193.

Тут треба віднести ряд форм imperativi з и = ѣ; про них — низше.

Під впливом неправильного написання в оригіналї — приторїю 147 відв., (також в укр. Ковельській Палєї, Памятки, І. Франко, 276); правдоподібно з тої самої причини гимон 190 (поруч — часто гємонъ-игємонъ), і вєрйѧ 99.

2) Противне — ѣ замісь и, — що показує такий самий виговір тих букв, находимо в отсих словах:

нєна́вѣст'ника 10 відв., завѣсти (gen.) 72 відв., 187 відв., завѣстїю 172, (поруч — завиством), привѣдє́нїєм (-вид-) 84 відв., к подвѣѕѣ 17, свѣтѣланика 204, идоли глѹсѣ (nom.) 188 відв, цр҃ѣ 127 (nom.), инокйнѣ 39 відв.[1]), имѣтє 92, ливѣйскаго 209,

---

[1]) В тих двох випадках — ледви чи можна бачити старинний руський відмінок з ѣ зам. ц.-слав. ѧ.

в'сóнмѣщиⷯ 171 відв., (у Фр. — сонмищаⷯ); м. б. не без впливу анальоґії образували ся форми: Єаламѣа, Єаламиѧ 198, Єаламїѧ 104 відв., здравїє (comparat.) 3; м. б. тут треба віднести і запожичені — звѣтѧжилъ 14 відв. і ин.

Різкий український характер надає мові поучень, уміщених в збірнику Сімсона, подостача форм 1 ос. plur. praes. і ще частійше — imperativ-у на — мо, з майже незмінним збереженнєм в другому випадку суфф. ѣ = и.

Форми praes. 1 ос. plur.: єсмо 2, 12 відв., 13 відв., 22, 29, 31 відв., 32, 35 відв., 40 відв., 43 і відв., 51, 59, 77 і відв., 105, нєзнаємо 183 відв., имаємо 35 відв., живємо 22 відв., прóсимо 15 відв., прѝдемо 28 відв., подвизаємо 74 відв., нє ѿдаємо 78.

Скількість форм 1 ос. plur. imperativ-у — дуже велика; наводимо все, що подибали:

бóймо сѧ 80 відв., 107, блгодарствꙋймо 105 відв., бꙋдмо 102, 65 відв., нє бꙋдмо 79 відв., бѣгáймо 3 відв., бѣжїмо 19, бѣжимо 22, 32, вживаⷨмо 15, внимаимо 192 відв., воспоминаймо 12, востанимо 33 відв., востѧгниⷨ сѧ 202, возлюбимо 121, възмагаймо 76 відв., вѣ́даймо 15 відв., вѣрꙋймо 113 відв., даймо 65 відв. (bis), живѣ́мо 15, згожáймо сѧ ib., нє згꙋбимо 12 відв., имáймо 14 відв., исповѣⷤмосѧ 46 відв., молимоⷭ 33 відв., нє леноу́ймо сѧ 114, напишимо 21 відв., нарыцаймо сѧ 114 відв., ѡ҆стáнимо 22, ѡ҆стáⷩмо 114 відв., ѡстанⷨмо сѧ 76 відв., ѻ҆мыймо 116, ѿчáймо сѧ 18, 45 відв., 65 відв., 121 відв., ѿидємо 174 відв., ѿдаймо 77 відв., плачмо сѧ 13, 117, подвизаⷨмо сѧ 115, познаймо 74 відв., пойдимо 100, покажимо 79 відв., покáймо сѧ 69 відв., 121 відв., 203 відв., поминаⷨмо 13, попєчалу́ймоⷭ 29 відв., попєчймо сѧ 5 відв., порєкнꙋмо 74, 109, 201 відв., послꙋхаймо 22, послѣдꙋймо 49, потрꙋдймо сѧ 74, потꙋжимо 117, потщїмо сѧ 48, потщимо сѧ 39, 73, 76 відв., почтѣмо 30, почтимо 48, похвалимо 178, празⷣнꙋймо 102 і відв., празнꙋ́ймо 102 відв. і празнꙋимꙋ 192 відв. (похибка), престаⷩмо 12, приготовѣмо сѧ 13, прйоуготовимо 82 відв., прїймаймо 80 відв., прїймимо 67 відв., приствпаймо 80 відв., прилѣпимо сѧ 32, просимо 114 відв., прославмо 80 відв., послꙋхáймо 82, радꙋймо сѧ 79, разꙋмѣймо 2 відв., 22, 66, 96, 201 відв., раⷥумѣимоⷤ 11 відв., скоⷩчаймо 80 відв., слꙋхаймо 64, совръшимо 82, справꙋймо сѧ 15 відв., съткоримо 82, творимо 32, 74, ѹ҆бóймо сѧ 31, ѹ҆знáймо 14 відв., ѹ҆твердѣмо 19, ѹ҆тѣкаймо 14, хвалимо 11 відв.

Те саме закінчення — в ряді форм дієсл. быти, в складових формах коню́ґації; быхмо 43 відв., 22 відв., 15 відв., 60, 51 відв., 92 відв., 107, абысмо 14 відв., босмо хвалили 15.

З инших форм imperativ-у, що стріли ся нам в збірнику Сімсона, згадаємо:

2 ос. sing.: речи 119 (пор. висше — попечимо ся 5 відв.), повѣжъ, хочъ (а хочли) 15, можъ (ты колико ж можъ) 33, послухай 104 відв.

2 ос. plur.: видѣте 105, мовте ж 16, пойдѣте и знайдѣте 175 відв., придѣте, пріймѣте 41 відв., ходѣте 22, повѣжте 107 відв., рецѣте 105, слухайте 49 відв., 52, послухайте 12, 30 відв., 46 відв., 49 відв., 72, 74 відв., 101, 107 відв., 112 відв., 121, 124, 159.

З поміж дієслових форм, характеристичних для переписувачів рукопису, треба згадати досить численні випадки уживання 3 ос. praes. без особового закінчення, а також 3 ос. futur. дієслова быти:

буде („что ж буде нам, не хотящим... постити ся") 78 відв., боуде 203 відв., воздае 201, дае мл°тни 107 відв., донесе 4 відв., зблюе 12 відв., не знае 74 відв., изыйде 57, избавляе 15 відв., хто ся кае ib., лае 35, мае 14, може 76 відв., не може 201 відв., печалуе 75, покушае 17 відв., поклоняе 200, подобае 209, подае 17 відв., преставае 15 відв., оумѣе 194 відв., хоче 14 и хоще 150 відв.

Крім того з форм складових часів вкажемо такі:

босмо куплены 15; должни есмо 2, есмо съгрѣшили 13 відв., постили есмо 12 відв., покаали ся есмо 1 (bis), 39 (bis);

абы рачил 15 відв., абысмо хвалили 14 відв., быхмо и быхом 60, предали быхмо 92 відв., аще быхмо чули 22 відв., абыхмо не сължили 15 відв., абыхмо не забили 107, да быхмо ся спасли 43 відв., 51 відв., да быхмо давали 75;

како кто будет жилъ 40 відв.

В обсягу деклінації зазначимо тільки: тримй рѣчи 154 і білоруське — по чюжих домох 6 відв.

В обсягу заіменників і прислівників поруч зі старинними церковно-славянськими формами, як азъ зустрічаємо й руське я 16, і характеристичні білоруські форми: што 15 відв., 16, што бы 63 відв., се (= ся) 177 відв., українські: чи 131 відв., що (за що буде нище крщеніе 203 відв., хто 15 відв., 40, 70 відв., 76 відв., 101 відв.; якый 12 відв., 30 відв., собѣ (= собі) 5 відв., 12, 35, 39

відв., 73 відв., 135, 205 відв., і тобѣ 81 відв; ц.-славянському къжьдо відповідає кождый 14 відв., 39 відв., 65 і каждаго ib.; котрый — бракує, є тільки которій 205.

Між злучниками, приіменниками і прислівниками панує повне замішаннє: тут є старославянські — і білоруські, українські, польські:

але 14, 15 відв., албо 206 відв., ако (люко водꙋ, а҆бо грѣхъ) 5 відв., бо (бо немоглв) 14 відв., абы 14 і відв., гдѐ (всюди з є) часто, ведлꙋг 16, за́кжды 21 відв., 48, 120 відв., иж (= що) 14 відв., иж (= щоби) 79, ино 54 відв., коло̀ него 197, кꙋ воли 16, по́ки 31 відв., 39 і покі̏ 22, прето 14, а про́то 14 відв., теж 14 відв., 15, такъ 11 відв., 13 відв., 57 відв., 76 відв., 91, 193 відв.

Закінчуючи бесіду про мову статий збірника Сімсона, мусимо сказати, що при виразних архаїзмах, при стремлїннях переписувачів тримати ся славянської лїтературної традиції навіть в ортоґрафії, все таки їх мова як з граматичного, так і в словарного погляду визначаєть ся незвичайною пестрістю. Вправдї то ще не та пестрість, що так характеристична для ориґінальних творів українських і білоруських авторів з кінця XVI і поч. XVII ст., одначе навіть при побіжному читанню виступає перед читачем велика скількість польонїзмів, деколи, здавалось би, зовсїм непотрібних, як пр.: ачь колвекъ 14, ведлоуг, згодли́ве, клопот 73 відв., кꙋ хвалѣ 15, малженьство 206 відв., ѿкꙋпи́теля 14 відв., прибыток 137 відв., понева́ж 204 відв., слонце 77, 192 відв., 200 відв. і ин. ѹ҆стави́чне 14 відв., члонки 15 відв., шемранїе 88 відв., налепѣй, посл҇ꙋшенство 84 відв., і богато инших, звичайних в мові осьвічених Українців XVI—XVII ст.

Коли з увагою прочитаємо статї збірника, то помітимо, що не всї вони закрашені рівномірно живою народною мовою. Як сказано висше — і в тім можна переконати ся з доданих знимків, — переписувачі, особливо перший, визначали ся великою старанністю й увагою. Число наведених висше збочінь в сторону живої мови, беручи під увагу великість рукопису — показуєть ся зовсїм не великим[1]).

Не вважаючи на те, деякі статї носять на собі замітні слїди коли не умисної перерібки, то по крайній мірі — приладження до розуміння читача або слухача: маю на думцї ряд поучень на початку збірника.

---

[1]) Цікаво, що головна їх маса стрічаєть ся на відворотних сторінках карток.

Ті поучення належуть головно до покаянних, які читають ся в неділї великого поста[1]); головних їх мотив — „покы ѥсмо живы, покаймо ся" 45 відв. Такі самі й инші слова, що відповідають покаянному настрою; „чи забила єси съдѣявши сїа?" 131 відв., задаеть ся — в одному з них питанне грішній душі. „Горе всякомꙋ чл҃коу неслꙋхаючи ст҃ых оць наказанїа" 117, писав автор збірника і розуміючи гарно, що „слꙋхати" замало, а треба й дещо розуміти з вислуханого — постарав ся хоч би поверховно зблизити дещо старинні поучення до розуміння сучасників. Таким чином з'явила ся замітна закраска в мові, ще більше видна, коли візьмемо в цїлости декілька відривків поучень зі збір. Сімсона і порівнаємо зі старинними текстами; приміром:

Збірник Сімс., к. 79 відв.

Не боудмо то́кмо сло́вом хрстїа́не братїе: но̀ и дѣлом покажи́мо вѣ́рꙋ, да̀ не речет на́мъ Гь҃, сїи людїе то́кмо ѹ҆стна́ми (чтоут) призива́ют мѧ̑, а҆ срдце их далече ѿстоит ѿ менѐ. Слы́шите бра́тїе и помыслйте ѡ҆ сем, ка́ко зе́мнаго црѧ҃ и҆ли кн҃ѕѧ̀ боимсѧ. а҆ще ка́ково сло́во прїидет ко людем его, и҆ли ли́стъ написанный, то̀ всѝ съ стра́хом борзо прїидꙋт, и҆ слꙋхают прилѣжно напи́са́нное и҆ слышавше повеленнаѧ творѧт. а҆ще лѝ кто̂ не слышав, а҆ ѡ҆н дрꙋ́гых питает, что̀ ест повелѣ́нно ѿ црѧ҃ и҆ творит та́ко. Ѧ҆ Бꙋ҃ по всѧ дн҃и...

Пѣтуховъ, ст. 21—22.

Не мозите, братье, словомъ точью крстьıанѣ быти, но и дѣла покажемъ, да не речеть к намъ Гсдь Бъ҃: си людье оустгы точью чтоуть мѧ, а срдца ихъ далече мене ѿстоıать. Поистинѣ же тако видимъ васъ: аще бо ѿ земнаго кнѧзѧ како любо придеть слово к подроучнымъ его гражаномъ, то вси съ страхомъ пришедше, послоушають его, и слышавъше творѧть повелѣнаıа имъ. Ѧ Боу по всѧ дни...

В тому самому слові, низше:

Сімс., к. 80 відв.

...Бг҃а бо́имосѧ, съ стра́хом прославмо его, сконча́ймо слꙋжбоу цр҃ко́внꙋю. что̀ ѥстъ всего

ibid., стор. 23.

...Того оубоим сѧ, Того съ страхомъ прославимъ и трепетомъ. Поразоумѣıемъ,

[1]) Пѣтухов, Древнія поученія на воскресные дни вел. поста. Сборн. отд. р. яз. и слов. Импер. Акад. Наук. XL, №. 3, 1886 р.

страшнѣе, єгда видиши сн҃а Бж҃їа закала́ема...

слоужбоу цр҃квноую: что сего есть пристрашнѣе, егда видиши сн҃а Бж҃їа закалаема...

Окрім закраски в мові, підпали слова про піст значним змінам і деякому скороченню, пр.:

Сімс., к. 82.

...мѹж же̂ дом свой съхранит пребывай в пóстѣ. Пóстомъ мл҃твою и̂ вѣ́рою ѡ̂чищаютсѧ грѣсй и спсаемсѧ ѿ всѧ́каго ѕла̀. пóстом и̂ млстинею, ꙗ҆же сотворй къ бг҃ѹ, ѡ̂чищаеши дш҃ѹ и̂ тѣло. нѡ̀ мы̀ бра́тїе послѹха́ймо ѡ̂ гле́мых и̂ сътворúмо та́ко, и̂ соврь шúмо постное теченїе дóбре, и̂ дойдем чстою (відв.) сѵ́вѣстїю ст҃го въскрснїа х҃а бга нашего, и̂ насладимсѧ бжствéных тайнъ, и̂ во бѹ́дѹщем вѣ́це црство нбсное полѹчим, ѡ̂ хсѣ ї҃сѣ гѣ:.

Пѣтуховъ ст. 26.

...моужь же, въ алчьбѣ видѧ женоу свою пребывающю, добрѣ хранит сѧ, и жена, видѧщи моужа своего приемлющиа алчьбоу, ревностью оуподобитсѧ емѹ. Кто свои домъ оxоуди пребывая въ алчьбѣ? алчьбою оупразнишасѧ поварови ножи, ибо трапеѕы доволны бывають гобьзиною; не работають дѣти алчебника, осирѣвше заима ради оч҃а; милостынами и вѣрою очищаютсѧ грѣси; алчьбою же и мл҃твою сп҃сетсѧ ѿ всѧкого зла. Єлико бо алчьбою оумаеши плоти, толико же твориши силноу дш҃оу къ Боу. Тѣмже, братье, послоушайте гл҃мыхъ и потъснѣтесѧ свершити постное теченїе, да исдѣ съ чистою свѣстью насладимъсѧ бжственыхъ таинъ, а въ боудущемъ вѣцѣ вѣчныхъ блгъ оулоучимъ, о Хсѣ Їсѣ Гсдѣ нашемъ, емоу же слава съ оцмъ:.

Слово на 5-ту неділю посту Федора Студийського в порівнанню зі старинним текстом значно скорочене. Наводимо ще два відривки з поучень для характеристики їх стилю; зі слова Івана Золото-

устого „к глаголющим, юко нѣсть спасти сѧ в мірѣ живѹщимъ“ к. 65 відв.:

... „а̃ еже въ мирѹ братіе живем, не ѿчаймо сѧ, а̃ще и̂ съгрѣшим, то покаяніем прибѣгнем к' бг̃ѹ, и бѹдмо мл̃стиви и податливи к' бѣдным не и̂мѹщим и̂ немощ'ним, то̂ даймо что̂ назбыт маемъ потребы своей. тѣм бо дѣлѧ назбыт нам бг̃ъ и̂мѣнїа далъ, да быхмо неимѹщим е̂ давали, а̂ вѣдаем иж нѣским не родилосѧ и̂мѣніе. того дѣлѧ даймо сами ѿ себе“.

Або зі слова Атанасія на 1 неділю посту, к. 77 відв.:

...„Вы же гл̃ете в' себѣ: тыи ст̃ії крѣп'ци были, а̂ мы слаби е̂с'мо и̂ немощни. То а̃ще слаби е̂смо и̂ немощни, то поне а десѧтинѹ ѿдаймо чисто“.

З часом ті й подібні поучення — послужать правдоподібно цінним матеріалом для дослїду над проповідю на Українї; поки що, ограничившись наведеними відривками, звернемо увагу на одну зі статей збірника, що також представляє значний лїтературний інтерес: маємо на думцї „Слово ѿ мѹцѣ Гсда нашего І̂с̃ Хã, на к. 145 відв. — 173. То не та статя, що звісна в рядї відписів і видана Н. М. Тупіковим в „Памятниках“ Общ. Люб. Др. Письм. Вона дає варіант тих оповідань про муку і смерть Христа, що також опирають ся на Нїкод. Ев. і видані Ів. Франком в „Пам. укр. мови і письменства“. Найблизший до нашого тексту — з Ковельської Палеї. Не маючи наміру розслїджувати справи відносин тих текстів, наведемо лише декілька даних для порівнання, маючи на увазї також сербський текст тої статї, виданий в Гласнику Срп. уч. Друштва, кн. 63. З одним і другим текст збірника Сімсона дає значні ріжницї:

Сім. „знаменїем носители“ 147 відв., *Фр.* (Ков. п.) орѹженосци.
„ „Си словеса въ громѣ граю разѹмѣю“ (пророц. Давида) *Фр.* 298 і *Срб.* 112 „сей гласъ разѫмѣю“.
„ „ѹ҆знакъ“ 152 відв., *Фр.* вѧзнѧ, *Срб.* ѹ҆жника.
„ „писмо“ 158 відв., *Фр.* писмѧ, *Срб.* писаніе.
„ ѡпровадѧт“ 158, *Фр.* проведѫть, *Срб.* спроведѹть.
„ „послѹхайте“ 159, *Фр.* і *Срб.* послѹшайте.
„ „рачи прїйти“ 159 відв., *Фр.*, в *Срб.* прїйди.
„ „Полкъ“ 160 відв. і ин. = *Фр*, *Срб.* сонмъ.
„ „въ вежю“ 160 відв. *Фр.*, = *Срб.* въ домъ.
„ „дадита нам два ѡскрѹтка книжна“ 163, *Срб.* разнолистна хартиина 107.
„ „пре силою нечѹйною“ 163, *Срб.* недовѣдомѹ.

Сім. „Гдѣ є҆сть смрти клинъ твой“ 167 відв., *Фр*. жало 298, *Срб*. жело.

„ „ис пекла“ 168 відв., *Фр*., из ада.

„ „вса бесправдствїа“ [1]) 169, *Фр*. і *Срб*. всѧ неправды.

Тими декількома замітками ми бажали би тільки звернути увагу дослїдників на тексти збірника Сімсона.

На закінченнє звертаємо увагу читача на статю на к. 206 відв. і даль. (див. опис), дуже інтересну задля перекладу самого тексту заповідий і задля їх пояснення.

Виймаємо з тої статї текст заповідей, де найбільше відбивають ся слїди дїлання живої вимови на лїтературну славянську мову.

а҃. „Милуй Бга твоєго. изо всѣхъ сил твоих над все створенїе твоє“... (к. 204 відв.).

в҃. „Абы иншихъ бговъ не хвалити. ани чаром ни ворожкамъ не вѣрити“... (к. 205 відв.).

г҃. „Не бій никого ни ѡружиемъ ни азыкомъ“... (к. 206) [2]).

ѕ҃. „Не разбивай не крад не бери оу невинного“... (ib.).

з҃. „Не жадай жены брата своєго албо ближнего своег и малженьства неразлучай“.. (к. 206 відв.).

и҃. Невѣрнаго свѣдоцства не свѣдчи против ближнему своєму“... (к. 207).

ѳ҃. „Не присѧгай на кривду про бга твоего“... (207 відв.).

і҃. „Не бери дармо имени бжїа во уста своѧ. Бга творца своєго млуй из усѣхъ сил твоих из усего срдца твоєго и ѿ всеѧ души твоеѧ и ѿ всеи мысли твоеѧ. Сїѧ перваѧ и болшаѧ заповѣдь. и втораѧ подобна ей. возлюбиши искрнего своєго яко сам себе сею ѡбою заповѣдїю вес законъ исправлаетсѧ:

Пояснення до заповідей написані по більшій части досить правильною церковно-славянською мовою, деколи з примішкою (в словарі) польонїзмів і білорусизмів (в фонетиці), як приміром:

„Слыши фалшивый свѣдоку, ѿложи нажу, гли истинну кождый искрынему своєму“... к. 206, поясненнє до 8 ої заповіди, або:

„Слышите братїе, яко заповѣдает намъ бгъ, абы иншихъ бговъ не хвалити, ани чаром ни ворожкомъ невѣрити. тако бо оуста стым духомъ наоучени быша яко в послѣднаѧ времѧ будут члвци сами себе любити. и сребролюбци немлстви. горди хулници. родителем досатители (sic!), не блгодатни не прпдбни. не любовни, вознесливи славолюбци... і т. д.

---

[1]) В рук. помилка „бесправправствїа“.

[2]) В рукоп. між к. 205 і к. 206 видерта картка.

Коли дані подані нами в нашій статї будуть не без користи для історії української мови і лїтератури, то ми будемо вдоволені сьвідомістю, що підняли ся незайвої працї.

В доданій знимцї з к. 14-ої вповнї наведена перша сторона „Ѣизнанѧ и наѹки о животворѧщей Троицѣ“. То „Ѣизнане“ видаємо в додатку.

Додаток I.

К. 13 відв. Ѣизнание и наꙋка о [стѣ] и животворѧщей троци выкладно. в глав ки

К. 14. Который члвкь хрстїанскы хоче избавенъ быти, мае въ бга єдинаго вѣрити. то ест въ Ѿца и сна и стго дха, над которагo не ест иньшагѡ; Ѿць и снъ и стый дхъ, то естъ три ѡсобы, ачьколвекъ во три ѡсобы раздѣлены. але єдинъ ест бгъ во троци вседръжитель премдрый, добротливый долготръпеливы, и много млстивы, которого иначе ѹзнати неможем. ѡдно чрев вѣрꙋ правдивꙋ, ꙗкоже нас оучитъ стое писанїе.

Сложенїе вѣры хрстїанское: Вѣрꙋю въ єдинаго бга Ѿца вседръжителѧ, троци нераздѣлнѣй и животворѧщей и проче. То єстъ троци стѣй першаѧ ѡсоба. томꙋ вѣрь и того въ пригодах своих на помощъ призывай, вѣрꙋй въ гсда нашего іс ха, вовсемъ бгꙋ и Ѿцꙋ подобнаго. То ест вторая ѡсоба троци стей, до него сѧ ѹтѣкаймо во потребах своих. Бо тойсѧ почал въ животѣ дхом стым. Народилсѧ с прчстыѧ двици мрїѧ снъ бжїи. и длѧ нас принѧл члчен-ство: прето абы намъ далъ свое црство: ѹмꙋченъ при понтїйстем пилатѣ сꙋдїи распѧт и въ правдѣ (к. 14 відв.) ѹмер погребенъ, безчстнꙋю смрть длѧ нас терпѣл невинне, нехотѧчи нас грѣшных предати смерти вѣчнои, стꙋпил до пекла. то єстъ до ада, и своих стых навестил и вивелъ их с темници, аж до раю ѡпровадилъ. не хотѧчи абы з нас там которы ѡстал. а иж ѡн дши стых выбавити рачил, третего днѧ з мртвых въстал, смрть звѣтѧжилъ, и своимъ вѣрным надѣю зоставил, а иж смрть оуже над ними звѣтѧвства не найде, бо не могла ѡдръжати га ншего іс ха, Тажъ потом возшелъ на нбса ꙗк бгъ силамъ. и ꙗк звѣтѧжца смрти моци своей бжїй, и сѣлъ на правици бга Ѿца. а прото теж възлюбленїй намъ милый хрстїане. ѹзнаймо Ѿкꙋпителѧ нашего вышнѧго бга. имаймо чюлость кождый ѡ собѣ не мешкаючи. а бысмо єго стꙋю милость ѹставичне хвалили, миловали, взывали, с чстаго срдца, а правы вѣры, разꙋмѣючи то, а иж то иж повторе прїйдет з великою моцю

и славою судити живым и мртвым разсоудком своим велми грозным, так вѣрте ѡ хѣ (к. 15) ісѣ снѣ бжїим певне который сталъ для нас члком правым, приняд тѣло, а бжства не ѡставил, бо чего немѣл то принял, а што мѣлъ, того неѡставил. ест бъ правдивый и члкъ полный. Єдинъ бъ ест з бгом ѡцемъ правдивый. з бжством и члчством, снъ єдиный. а хочли правым хрстїанином быти, маешъ теж въ дха стго вѣрити. То ест третяя ѡсоба троци стой. съ бгом ѡцем и сном оу моци едной, ѡцъ и снъ и дхъ стый, все сътворити рачил. Вѣрже въ црквъ хрстїанскую, быти стаа ѡбычаем добрым справедливым. іако теж и предкове нши моуж стыи, неѡмылне оуслуговали гу бгу своемоу, которыми и тот час дхъ стый ѡпекае пилне, ѡвдеже и мы снове, тое црквѣ бжїи, который єстъ бъ гс хс голова всѣм згодливе против себе живѣмо, напред ку хвалѣ боу стомоу и ку млсти и запоможеню ближнаго своєго, босмо дорого куплены и смртю гровною с пекла вызволены, Тут єстъ вінніца ба вседръжителя то ест събранїе людское црквъ, згожаймо ся в ней, ведлоуг приказаня єго стго, вживаймо (к. 15 відв.) тут црковных стостей, а иж вѣдаймо, то сут избавленїе нашего спсенїа певныи знакы. вѣртеж иж єстъ грѣхом ѡпущенїе, хто ся кае и преставае своихъ злых оучинков. чрезъ тѣло прїимоване, и крови гд ншго ісл. Вѣртеж из мртвых востанїю всѣх нас, вѣрьтеж а иж неизмѣнный живот вѣчный, єслй же так ѡ чста срдца вызнавати будем ты всѣ члонки хрстїанскыя вѣры, и ку тему теж справуймо ся в законѣ хвѣ пилне, ведлоуг уставы стых апслъ, и стых ѡцъ, бо неизбавляе никого сама гола вѣра. Єсли кто єи оучинками добрыми не подпирае а если что будешъ наленѣй и добраго чинїти, в том не хвалися ани высокооумся, але што можеш смиряйся, абыхмо смрть хвоу не сължили, абыхмо в ных надѣю ншоу недужую покладали. Єдноже просимо оуставичне, ба ѡца вседръжителя, въ троци єдинаго, абы всѣм нам дати рачил для своєго милого, гд нашего іса ха, грѣхом ѡпущенїе. а по смрти дшам ншим избавленїе и живот вѣчный, аминь.

Милый православный хрстїане, споведь повседневную (к. 16) стго апсла павла для нашего дшевнаго спсенїя трци [стей] творяще.

И для ѡпущенїя грѣхов своих: З великою сокрухою срдечною и со слезами; къждый ведлуг дару дха стго. Мовтеж милый хрстїане за мною. Ѡ чиста срдца и пониженыма [illegible] чима: къ бгу сътворителю нашему:

Я много грѣшный, и великонедостойный рабъ бжїи імркъ, Исповѣдаюся тебѣ гоу бгу моєму ѡцу всемогущему, въ сто

троци единомꙋ, сътворителю нбоу и землѝ и твоемоу възлюблен'номꙋ сноу единородномꙋ гꙋ нашемоу іс хоу. и прчстой его мтри и всѣм' стым. што есмы съгрѣшил, въ всѣх днехъ живота моего, ѿнелѣже крщенъ есмъ аж до нинѣ, в'сегда ѕлое чинил есми, не кꙋ воли твоей стой ги бже мой: Ѡсогрѣшил есми дшею моею и тѣлом, оумомъ[1]).

Додаток II.

Значну часть словарного материялу, що містить ся в збірнику Сімсона, вичерпали ми при огляді його граматичних особливостий. Тут наводимо ще декілька слів, про які ми не згадали висше, інтересних з огляду на форми і значінне.

Яким, Якиме, 179 відв. — Йоаким.

блеватины 101 відв.

барздоходца 208 відв. — скорохід.

видецъ 103, очевидець.

волняне ризы 174.

врыть? „моуж самоя вркити нося цвѣтъ“ к. 4 слово сьв. Василія о пьянствѣ.

господарь к. 118 взагалї пан

до — „внійдоста до гроба“ 97 відв

дшꙋгꙋбецъ — „горе дшꙋгꙋбцꙋ, к. 118.

кїй, 184, „жезлъ“ вид. Тіхонравова.

клопот 3 відв.

корчма 4.

крꙋчина 5 відв.

листъ (= письмо) 79 відв.

лишите мя (= лишіть мене) 175.

лꙋче 205.

маляженьство 206 відв.

марко (евангелист) 46 відв.

назбыт 65 відв.

недбанїе 96.

недбающе 22.

недбали (душі) 43.

недолꙋгїй 22.

„нозей моих пригвожденіе“, 100.

ѡбрꙋсъ 36, ручник.

пара (= пара) 11.

питный, „время питное“ 48 відв.

першая — часто passim.

„въ пожадѣ грабленїе“, 52.

понява 155 (слав. плащаница).

ПОСЛꙋшенство 84 відв.

през весь годъ 73, през море 56 відв.

---

[1]) Дальше без роздїлу, в лїнію іде оповіданне з патерика.

ПРИЧИНКИ
до пізнання етноґрафічної теріторії Угорської Руси,
тепер і давнїйше.

Подає С. **Томашівський.**

I.

У LVI т. „Записок“, подаючи огляд праці П. Балоґа про племена на Угорщинї, зробив я пробу критичного провірення угорських урядових статистичних чисел, що дотикають числа і теріторії угорських Русинів[1]). Результат, що до нього я дійшов, був той: мадярська офіціяльна статистика подає фальшиві дати що до руської народности (ст. 26). Той вислїд був оснований головно на порівнанню чисел з обох останнїх угорських конскрипцій (1890 і 1900). При кінцї статї позволив я собі у грішній певности толкувати читачеви, буцїм то „вже більше доказів не треба наводити... що офіціяльна мадярська статистика повна фалшів і що користуваннє нею мусить іти в парі з докладною критикою...“ На жаль, скоренько зрозумів я, що помилив ся. У 6 числї Slovanskeho Přehledu за 1904 р. появилась статя д. Нідерле п. з. Ještě k sporu ruskoslovenskou hranici v Uhrách, а в нїй ш. автор намагає обороняти ся від закидів, які я поробив йому за довірє до урядової статистики (ст. 34), виявлене в його Етноґрафічній картї Угорських Словаків (Прага, 1903); він упевняє, що сьому жерелови не вірив і не вірить, але тілько

---

1) Угорські Русини в сьвітлї мадярської урядової статистики (також окремо).

в поодиноких разах (v jednotlivých případech), загалом (v celku) одначе урядові статистичні числа та їх хитання вказують, на його думку, дійсний стан етнічних відносин на Угорщині (Sl. P. 260). Моя полємічна статя, у відповіди на се, не мала щастя побачити сьвіта, тож рішив я розширити критичний апарат, ужитий у згаданій розвідці, себто порівнати всі дотеперішні урядові конскрипцийні результати роблені самостійним угорським урядом (1869, 1880, 1890, 1900), аби вже справді не було ніякого сумніву, чого варта вся урядова угорська статистика.

А що головне непорозуміннє вийшло з того, що Балоґ порівнав вислід урядової конскрипції р. 1890 що до числа і розміщення поодиноких народностей на Угорщині з анальоґічними датами, взятими зі статистичних підручників Е. Фейньеша з перед 50 літ (Fényes Elek, Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 6 томів, перше виданнє Пешт 1836—1840, друге 1841—1844; тогож автора Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik, 4 томи, Пешт 1851), тому рішив ся я втягнути сюди й його вказівки, хоч неофіціяльні (оперті головно на церковних схематизмах)[1].

Як відомо, Балоґ у своїй праці приймив результати урядової конскрипції в повній вірі і так само не мав найменьшого сумніву про правдивість вказівок Фейньеша, тому порівнаннє їх довело до сензацийного результату про „боротьбу народностей“ за пів століття (диви згадану мою статю, ст. 28—9). Спеціяльно що до етноґрафічної теріторії Русинів вийшло таке, що вони буцім то за час 1840—1890 стратили 40 громад у користь Мадярів, 176 громад у користь Словаків, 1 громаду у користь Німців, разом 217 громад; натомісць здобули 2 мадярські громади, 1 румунську та 1 словацьку — разом 4 громади. Беручи абсолютну й релятну скількість угорських Русинів виходило справді сензацийно: страти більш аніж $^1/_3$ всеї руської теріторії. Такий вислід прийнято за правдивий не тілько в журналістиці, але й у поважних наукових працях, як згадувана

[1]) Я мав під рукою комбінований примірник його статистики, III т. (Боршод, Абауй-Торна, Ґимир, Спиш, Шариш, Замлин, Уг, Берег) був із другого видання (1844), IV т. (Уґоча, Марамарош, Сатмар, Саболч) із першого видання (1839); не знаю напевно, але мині здаєть ся, що тт. IV—VI взагалі не мали другого видання, лише три перші.

проф. Нідерле. У названій моїй статї я висловив свій сумнїв що до вартости подібних обчислень (ст. 30—33) та пробував загально (не маючи під рукою анї Фейньеша, анї иньших урядових обчислень) зредукувати сї „страти“ у межі правдоподібности, довівши до того, що найвисше 27 руських громад можна признати винародовленим за вказаних 50 літ, а й то з усякими застереженнями (ст. 33—34). Тепер прийдеть ся дещо змінити сей погляд, коли стало можливим приглянути ся близше вказівкам Фейньеша й иньшим урядовим конскрипцийним результатам; числа вийдуть дещо инакші, та за те основна гадка полишаєть ся, навіть кріпшає.

Подаю отсе низше реєстр понад 500 громад, разом із означеннєм, до якої народности зачислювано їх людність у рр. 1839 до 1851 (Ф.=Фейньеш), 1869, 1880, 1890 і 1900. Буква **р** означає Русинів, **м** Мадярів, **с** Словаків, **н** Нїмцїв (окрім Жидів), **в** Волохів. Коли котра з букв стоїть одинцем, значить, що громада племінно чиста або майже чиста (90%), дві або три букви побіч себе означають, що абсолютна або релятивна більшість за першою з них, иньші означають племінну меньшість (тим меньшу чим далї на право). Меньшість звичайно означувано від 10%, що до Мадярів (в рр. 1869 і 1880) навіть понизше. Коли сю міру приложено й до иньших, подано відповідний знак (*). При перших 15 громадах (Боршод) подано в передній рубрицї (Ф.) подвійні знаки: горішнї взято з другого видання статистики Фейньеша (1844), долїшнї з його словаря 1851 р.; тільки там де означення в обох сих разах однакові, поставлено один спільний знак.

У сей реєстр увійшли відповідні громади з самої тільки північної Угорщини — центральної теріторії Русинів, себто головні столицї: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Мармарош, та сусїднї: Гимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч і Сатмар. Дальші кольонії Русинів в середній і південній Угорщинї, Семигородї та Славонії поминаємо; вони не мають прінціпіяльної вартости в тім разї та підпадали за сей період справдї ріжним перемінам, мало ще знаним.

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
1		Шайов-Сиґед (Sajó-Szöged)	рм/мс	м	м	м	м
2		Гив-Керестур (Hő-Keresztur)	мр/?	м	м	м	м
3		Ш. Петрі (Sajó-Petri)	рс/рм	м	м	м	м
4	Д	Ш. Палфалва (Sajó-Pálfalva)	р	м	см	см	см
5		Ш. Вамош (Sajó-Vámos)	мр/м	м	м	м	м
6	о	Вж. Жолца (Felső-Zsolcza)	рс/с	мс	мс	м	м
7	ш	Ґиримбиль (Görömböly)	р/мс	мр	см	мс	м
8		Дубічань (Dubicsány)	мр/м	м	м	м	м
9	р	Мучонь (Mucsony)	р/рм	мр	см	мс	см
10		Каллов (Kálló)	мр/мс	мнс	ср	мс	м
11	о	Ірота (Irota)	р	м	см	рм	мс
12	Б	Абод (Abod)	рм/м	мр	см	м	см
13		Ракаца (Rakacza)	р/мр	мр	рм	см	см
14		Вислава (Viszló)	р/мр	мр	см	мср	см
15		Дебрейте (Debréte)	мр/м	мр	м	м	м
16		Баракопь (Barakony)	р	мр	мс	мс	м

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
48		Сеня (Szina)	мср	мср	мс	мс	мс
49		Кральовець (Királynép)	ср	ср	с	с	ср*
50	Гимир	Вернар (Vernár)	р	рс	с	с	с
51		Тельґард (Telgárt)	р	рс	с	с	с
52		Шумяц (Sumjácz)	р	пр ?	с	с	с
53		Завадка (Zavadka)	р	с	р	р	рс
54		Порач (Porács)	р	с	р	р	р
55		Койшів (Kojsó)	р	с	р	р	с
56		Гельцманівці (Nagy-Kunchfalu)	р	с	с	ср	с
57	ш	В.Словинка (Felső-Szlovinka)	р	с	ср	р	р
58		Н.Словинка (Alsó-Szlovinka)	р	с	рс	р	рн
59		Подпроч (Lazonpatak)	с	с	р	ср	с
60	и	Н. Репаші (A. Répás)	с	с	р	с	с
61		Ториски (Toriszka)	р	с	рс	р	с
62		Годермарк (Hodermark)	р	с	р	р	р
63	п	Якубяни (Jakubján)	р	с	р	р	р
64		Сулин (Szulin)	р	р	с	р	р
65		Кремпах (Krempach)	р	с	р	р	с
66	С	Орябина (Jarembina)	р	с	р	р	р
67		Камінка (Kamjonka)	р	с	р	р	р
68		Ґранастів (Granasztó)	р	с	с	с	с
69		Мнишик (Mnisek)	с	с	с	с	рс
70		Лачнів (Lacsnó)	р	с	с	с	с
71		Буяк (Buják)	р	с	с	с	с
72		Пекляни (Pillerpeklén)	рс	с	с	с	с
73		Любовець (Lubócz)	р	с	с	с	с
74		Квачани (Kvacsán)	р	с	с	с	с
75	ш	Клемберк (Klembérk)	р	с	р	ср	с

№	Комітат	Село					
17	Абауй — Торна	Горватик (Horváti)	рм	мр	м	мс	м
18		Сент-Якаб (Szent-Jakab)	мр	м	м	м	м
19		Гачава (Falucska)	р	мр	с	с	см
20		Кань (Kány)	р	мр	рм	см	мр
21		Перече (Perecse)	р	м	см	мс	мс
22		Біттиш (Büttös)	мр	м	мс	мс	м
23		Сеста (Szeszta)	мр	мр	м	м	м
24		Опатовці (Apáti)	р	мр	см	м	мс
25		Н. Ґадь (Alsó-Gagy)	рм	мр	см	м	м
26		В. Вадас (Felső-Vadász)	рм	м	м	мс	мс
27		Руська Ґадна (Orosz-Gadna)	р	м	рм	см	м
28		Кейть (Kéty)	р	м	м	м	мр
29		Гомроґд (Homrogd)	мр	м	м	м	м
30		Ґарадна (Garadna)	мр	мр	мс	м	мс
31		Монай (Monaj)	мр	м	м	м	м
32		Ньишта (Nyésta)	мр	м	м	м	м
33		Солнок (Szolnok)	р	м	см	мр	мр
34		Силед (Hernád-Szölled)	рмс	мр	мс	см	м
35		Шельеб (Selyeb)	мр	м	м	м	м
36		Уйлак (Ujlak)	р	м	м	м	м
37		Бодокив-Варалья (Bodokő-	мр	мр	м	м	м
38		Філкегаза [Váralja)	р	мр	с	см	м
39		Пере	мр	мр	м	м	м
40		Модьоровшка (Mogyoróska)	р	рм	м	мс	мр*
41		Башков (Baskó)	р	рм	с	м	м
42		Белша (Bölzse)	рс	срм	с	см	см
43		Бочард (Bocsárd)	рс	рс	м	с	см
44		Здоба (Zdoba)	р	рс	с	с	с
45		Клячанов (Kelecseny)	р	р	с	с	с
46		Уйварош (Ujváros)	рс	рс	с	см	см
47		Калша (Kalsa)	рсм	рсм	с	см	см

№	Комітат	Село					
76	Шариш	Седлиці (Szedlicze)	рс	с	с	с	ср*
77		Миклушівці (Miklós-Vágás)	р	р	с	рс	р
78		Янів (Janó)	ср	с	с	с	с
79		Ренчишів (Rencsissó)	р	с	рс	рс	рс
80		Блажів (Balazvágás)	р	с	рс	ср	рс
81		Штельбах (Stelbach)	р	с	с	р	р
82		Дячів (Decső)	ср	с	с	с	с
83		Ганнґівці (Hőnig)	р	с	с	ср	ср
84		Луцина (Litinye)	р	с	с	ср	рс
85		Якобяни (Jakoris)	р	с	с	с	рс
86		Олійник (Olejnok)	р?	с	с	рс	ср
87		Шома (Som)	р	с	р	ср	рс
88		Ряшів (Ressó)	р	с	р	р	р
89		Завадка (Zavadka)	р	с	р	р	р
90		Ґералт	р	с	с	с	рс
91		Жатківці	р	с	с	с	рс
92		Городиско	р	с	с	рс	рс
93		Балпотак	ср	с	с	с	с
94		Фулянка (Fulyán)	р	с	с	рс	с
95		Кокіня (Kökény)	р	с	с	с	с
96		Керештвей (Köröfő)	р	с	с	с	с
97		Рус. Нове село (Sósujfalu)	р	с	с	с	ср
98		Верганівці (Várgony)	р	с	с	с	с
99		Шеняківці (Senyék)	рс	с	с	с	с
100		Шамброн (Feketekút)	р	с	р	рс	р
101		Баїровець (Bajorvágás)	р	с	с	р	р
102		Ґромош	р	с	с	рс	с
103		Визранка (Pusztamező)	р	с	р	р	с
104		Київ	р	с	р	р	р
105		Ястреб (Jesztreb)	р	с	р	с	р
106		Чирч	р	с	р	р	р

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
107		Воля (Orosz-Volya)	р	с	р	р	р
108		Обручно	р	с	р	р	р
109		Гайтувки	р	с	с	рс	р
110		Уяк	р	с	р	р	р
111		Орлів	р	с	рс	р	р
112		Легнава (Lagnó)	р	с	р	р	р
113		Старина	р	с	р	р	р
114		Матисова	р	с	р	р	р
115		Липник	р	с	р	р	р
116		Сулин	р	с	ср	р	р
117		Львів (Livó)	р	р	} р	р	р
118		Львівська Ґута	р?	с	}	рс	рс
119	Ш	Мальців	рс	р	рс	с	ср
120		Лукова	р	ср	рс	р	р
121		Ленартів	ср	с	с	с	с
122		Ґерлахів	р	с	с	с	р
123		Криже	р	с	р	с	с
124		Боґлярка	р	с	р	с	с
125		Криве	р	с	р	р	с
126		Кружльова	р	р	с	р	р
127	И	Курова	рс	р	р	р	р
128		Фричка	р	с	р	р	р
129		Реґетів	р	р	р	с	с
130		Стебник	р	р	с	с	с
131		Комлоша	р	р	с	р	р
132		Зборів	ср	с	с	с	с
133		Длуга Лука (Hossùrét)	ср	с	с	с	с
134		Бревувка	р	с	с	рс	рс
135		Чернина (Czernina)	р	р	р	р	с

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
167		Меєтиско	ср	с	с	с	с
168	Ш	Сорочин	ср	ср	с	с	ср
169		Дуплин (Banyavölgy)	с	р	с	с	рс
170		Раківці	р	р	с	р	р
171		Вислава	р	р	с	с	р
172		Крушинець	р	р	с	рс	р
173	И	Тишинець	ср	с	с	с	ср
174		Прикре	р	р	р	р	с
175		Бодружал	р	р	р	р	с
176		Мироля	р	р	р	р	с
177	Р	Сухе	р	р	р	р	с
178		Пстрина	р	р	р	р	с
179		Грибова (Gribó)	р	р	р	р	с
180		Ольшавка	р	р	с	р	р
181	А	Вишківці	р	р	с	с	р
182		Собош	р	с	с	р	р
183		Фіяшиці (Fijás)	р	с	с	р	р
184		Матіївці (Matévágás)	р	с	с	р	р
185		Кобульница	р	р	р	р	с
186	Ш	Мичак	рс	с	с	ср	с
187		Дюрдьош (Györgyös)	р	р	рс	с	ср
188		Влача	с	с	с	рс	с
189		Земп. Дричпа	р	р	р	с	с
190		Шар. Дричпа	р	р	р	с	с
191		В. Владича	р	р	р	с	с
192		Н. Владича	р	р	р	с	с
193	Н.	З. Сташківці	р	р	ср	р	с
194		Ш. Сташківці	р	р	с	р	с

136		Ортутова	р	с	р	р	р	195		Микова	р	р	р	с	ср
137		Липова	р	с	с	с	р	196		Поляна (Sztropkó-Polena)	р	р	р	с	с
138		Шашова	р	с	с	с	р	197		Ґавай	р	р	р	с	ср
139		Н. Воля (Alsó Volya)	ср	с	с	с	с	198		Маківці	р	р	р	с	с
140		Рівна	р	р	р	р	с	199		Велкроп	р	р	р	с	р
141		Малинарівці	р	с	р	р	р	200	и	М. Березница (Kis-Brezny-icze)	р	рс	р	р	р
142		Беняддиківці (Benedikócz)	р	с	с	рс	с	201		Войтівці	р	р	р	с	р
143	р	Щавник	р	р	р	с	с	202		Сальник	р	р	р	с	р
144		Кожани	р	с	с	рс	рс	203		Поточки	р	р	р	с	р
145		Шапинець	р	с	р	р	р	204		Пуцаківці (Puczák)	р	р	р	с	р
146		Штефурів	р	с	р	р	рс	205	л	Колбівці	р	р	р	р	с
147		Вальківці	р	с	с	р	р	206		Якушівці	р	ср	р	р	с
148		Н. Орлик (Alsó Orlich)	р	р	с	с	р	207		Крижлівці	р	р	р	рс	с
149		Юркова Воля	р	р	с	с	рс	208		Брусниця	р	р	р	р	с
150		Ґавранець	р	р	р	р	с	209		Бокша	р	р	р	ср	с
151	а	Довгуня (Dolhonya)	р	р	р	р	с	210	м	Шандал	рс	ср	с	ср	с
152		Свидничкн	р	р	р	р	с	211		В. Ольшава (F. Olsva)	р	р	р	р	с
153		Кружльова	р	р	р	р	с	212		Н. Ольшава (A. Olsva)	рс	р	ср	с	ср
154		Капишова	р	р	р	с	с	213		Миніівці	р	р	р	р	рс
155		В. Писана	р	р	с	р	р	214		Мразівці	р	р	р	р	с
156		Н. Писана	р	р	с	р	р	215		Бжани (Bodzás)	р	с	р	с	с
157		Доброслава	р	р	с	р	р	216	е	Петейовці (Petőf)	?	р	с	с	с
158		Крайня Порубка	р	р	с	р	р	217		Токаік (Orosz-Tokaj)	р	р	р	ср	с
159	ш	Кр. Бистра	р	р	р	р	с	218		Грабовець (Sztr. Hrabócz)	р	р	с	р	с
160		В. Комарник	р	р	р	р	с	219		Детрик	р	р	с	р	с
161		Н. Комарник	р	р	р	р	с	220		Валків	р	р	с	р	с
162		Ладомирова	р	р	р	р	рс	221	з	Петківці	р	р	р	р	с
163		Н. Ядлова (Alsó-Jedlova)	р	р	с	р	р	222		Бистра (Sztr. Bisztra)	р	р	р	с	с
164		В. Свидник	р	ср	р	р	рмс	223		Варихівці	р	р	р	с	р
165		Н. Свидник	р	р	р	р	рс	224		Репеїв	р	р	р	с	р
166		Грабівчик	р	р	с	р	р	225		Праврівці	р	р	р	с	р
								226		Стропк. Олька	р	р	р	с	р

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
227		Кайня (Orosz-Kajna)	р	р	р	ср	р	286		Раковець	р	рс	с	с	с
228		Петрівці (Orosz Petrócz)	р	р	ср	с	ср	287		Сухе	рс	ср	с	с	с
229		Кошаровці	ср	с	с	с	с	288		Михальовці (Nagy-Mihály)	ср	ср	см	см	мс
230		Пакастів	рс	с	ср	с	ср	289		Мочарапи (Mocsár)	ср	ср	с	с	с
231		Поруба (Orosz-P.)	р	р	р	ср	р	290		Красновці	ср	ср	с	с	с
232		Притуляни	р	р	р	с	р	291		Поздишовці (Pazdics)	ср	ср	с	с	с
233		Рогожник	р	р	р	с	с	292		Шамудовці (Sámogy)	рс	рс	с	с	см
234		Рафаївці	р	р	с	рс	рс	293		Тарговище (Vásurhely)	ср	ср	см	с	с
235		Ґіровці	р	р	с	с	с	294		Лашковці	рс	рс	с	с	с
236		Кажмир (Orosz-Kazmér)	р	р	с	р	рс	295		Ластомир	ср	ср	см	с	см
237		Штефанівці [Radvány)	р	р	с	р	с	296		Фішар (Füzesér)	мр	мр	см	см	с
238	Н	Збудська Радвань (Izbugya-	р	р	рс	р	рс	297	Н	М. Жбинці (K. Csebb)	р	} ср	с	} с	с
239		Збудськ. Берестів Izb. Bre-	р	р	р	с	р	398		В. Жбинці (N. Csebb)	ср				
240		Лісковець (Leszkócz) [sztó	ср	р	с	ср	с	299		Гаталів (Gatály)	ср	ср	с	см	см
241		Сопковці	р	с	с	с	с	300		Ложин (Lazony)	ср	ср	с	с	с
242		Дідачів (Dedasócz)	р	р	с	с	с	301		Брацовці (Berettő)	ср	ср	с	с	с
243		Машковці	р	р	с	с	с	302		Фалкушовці	р	р	с	с	см
244		В. Грушів (F. Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	303		Дубравка	рс	рс	с	с	см
245		Дара	р	р	с	р	р	304		Сліпковці (Szelepka)	ср	ср	с	с	с
246	И	Старина	р	р	см	р	р	305	И	Качанів (Kacsánd)	ср	ср	с	с	с
247		Стакчин	р	рс	с	р	рс	306		Славковці (Szalók)	рм	рм	см	см	см
248		Нехваль-Полянка	р	р	р	р	с	307		Марковці (Márk)	смр	смр	с	с	с
249		Зубне	р	с	с	р	с	308		Малчиці (Málcza)	смр	смр	см	см	см
250		Стриївці	р	р	с	с	р	309		Копчани (Hegyi)	мрс	мрс	мс	м	мс
251		Шмугівці	р	р	р	с	р	310		Петриковці (Petrik)	ср	ср	с	с	см
252		Убля	р	р	р	ср	р	311		Нейзпешт (Куцани)	рм	р	мс	мс	мс
253		Валашківці	р	р	р	ср	р	312		Цабів (Czabócz)	р	рс	рсм	ср	ср
254	Л	Хомець (Helmeczke)	ср	с	с	с	с	313	Л	Сеч. Полянка	ср	ср	с	с	с

255		Гажина	рс	с	с	с	с	314		Станковцї	р	р	с	с	с
256		Гуменне (Homonna)	ср	срм	см	см	см	315		Кравяни (Kereplye)	р	рс	с	с	с
257		Лацковцї (Láczfalva)	рс	с	с	с	с	316		Бачків	рс	рс	с	рс	ср
258		Каменниця (N. Kemencze)	ср	с	с	с	с	317		Дарґів	р	рс	с	с	с
259		Страбске (Mogyoróska)	ср	с	с	с	с	318		Дворянки (Techna)	рс	р	с	с	с
260		Златник (Aranyospatak)	р	р	с	с	с	319		Тарновка	р	р	с	с	с
261		Глинне (Agyagos)	ср	ср	с	с	с	320		Сечовцї (Gálszécs)	рсм	смр	см	с	см
262	м	Рудльов	р	рс	с	с	с	321	м	Когановцї (Kohány)	рс	ср	с	см	с
263		Чичава (Csicsóka)	р	р	с	с	см	322		Збеґнїв (Zebegnyő)	р	р	с	с	с
264		Майоровцї	ср	с	с	см	см	323		Грядки (Gerenda)	рс	с	с	с	с
265		Вар. Чемерне	ср	рс	с	см	см	324		Войчицї (Vécse)	рс	рс	с	с	с
266		Юско-Воля	р	ср	с	с	с	325		Миґлїсів (Miglész)	рм	ср	см	с	с
267		Вехець (Vehécz)	ср	ср	с	с	с	326		Рузковцї (Nagy-Ruszka)	р	р	с	с	мс
268		Кам. Поруба (Kő-Poruba)	р	р	с	с	с	327		Русків (Kis-Ruszka)	рм	р	см	см	см
269		Банське	р	р	с	с	р	328		В. Озоровцї (N. Azar)	смр	см	см	см	см
270	е	Давидів (Dávidvágás)	р	р	ср	с	с	329	е	М. Озоровцї (K. Azar)	рс	см	см	см	с
271		Сачурово (Szacsur)	ср	рс	с	с	с	330		Керестур (Szécs-K.)	рс	срм	см	с	с
272		Поша	рс	рс	с	с	с	331		Еґреш	смр	мр	см	см	см
273		Тав. Полянка	р	с	с	с	с	332		Чельовцї (Cselej)	рсм	рс	см	с	см
274		Н. Грабовець	ср	ср	см	см	см	333		Мад. Жипів (M. Izsép)	мр	рм	см	см	см
275		Порубка	р	р	с	с	с	334		Клячанів (Kelecseny)	рм	рс	с	с	см
276		Орески	ср	ср	с	с	с	335		Станча (Isztáncz)	р	р	с	с	с
277		Кривощани	ср	ср	с	с	с	336		Упор	р	р	с	с	см
278	з	Страске (Ormezö)	—	ср	с	с	см	337	з	Кажу (Кожухів)	мр	мр	см	мс	мс
279		Воля (Laborcz-V.)	р	р	с	с	с	338		Гардіча (Гардище)	мр	мр	мс	мс	мс
280		Пусте Чемерне (Mark-Csemernye)	рс	рс	с	с	см	339		Требишів (Töke-Terebes)	рс	рсм	см	с	см
281		Н. Грушів (A. Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	340		Сільваш (Szilvás-Ujfalu)	ср	с	с	с	см
282		Нацина Весь (Natafalva)	рс	рс	с	с	см	341		Кузмицї (Kozma)	рс	ср	см	см	см
283		Лесни (Leszna)	р	рс	с	с	с	342		Колбаша	мр	мср	см	мс	мс
284		Петровцї	ср	ср	с	с	с	343		Біште	мр	м	м	м	мс
285		Тополяни	р	р	ср	с	с	344		В. Казмир	смр	мс	см	см	см

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
345		М. Казмир	р	рм	см	см	см	404		Порубка (Ördög Porubka)	р	р	с	с	с
346		Ластовції	мрс	мс	мс	мс	см	405		Тибава (Tiba)	рс	р	с	см	см
347		Мігалї (Михаляни)	мр	мс	мс	мс	м	406		Войнатина	ср	р	с	с	с
348	Н	Велєйте (Веляті)	ср	рс	см	см	м	407		Поростово	рс	мр	с	см	с
349		Ґерчель	мр	мр	см	см	мс	408	Г	Гусак	ср	р	с	с	с
350		Баранч	рмс	мс	см	см	м	409		Корумля	р	р	см	с	с
351		Уйлак (Bodzás U)	рсм	мс	см	мс	см	410		Петровції	ср	р	с	с	с
352	И	Кісте	рм	мср	см	см	см	411		Колибабовції	р	мр	с	с	с
353		Сірньеґ	мр	мс	м	м	м	412		Орехова	р	р	с	с	с
354		Мад. Естреб	мр	мс	см	см	мс	413	У	Карчава	рс	р	с	с	см
355		Імреґ	мр	мс	мс	м	м	414		Сейків	рс	мр	с	с	с
356	Л	Кашов	рс	мс	с	см	см	415		Крести (Kereszt)	?	р	с	с	ср*
357		В. Тороня (N. T.)	мр	рм	мс	м	см	416		В. Німецьке F. Hémeti)	ср	мр	с	с	с
358		Вітань	срм	срм	мс	м	м	417		Н. Німецьке (N. N)	ср	мр	см	см	смр
359		Матяшгава	мр	см	м	м	м	418		Єнковції (Jenke)	мр	мр	см	см	см
360	М	Міковгава	мр	мр	см	мс	мс	419		Лучки	срм	ср	с	с	с
361		Рудабанячка	рм	м	н(?)	с	с	420		М. Залужиції (Kis-Zalacska)	рс	р	с	с	с
362		Шатор. Уйгель	рмс	мср	мс	м	мс	421	Г	В. Залужиції (Nagy-Z.)	рс	р	с	с	с
363		Земплин (Землин)	мр	рмс	мс	м	м	422		Гажин (Gezsény)	рсм	ср	с	с	с
364		Цейке (Цейків)	ср	см	см	см	мс	423		Страйпяни, Стройна	р	р	см	см	с
365	Ө	Вейль	мр	м	м	м	м	424		Вербовції	рс	р	с	с	с
366		Дамовц (Дамовції)	мр	м	м	м	м	425		Чечегів	ср	р	с	с	с
367		Рад	мр	мр	м	м	м	426	У	Ястрабє (Jesztreb)	рс	с	с	с	с
368		Добра (Добряни) (Kis-D.)	мр	м	м	м	м	427		Іначовції (Solymos)	рсм	р	с	с	с
369	З	Полян, Полянка (Lelesz-	мр	м	м	м	м	428		Ребрин	рсм	с	см	с	см
370		Сердагень(Bodzog-Sz)[Pol.)	мр	м	м	м	м	429		Крашок (Kraska)	р	р	с	с	с
371		Ардов (Végardó)	рм	м	мср	см	мс	430		Сенне	срм	рс	с	с	с
372		Комлошка	р	рм	с	р	мр	431		В. Стретава N.-Szeretva)	мр	ср	см	см	см

373		Бекеч	мр	м	м	м	м
374		Тарнава, Тернавка (Tarna)	рс	рс	с	с	с
375		Калуша	р	р	с	с	с
376		Клокочів	с	р	с	с	с
377		Кусин	рс	р	с	с	с
378	г	Йовса	рс	р	с	с	с
379		Нім. Поруба	р	р	с	с	р
380		В. Ремета	р	мр	с	с	с
381		Убреж	рс	р	с	с	с
382		Гнойне (Hanajna)	рс	р	с	с	с
383		Фекишовці (Fekésházа)	ср	р	с	с	с
384	у	Завадка	р	рс	с	с	мс
385		Ґайдош [vistye)	р	р	с	с	с
386		Блатне Ревище (Sáros-Re-	рсм	рс	с	с	с
387		Гамре (F.Remete-Vásgyar)	—	ир?	с	сн?	с
388		В. Рибниці	р	р	с	с	с
389		Єсенів	р	р	с	с	с
390		Русківці	р	р	с	с	с
391		Н. Рибниці	р	р	с	ср	ср
392		Бунковці	р	р	с	с	с
393		Н. Ремета (Sáros·R.)	р	мр	с	с	см
394	г	Хлївище	р	р	р	рс	с
395		Башківці	р	р	с	с	с
396		Підгороде (Vóralja)	р	р	рс	р	ср*
397		Гуньківці	р	р	ср	рс	с
398		Конюш	р	р	с	с	с
399	у	Горна	рс	р	с	с	с
400		Собранці	рс	мр	см	см	см
401		Комаровці	ср	р	с	см	с
402		Острів	ср	р	с	с	с
403		Прикопа	р	р	с	с	с

432		М. Стретава (Kis-S.)	мр	рс	см	с	св
433		Опоківці (F. Domonya)	ср	мр	с	ср	с
434		Ужгород (Ungvár)	рмсн	мрн	мсн	мсн	мсн
435		Радванка (Radváncz)	рмс	мр	мрс	мс	мср
436	г	Бовош	ср	ср	срм	} см	мср*
437		Ир-Дарма (Ör Darma)	мр	м	м		
438		Загар	мр	мр	с	с	с
439		Бежовці (Bező)	мр	мр	см	с	см
440		Пінковці (Pinkócz)	мр	мр	см	см	мс
441		Теґепя	рс	рс	с	см	см
442	у	Лакарт	рс	рс	мс	с	с
443		Висока	мрс	мрс	с	с	с
444		Баянгава	мр	мр	мс	м	м
445		Керейс (Крисов)	мр	м	м	м	м
446		Шишловці (Sislócz)	р	р	мс	м	м
447		Паловці	мрс	мрс	см	с	см
448		Матьовці	мр	мр	м	м	м
449	г	Клячани (Kelecsèny)	мр	мр	м	м	м
450		Ґалоч	мр	мр	м	м	м
451		М. Селменц	мр	мр	м	м	м
452		Штрукша	мр	мр	м	м	м
453		Минай	мр	м	м	мс	м
454		Сірте (Szürte)	мр	мр	м	м	м
455	у	Гомок	мр	мр	м	м	м
456		Баране, Бараничі,	рм	мр	рм	рм	рм
457		Часловець	рс	рс	м	м	мр*
458		Довгополе (Hosszùmező)	рм	мр	м	мс	мр
459		Глубока	рс	рс	рс	рс	р
460		Путка-Гелмець	мр	м	м	мр	мр
461		Середнє	рмс	мрс	рсм	смр	рсм
462		Звірська Гута (Izvorhuta)	—	р	р	ср	рс

Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
463	Берег	Пасїка	р	р	р	м	р
464		Мукачово	мрп	мрп	мпр	мпр	мпр
465		Квасово (Kovaszó)	рм	мр	рм	рм	рм
466		Мужіово (N. Muzsály)	м	мр	мр	мр	м
467		Оросієво (Sáros-Oroszi)	мс	м	м	м	м
468		Бучу	мс	м	м	м	мр*
469		Чома	р	м	м	м	м
470		Яношіово (Makkos-Jánosi)	мр	м	м	м	мр*
471		Ґат	м	м	м	м	мр
472		Гомок	р	мр	м	рм	м
473		Балажир	мр	м	мр	м	м
474		Жнятино (Izsnyéte)	мр	м	мр	мр	м
475	Угоча	Вілок (Tisza Ujlak)	мр	мр	м	м	м
476		Сирма	мр	мр	рм	рм	рм
477		Матьфалва	мр	мр	рм	рм	м
478		Карачфалва	р	р	рм	мр	м
479		Текегаза	м	мр	рм	мр	мр
480		Ґудя (Gödényháza)	м	м	мр	мр	мр
481		Фаркашфалва	р	р	мр	м	м
482		Хижі (Kis-Tarna)	в	в	р	рв	рвм
483		Тернавка (N. Tarna)	в	в	вмп	мв	мвр
484		Тур-Теребеш	мпр	мпр	мр	м	м
485		Батар	р	р	мр	м	м
486		Чепе	мр	м	м	м	м
487		Кекенюш (Kökönyesd)	рм	мр	м	м	м
488		Чедреґ	р	р	м	м	м
489		Ґусте (Huszt)	рм	мр	рм	рм	рм
490		Тячово (Tecső)	мр	мр	мр	м	мр

Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
491	Марамарош	Гута (Ferenczvölgy)	?	р	мвн	нвм	нвмр
492		Довгополе (Hosszumező)	мр	мв	мр	мр	мр
493		Сиґіт (M Sziget)	мрвн	мрв	мнвр	мнв	мнв
494		Микова (Veresmart)	р	р	рмн	мрв	рмв
495		Крочунів (Karácsonyfalva)	р	р	нр	нр	нр
496		Кобилецька Поляна (Kabola	рн	рм	мр	мр	мр
497		Керекгедь [Polyána)	рн	р	мр	мр	мр
498		В. Апша (Felső-Apsa)	в	р	р	р	р
499		Бистра	р	} в	вр	вр	вр
500		Петрова	в				
501		В. Вишково	вн	в	нвмр	нвм	нвмр
502		Коштїл (Rónaszék)	рмнв	нмв	м	м	м
503							
504	Сатмир	Шар (Sár)	р	м	м	м	м
505		Пенейслек (Penészlek)	р	мр	мр	рм	м
506		Как	мр	м	м	мв	вм
507		Шаркиз (Sárköz)	мр	мр	м	м	мср*
508		Щаркиз-Уйлак	мр	мр	м	м	м
509		Фабіянгаза	мр	м	м	м	м
510		Ґебе	мр	м	м	м	м
511		Ов-Палї (Ópalyi)	мр	м	м	м	м
512		Нїр-Вашварі	мр	м	мв	м	м
513		Нїр-Часарі	р	м	м	м	м
514		Держ	р	мр	м	м	м
515	Саболч	Пиліш (Pilis)	м	м	рм	мв	м
516		Нїр Луґош (Nyirlugos)	мс	мс	мрс	м	м
517		Нїр-Ачад	м	м	мр	м	м

II.

Приглянувши ся близше сьому реєстрови, мусимо дійти до ріжних інтересних висновків. Найважнійші з них будуть ось які:

Передусім треба сконстатувати факт, що Балоґ, порівнуючи числа 1890 р. з числами у Фейньеша, використав останнього недокладно і хибно. Так прим. села: Кобульниця, Мичак і Дюрдьош (Шар) не мають у нього вказівки що до племінного характеру у 1840 р., бо буцім то ті села повстали аж після того року; тимчасом ті села давні й подані у Фейньеша, тілько в иньшім комітаті (Земл.). Як би Б. був почислив і їх, то дістав би 2 села більше, що з буцім то руських стали словацькими (178). Кілька иньших подібних недоглядів із селами, де Русини мали б тілько меньшість, полишаємо на боці. Дальше виписки Б—а з Фейньеша часто не годять ся з дійсними вказівками останнього. Так прим. с. Надабула у Ґимирі зазначені у Б. як перед 50 роками руське, в дійсности у Ф. воно подане як мадярсько-словацьке; с. Вишківці у Шариши означені у Б. як словацьке у 1840 р., в дійсности Ф. назвав його руським; с. Матяшгаза у Землині замісць руським повинно подібно бути мадярсько-руським; сс. В. і М. Ґеївці в Угу мають бути мадярські а не руські; с. Керекгедь у Мараморощі русько-німецьке, а не мадярське; с. Вж. Вишово такжe волосько-німецьке, а не руське.

Вже самі ті поправки модифікують дещо висновки Балога. З порівнаня Ф. із датами 1890 р. виходить, що змадярщилось 40 громад, зісловачилось 220, знїмчила ся (чи там зжидоватіла) 1 громада, а се від результату, поданого Б—ом значно ріжнить ся, так само здобули Русини 5 громад, а не 4, як подає Б. (1 слов., 2 мад. і 2 рум.). Усе те одначе не зміняє певности, що всі ті висновки не мають ніякої вартости. В першій розвідці навів я кілька головних арґументів проти неї, тут їх повторяти не стану, додам тілько дещо.

Вартість вказівок Фейньеша в рр. 1839—44 видимо найліпше з того, що у ґеоґрафічнім словарі тогож автора з р. 1851 бачимо деякі важні зміни. Так прим. що до Боршода подані Балогом означення взяті з 2 видання 1844 р., а вже у словарі з 1851 р. бачимо великі зміни: Ш. Сиґед вже не русько-мадярський, але мадярсько-словацький; про Г. Керестур нема звістки, Ш. Петрі вже русько-мадярське; Ш. Вамош має „людність мадярську, з виїмком всього тілько 4 родин, що походячи

з горішніх комітатів не хочуть змадярщити ся“; що до Вж. Жолци, то „вся місцевість з огляду на мову словацька, але кождий там говорить по мадярськи, тілько та хиба, що до мадярського язика не богато мають симпатії“; Ґиримбинь уже мадярсько-руський, але „загалом мешканці говорять по мадярськи і словацьки, тільки що по словацьки висловлюють ся більше радо“; Дубічань вже чисто мадярський (гр.-кат. навіть нині нема там); Мучонь русько-мадярський; у Каллов „людність — то помадярщені Словаки і нема між ними ані одного, щоби вже не знав по мадярськи“; Абод вже чисто мадярський, Ракаца мадярсько-руська, Вислава мадярсько-руська, Дебрейте чисто мадярське; коротко — за сім літ ледви два села (Ш. Палфалва й Ірота) полишились такими самими, себто руськими.

На жаль одначе всі иньші комітати, що сюди входять, полишили ся без усякої зміни, не тому, буцім то автор не мав нічого зміняти, але він просто повторив все зі своєї статистики, прим. число людности буквально те саме. Як би був провірив однаково всі комітати, то певно бачили би ми зміни подібні як у Боршоді, передусім в Абауй-Торні та Землині. Отже один новий доказ правдивости вказівок Фейньеша з сорокових років, а ще важнійший для оцінки легковірности тих, що повірили сим вказівкам.

У ґеоґрафічнім словари Фейньеша з р. 1851 бачимо отже, з виімком Боршода, те саме племінне означеннє, що й у роках 1839—44, то значить, що вказівки його повинні зближатись до висліду першого загального обчислення племінних відносин, переведеного 1851 р. віденським центральним статистичним урядом. Детайльні дати сеї конскрипції не були опублїковані, за те використав їх тодішній голова статистичного уряду бр. Черніґ для своєї етноґрафічної карти Австрії. І щож, коли порівнаємо оба означення з того самого року, впаде нам в очи величезна ріжниця.

Коли означення Фейньеша положимо на 1851 р., тоді від найблизшого обчислення маємо тілько 18 літ, а яка кольосальна ріжниця! Як би так вірити одним і другим означенням, то вийшло би щось дивоглядне. В Боршоді й Абауй-Торні мало не всі руські села помадярщили ся, у Спишу і західнім Шариши майже всі пословачили ся, натомість у Землині, ба навіть у Ґимирі всі заціліли. Що се таке сталось? Таж навіть одно поколїннє не пережило, а без того нема винародовлення. До того все те стало ся в часі найбільшого гноблення мадяризму, а про-

теґовання Русинів австрийським урядом! Розуміється иньшого виходу нема, тілько що оба означення безвартні. Се очевидно, що Фейньеш з'ідентифікував греко-католицьких Словян із Русинами, а конскриптори 1869 р. в одних округах держали ся того самого блуду, а в иньших все словянське впихали в рубрику Словаків.

Межи 1869 р. і дальшими конскрипціями минає вже тілько по 10 літ. Та й тут що за дивогляди виходять! Протягом 10 літ, як по якій пошести, зникають всї Русини у Ґимирі, середнім і південнім Землинї, західнім Угу, та натомість, як під ударом палицї пророка, воскресають Русини у Спишу і цїлім північнім Шариши. Що за чудо? Розуміється, що єдиний вислїд такий, що оба означення 1869 і 1880 рр. хибні, а передусім перше з них.

Такі самі маґічні штуки видимо і при порівнанню дальших років: цїлі руські полоси стають протягом 10 літ мадярськими або словацькими, та противно мадярські і словацькі виходять руськими; за дальших 10 літ повертають ся знов цїлі округи до стану з перед 20 літ і т. и. Докладне вичислюваннє тих давних метаморфоз не потрібно забирало б місце, досить глянути на реєстр, або на мапку. Хто отже схоче приймити всї ті дані за добру монету, як того хоче д. Нідерле, то мусить дійти до висновку, що Угорщина виїмкова країна на сьвітї, де етноґрафічні відносини переміняють ся мов у калейдоскопі. Що було би, як би так Балог писав свою працю по кождій конскрипції? Таж остання тілько „відрущила“ аж 32 „словацькі“, а 3 „мадярські“ громади!

Тепер отже виходить ясно, що анї старі підручники Фейньеша, анї урядові списи людности, роблені від р. 1869 не дають вірного образу етнїчних відносин у північно-східній Угорщинї і не можна їх брати в основу при означенню етноґрафічної теріторії Угорської Руси. Урядові переписи людности 1869—1900 рр. можуть в тім разї бути тілько другорядними помічними вказівками, натомісць в основу мусять бути положені результати иньших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно прослїджене, доти не буде можна говорити щось певне про етноґрафічну теріторію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошнїх Русинів.

Як видно з висше поданого реєстру, то ріжницї межи поодинокими роками, а навіть і Фейньешом, малїють, коли посуваємо ся з заходу на схід і з полудня до півночи. Порівнаннє

показує, що все таки єсть значна теріторія, де всї відомости 1839—1900, разом із урядовою переписю 1851 р. годять ся з собою. Се безсумнївно руська теріторія. Хоч і тут не всюди можна вірити урядовим датам (1869—1900), як показує драстичний примір с. Пасіка в Берегу, записаного 1890 р. чисто мадярським, коли знов 1900 р. тілько 12% всеї тамошньої людности (606) уміло по мадярськи. Все таки для пізнання східньої частини Угорської Руси урядова статистика може мати деяку більшу вартість, нїж що до західньої частини. Найбільше баламуцтво (сьвідоме чи не сьвідоме — в се не входжу) лежить у тім, що на заході не відріжняють добре Русинів від Словаків, особливо коли один у них обряд. Того не треба розуміти так, що буцїм то сама людність не знає, куди вона належить, до Русинів чи Словаків, се розумінне переважно єсть, тілько орґани конскрипції грішать повною іґноранцією чи може тенденцією. Інтересно, що села буцїм то переміняють свою національну признаку звичайно не одинцем, а ґрупами, майже ідентичними з адміністрацийним поділом (на збірні громади і повіти). Самоволя уряду тут очевидна понад усякі сумнїви. Як примір такої самоволї може послужити карта Марамароша з р. 1876, додана до офіціяльного опису комітата[1]). На нїй села: Апшиця, Вж. Апша, Микова, Крочунів, Вж. Руна, Руськово, Руська Крива, Руська Поляна — означені як румунські, а вони або чисто, або переважно руські, були й є.

Ну щож, коли в урядових статистичних обчисленнях не маємо нїякої тривкої підстави для пізнання угро-руської теріторії, а систематична наукова експедиція в тій цїли ще не була орґанїзована і ледви чи зараз буде — чи вже нема цїлком на чім оперти ся, аби хоч як-так означити межі Угорської Руси? Полишають ся епархіяльні схематизми. Їх брано часто в основу для визначення теріторії і числа Угорських Русинів; на них опер ся вже Фейньеш. На дїлї вони не мають теж великої вартости, подекуди навіть меньшу нїж урядові дати. При кождій парохії (не при кождій церкві або громадї) подано у них, якої мови уживаєть ся в проповідях. Та се ще дуже мало говорить. Прим. в селї єсть половина греко-католиків, половина римо-католиків, або протестантів, в схематизмі зазначено що lingua ruthenica; виходить питаннє: чи так говорять тілько греко-католики, чи й иньші? Або знов: до парохії належить два або три

---

[1]) Máramaros vármegye egyetemes leirása, Bpst, 1876.

села, в однім людність чисто руська, в другім мадярська, в третім мішана або й румунська, а в схематизмі стоїть: lingua rutheniса et hungarica (valachica); і як же тут можливе розмежованнє? В усїх більших громадах, де є угро-руська інтелїґенція, єсть звичай, що для неї говорить ся проповіди по мадярськи, так само для школярів державних шкіл, та зараз пишуть, що попри руську уживано й мадярської мови. Та не кінець на тім. Схематизм мукачівської епархії має один термін lingua rutheniса як для Руснаків (Марамарош, Берег, півн. Уґоча, схід. Уг, півн. Землин, півн. Шариш), так для Сотаків (серед. Уг), так для Словаків (схід. Уг, серед. Землин), а в них не одна мова, в кождім разї дві окремі. У пряшівській епархії знов инакше. Там фіґурує термін: lingua slavo-ruthenica. Що значить сей термін Смотрицького? Тут розуміють і мову західнїх угорських Русинів (півн. Землин, півн. Шариш, півн.-схід. Спиш) і мову висше згаданих Словаків („словенський язик“ ще у серед. і півд. Шариши, у Спишу, Ґимирі, Абауй-Торнї, Боршодї), отже знов дві окремі мови, а на Спишу можна б говорити ще про третю. Виходить ясно, що вартість вказівок церковних схематизмів не велика. Задержав ся я на них довше тому, що деякі дослїдники Угорської Руси переціњюють їх і доходять до мало оправданих висновків.

Єдине, що може дати як-так правдивий образ угро-руської теріторії, то етноґрафічна карта Черніґа[1]) (на нїй опер свою Я. Головацький). Вона, як сказано, зроблена на основі першої конскрипції народностей 1851 р. Австрийський уряд задумав її ще 1846 р., але вів се дїло дуже пиняво, аж заскочений національно-полїтичними подіями 1848 р., рішив по здавленню революції придивити ся близше національним відносинам монархії, пізнати простір і чисельність поодиноких народностей — і перевів спис людности 1851 р. Треба признати, що зроблено се з доволї великою обєктивностю, на основі мови. Ніяка пізнїйша конскрипція не була вже так старанна. Певно, що й у спис 1851 р. попали деякі похибки, головно на русько-словацькій границі, але загалом вони не дуже великі, тому отся карта ще й доси подає можливий образ національних теріторій Австро-Угорщини. Доки межі Угорської Руси не будуть докладно означені спеціяльною науковою експедицією, доти карта Чорніґа буде неминучо по-

[1]) Ethnographische Karte der oest. Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czörnig, Wien 1855, 1 : 864000.

трібною при подібних дослїдах. Я мав нагоду нераз про се переконати ся. До того самого погляду дійшов був у 1892 р. А. Петров[1]), а ще давнійше Я. Головацький. Тому що, як сказано, карта ся і словар Фейньеша належать до одного й того самого року, то вже досить сього, щоби вартість вказівок Ф—а звести до дуже скромних границь. Не треба вкінцї доказувати, що супроти карти Черніґа не має наукової вартости карта le Monnier на основі спису 1880 р.[2]) та її наслїдування.

Отсе загальні висновки з порівнання дотеперішнїх статистичних дат і вказівок, урядових і неурядових. Тепер чень уже нїхто не стане впевняти, що число угорських Русинів та їх теріторію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тілько бути помічним матеріялом, до певного степеня орієнтацийним, а рішати будуть иньші матеріяли, яких ще дуже не богато,—історичні, язикові, етнольоґічні й антропольоґічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означенню числа й теріторії Угорських Русинів буде треба розвязати цїлий ряд трудностей, неясностей ба й суперечностей. З поміж них наперед висувають ся такі як: Від коли живуть Русини за Карпатами? Чи угро-руська теріторія в історичних часах збільшаєть ся, чи зменьшаєть ся? Де границя межи Русинами і Словаками, або що творить окремішність сих обох народностей? Як заховують ся Русини супроти мадярського й румунського елємента, тепер і давнійше? і т. ин. В дальших частинах попробую дати причинки до розвязання сих та иньших подібних питань.

---

1) Замѣтки по Угорской Руси (Ж. М. Н. Пр. 1892, II).

2) Sprachenkarte von Oesterreich-Ungarn, bearb. von Dr. Franz R. v. le Monnier, Wien 1888, 1 : 1000000.

Угорський король Матвій Корвін

в славянській устній словесности.

Розбір мотивів, звязаних з його іменем.

Написав **Зенон Кузеля.**

I.

Вступ. Історичний підклад.

Поміж історичними особами, які знайшли спеціяльну симпатію у народу і стали предметом його творчости, подибуємо і угорського короля Матвія Корвіна, прозваного Матіяшом. Його популярність справді надзвичайна: про нього знають не лише Угри та його тїснїйша вітчина, але також і иньші народи, що замешкували або замешкують пограничні краї. Сербо-Хорвати осьпівують його в своїх епічних і жіночих піснях, а Словінцї окружили його таким нїмбом героїзму і таємничости, який припадає на долю лише національним героям. Слава його імени і подвигів пішла навіть і на північ і удержала ся до нинї в оповіданях українських гірняків угорської і галицької Руси. Згадки про Матвія полишили ся також у Словаків і дали початок баляді, яка розійшла ся по Моравії, Чехах і Лужицькій Сербії.

Матвій Корвін особа історична. Важно тому поглянути, які факти з його житя відбили ся в народній поезії, яку форму прибрали і яким підпали змінам. Одначе аби се яснїйше представити, мусимо принаймнї коротко спинити ся над сучасним положенєм Угорщини і Сербії і подати в найзагальнїйших

рисах історію тих осіб, які своїми подвигами причинили ся також до того, що Матвій став предметом народних пісень і оповідань.

Матвій Корвін дійшов до популярности не лише самими своїми заслугами. На його славу у сучасних зложили ся славні і героїчні подвиги иньших діячів, перенесені потім на нього, коли дійсні особи попали в непамять. І в першій мірі причинив ся до його популярности його батько Іван Гуніяді, звісний переможець Турків і реґент угорського королївства.

Своєю хоробростю з'єднав він собі загальну славу в Угрів і Славян Балканського півострова і став скоро героєм сербсько-хорватської епічної поезії, а також болгарської, словінської і румунської. Ціле своє житє присьвятив він на оборону своєї вітчини і на здержанє турецьких нападів. Часи, в яких жив Гуніяді, були дуже важні.

Турки[1]) обіймали чим раз тїснїйшим перстенем византийські посілости і грозили самому Царгородови. Цілий майже Балканський півостров був виставлений на їх страшні напади, які потягали за собою величезні страти в людях і маєтках і обертали цілі околиці в одну руїну. Від р. 1363, коли здобули побіду коло Адріянополя, посували ся вони чим раз далї на північ. 1375 забрали Ніш, потім загорнули Болгарію, а в р. 1389 побили Сербів на Косовім полї. Тепер стали вони тут частими гістьми і господарили, як у власнім домі. За Стефана Лазаревича мусїла вже Сербія прийняти турецький протекторат і платити дань. 1396 упадає самостійність Болгарії. За Жиґмонта починають уже Турки загрожувати Угорщинї і викликують у цілім сьвітї трівогу. Нїчого не помогли і хрестоносні походи та не зломили їх напору.

Саме на той час загального занепаду духа являєть ся Іван Гуніяді і бере в свої руки борбу в оборонї християнства. А борба не була легка, бо як на Угорщинї, так і в балканських князївствах не було згоди, лише ненастанні межиусобиці і непорозуміня. Сербія, змушена прикрими обставинами, хитала ся в полїтиці постійно між Туреччиною і Угорщиною і бояла ся явно приступити до союза з Уграми, бо не вірила їх силам та не могла певно на нїй опертись. В Угорщинї вели ся цілий час від смерти Альбрехта 1440 аж до вступленя на престол Матвія

[1]) Гл. Ст. Стокиђ, Турски ратови у Европи у XIV и XV веку. Отаџбина перед. XX с. 519—529 і XXI с. 33—41.

1458 року домашні війни і інтриґи. Претенденти до трону поборювали себе, а чужі володарі вмішували ся в користь одних або других. Війська властиво не було, а щоб його зібрати, про се тяжко було думати.

Гуніяді мав тяжку роботу до сповненя. По більшій части мусів він сам збирати військо і сам поносити усї кошти, не оглядаючи ся дуже на се, що маґнати, а навіть король були проти нього. 1438 р. стає Гуніяді семигородським баном — звідси його назва Сибињанин Јанко в полудново-славянських піснях — і переймає урядово обовязок оборони своєї території, що й виконує завсїди совісно без огляду на зміни і заворушеня в Угорщині. В краю не було спокою. По смерти Альбрехта хоче панувати його жінка Елисавета і веде завзяту війну при помочи свойого кузина Ульріха Цільського з польським претендентом, а далї й королем Володиславом, якого покликали Мадяри на свій престіл. Володислав стає вправді королем, але спокій не вертає, так, що аж смерть Елисавети приносить бажану зміну (1443). Гуніяді не відступав одначе з свойого становища. Коли Турки впали під проводом Мезі-беґа до Семигороду і розбили семигородські полки під Сент-Імре, підійшов їх Гуніяді підступом і винищив усе турецьке 20.000-не військо. Розлючені Турки хотїли відплатити ся і вислали другу армію, зложену з 80.000 вояків. Гуніяді вийшов проти них лише з 18.000 війська і розбив їх цїлковито під Оршовою. Часи панованя Володислава Варненьчика — се найкраща епоха в житю Гуніяді. Особливо відзначив ся він підчас хрестоносного походу проти Турків у 1443 р. За 5 місяців здобув майже цїлу Болгарію і 5 разів побив переважні сили ворогів. Доперва по шестій побіді, яку злучивши ся з королївським військом здобув над Могаммедом, повернув (1444) домів, але на те, щоби іще того самого року вирушити на ново в поле. Правда, тепер ішов Гуніяді нерадо: він не хотїв ломити уложеного з Мурадом трактату, на що так напирав папський леґат Юліян. Виправа скінчила ся нещасливо; військо хрестоносцїв розбито, а Володислав згинув під Варною 1444 р. Се дало новий привід до неспокоїв і бунтів на Угорщині. Гуніяді постарав ся силою привести лад і порядок. Цїллї, зятя сербського деспота Ґеорґа Бранковича, змусив він просити згоди, а Дракуля, мультанського воєводу, заспокоїв оружєм. Угорські вельможі бачили добре, що ніхто не може дорівняти Гуніяді, і тому вибрали його реґентом (5/6 1446) на час малолїтности Лядислава, сина Альбрехта і Елисавети, при-

держуваного на дворі австрійського Габсбурґа, Фридриха. Нововибраний реґент не дав себе збентежити новим титулом і як лише освободив молодого короля з рук Фридриха, звернув ся знов проти Турків, не вдаючи ся в жадні особисті обрахункп. 1448 р. прийшло до кровавої битви на Косовім полї. Мурад станув з 150.000 армією проти 24.000 Гунїядового війська і розбив його так, що лише поодинокі люди могли виратувати ся. Гунїяді удало ся втекти з рук турецьких жовнїрів; одначе він попав у неволю сербського деспота Юрія Бранковича і мусїв пересидїти у нього цїлий рік, доки угорські стани не зажадали рішучо випущеня свого реґента. Юрій пустив Гунїяді, але аж тодї, коли він присягнув не мстити ся за цїлорічне увязненє, віддати деспотови угорські посїлости, погодити ся з домом Цїллї, оженити свого сина Матвія з його донькою Елисаветою і дати другого свого сина Лядислава на закладника. Вимоги були — як бачимо — дуже тяжкі і звязували його руки. Поміг йому в тій справі угорський сойм, який звільнив його від вимушеної присяги і від зобовязань супроти Бранковича і згодив ся покарати непослушного і хиткого союзника. Бранкович довідавши ся про те перестрашив ся, прислав зараз послів і випустив Лядіслава[1]).

В р. 1452 зложив Гунїяді реґенство і передав власть в руки молоденького Лядислава (1452—1458 р.), вихованого під не дуже добрим впливом Ульриха Цїллї. Тому не перестали за його панованя внутрішні непорозуміня. Ульрих не міг нїколи знести переваги Гунїяді і як лише міг, так інтриґував проти них. З самим Гунїяді не удало ся йому нїчого вдїяти. Старий вожд не дав себе зловити в лапки, а сам король, хоч як довіряв Цїллї, бояв ся вхопити його, бо знав його популярність у народу і видїв, що без нього не обійдеть ся. Гунїяді, іменований капітаном, зачав знов своє воєнне ремесло, не зважаючи на інтриґи. Тодї обложив султан Смедерево. Гунїяді враз з Бранковичем рушили на поміч загроженому містови. Султан відступив зараз від облоги і лишив тільки Фірус-беґа з 30.000 військом. Гунїяді побив його під Крузолїщами і вернув до дому. Щастє не полишало його і далї. В найблизшій виправі відігнав він величезне військо Мугаммеда з під Бельґрада і ввійшов з тріюмфом до міста. Але тут чекала його смерть. Заразивши

---

1) Хитку полїтику Юрія Бранковича змалював докладно і вірно Мијатовић у студії: „Деспот Ђурђ Бранковић“. Отажбіна I—III, 1880.

ся чумою помер нагло, полишаючи вдову і двох молодих синів, Лядислава і Матвія.

Таке було житє Сибиняна Янка. Розуміємо тому, чому його особа так добре вбила ся в память народу і стала предметом загального поважаня. Розуміємо, чому про нього витворив ся цілий цикль пісень, чому він став справдішним народнїм героєм. Гунїяді не знав иньшого ворога крім Турків, коло яких обертаєть ся ціла старша полудново-славянська епіка і які так займили память люду, що всї давнїйші мотиви пісень мусїли уступити і забути ся[1]). Ворог Турків мусїв стати героєм у Сербо-Хорватів і Болгарів, мусїв навіть стати Сербом.

Слава і популярність І. Гунїяді перейшла потім і на сина. Побачимо далї, що самі Угри бачили в Матвію достойного сина славного батька і оповідали про нього незвичайні річи, ще заки він відзначив ся чим будь.

По смерти Гунїяді думали прихильники Цїллї, що тепер не буде трудно знищити родину Гунїяді. Одначе оба сини не далеко відбігли від батька і не дали собі зробити кривди. Лядислав Гунїяді довідав ся, що Цїллї хоче його зловити при оглядинах замку в Бельґрадї і що король теж не від того. Тому приготовив ся до оборони. До замку, обсадженого залогою, впустив лише короля і Цїллї та близше їх окружене і тут зажадав від Цїллї виясненя що до його поступуваня. Колиж той обкинув його лайками, виймив меч і хотів ударити Лядислава, випали з бічних саль його приклонники і вбили Цїллї[2]). Король дав себе переблагати, коли йому Лядислав представив цїлу справу, дарував йому провину, а навіть запросив обох братів до Буди. Але тут знайшли ся знов вороги. Ґарай, а передовсїм Уйлякі підмовили недосьвідного і зіпсутого короля, щоб казав обох зрадників братів Гунїяді зловити і вбити. Король послухав ради, увязнив Лядислава і Матвія у себе підчас забави і казав зараз виконати на першім із них засуд смерти

[1]) Др. Т. Маретіч у студії: „Kosovski junaci i dogodjaji u narodnoj epici“. Rad jugosl. ak. т. 97 (і осібно 1889 с. 115) старав ся доказати, що пісень перед косівською катастрофою не було і що вони повстали аж у XV ст., коли вже історична традиція улягла впливам казок і оповідань. Одначе з його гадкою трудно в цїлости згодити ся. Пор. рец. Яґіча в „Archiv f. slav. Phil.“ 1890 XII с. 609 і д.

[2]) Про се гл. докладно Szalay, Geschichte Ungarns. Pest 1874, 3 том с. 182; E. Csuday, Die Geschichte von Ungarn. Zweite vermehrte Auflage übersetzt von Dr. M. Darvai. Wien 1898, 2 том; Bonfinius, Decades 1744. Dec. III. Lib. VIII.

в як найбільшій тайні. Се обурило і так розворушило місцеве населенє, прихильне Гуніяді, що король почав потерпати за своє житє і утік, забираючи з собою Матвія. В Чехах заскочила його несподівано смерть[1]), так що Матвій лишив ся на дворі Юрія з Подєбраду.

Тимчасом на Угорщині кипіло. З сього скористав вуйко Матвія Михайло Сіляді і порішив випровадити його на престіл. Коли прийшло до виборчого сойму, вибрав ся Сіляді з більшим віддїлом війська до Буди, припускаючи вірно, що військо настроїть добре многих претендентів. Дійсно претенденти уступили і королем вибрано молодого Гуніяді, Матвія[2]). Вибір його викликав велике одушевленє між простим народом. Бонфінїй так прим. описує загальну радість: „Vulgus puerique Pesthani per compita, vicos et fora passim exclamarunt“[3]), і далї[4]): „Post-

[1]) Szalay op. cit. стр. 197; Csuday op. cit.; Aeneas Sylvius, Ep. 324; Bonfinius, Decades III Lib. VIII стр. 389—391. Fr. Toldy, Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter стр. 164. Про смерть Лядислава істнує нїмецька пісня, надрукована в 2 томі збірки Арнїма і Брентано „Des Knaben Wunderhorn“ II том стр. 119 (з Зенкенберґа Selecta iuris т. V), пор. також Wolf, Historische Volkslieder с. 726; Erlach, V. l. d. D. I с. 99 N. 5; Erk-Böhme, II с. 29 N. 240.

[2]) Про Матвія істнує велика лїтература. Вичислю лише річи найважнїйші, на які відтак переважно буду покликувати ся. У Vilim Fraknói, Matthias Corvinus, König von Ungarn (1458—1490), auf Grund archivalischer Forschungen bearbeitet... Freiburg im Breisgau 1891, маємо повну біоґрафію. Широко трактує про наш предмет Szalay в 3 томі своєї історії, далї Vj. Klaić в „Porjest Hrvata. Od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Svezak drugi, dio treći. Zagreb 1904 стр. 1—158 і I—IX; A. Huber в 3 томі „Geschichte Österreichs“; Csuday в 2 томі „Geschichte Ungarns“; Стојан Новаковић в „Посљедни Бранковићи у историји и у народном певању“ 1456—1502. У Новоме Саду 1886 (відбитка з „Летопис“ ч. 146—148). Жерела до історії Матвія напечатані майже усї в Schwandter, Scriptores rerum hungaricarum 1743; з них найважнїйші: J. Thuroczi, Chronika Hungarorum (Schwandtner I с. 283—291); Galeotti Martii, Commentarius elegans de Matthiae Corvini Hungariae regis egregie, sapienter, iocose dictis et factis“ (Schw. I 528—565) і „Decades“ Бонфінїя, що вийшли в кількох виданях. Я мав виданє з року 1744 з сл. заг.: Antonii Bonfinii rerum Hungaricorum decades quinque і т. д. Posonii. Для нас має Бонфінїй (1441—1502), що був королївським секретарем, передовсїм велику вартість, бо приносить богато анекдотичного матеріялу. Иньша лїтература подана дуже докладно у Klaić-а стр. I—VII.

[3]) Bonfinius, op. cit. стр. 397.

[4]) Bonfinius, op. cit. стр. 399.

quam autem publice declaratus est, universa in gaudium et festivitatem conversa est Ungaria. Omnis aetas per pagos et oppida varia publicae hilaritatis simulacra edere, quae priscis nunquam regibus exhibita fuerunt. Tubis, tympanis ac fistulis, praeterea saltatione cantuque passim exultare, faustas acclamationes per multos dies ingeminare, Matthiae Corvino, Regi nostro, feliciter, liberatoris nostri gnato feliciter“ і т. д.

За той час сидїв Матвій у Подєбрада, який не мав охоти пустити його на волю, бо сподївав ся, що син славного Гунїяді мусить відіграти важнїйшу ролю. І не завів ся. Тим більше не хотїв його з легкої руки пустити. Доперва на домаганє угорських панів і по оплаченю великої суми випустив його, але рівночасно заручив його з своєю слабовитою донькою Катериною.

Матвій вернув зараз домів, відсунув скоро усїх дорадників, навіть свойого вуйка, і перебрав пакованє неподїльно в свої руки. Се не подобало ся самовільним і зухвалим вельможам: Уйлякі, що завсїди хотїв бути перший і навіть носив ся з гадкою дістати королївську корону, і Ґара хотїли хитро але делїкатно обмежити його власть. Одначе Матвій умів усе полагодити добре. На соймі в Сеґединї 1458 р. перетягнув він иньших панів на свою сторону і зараз потім звернув ся против австрійського герцоґа і рівночасно нїмецького цїсаря, Фридриха, що не хотїв видати угорської корони, завезеної там іще Елисаветою, і дав навіть противній партії Уйлякого коронувати себе на угорського короля. Матвій побиває Фридриха, скидає усїх виновників з урядів, одначе не відтручує їх від себе, лише приймає їх назад до своєї ласки, коли упокорили ся перед ним і просили помилуваня. Молодий король умів, як видно, поводити ся з людьми. Тим способом заспокоював він не одну бурю і з'єднував собі навіть найзавзятїйших ворогів.

Початки пакованя Матвія не були сьвітлі. Крім тих і многих иньших непорозумінь, між якими і справа чеського полковника Їскри мусїла бути залагоджена зброєю, мусів він час від часу звертати ся і проти Турків, а тимсамим займати ся близше справами полудневих, пограничних країв Сербії і Боснії. Над тим мусимо спинити ся трохи довше, щоб порозуміти відносини короля до полуднево-славянських князївств і сербсько-хорватського народу і щоб хоч в части знайти причину його популярности.

В р. 1456 скінчив житє Юрій Бранкович по 30-лїтнїм панованю, лишаючи вдову Єлену і сина Стефана. Зараз таки зачали ся непорозуміня, а слїдом за тим війни і впливи сусїдних держав. З одного боку бороли ся за престол амбітна Єлена з Стефаном Бранковичем під опікою Угорщини, з другого ж боку брат помершого Григорій і Мих. Анджелович при помочи Турків. В краю панувала чиста анархія. Вкінцї перемогла угорська партія, а у керми держави стала Єлена. Не буду тут оповідати докладно про її амбітні пляни і про всї зміни, які заходили на престолї і в самій Сербії і привели державу на край пропасти[1]). Досить, що вона заключила самостійність Сербії. Турки, які діставши Царгород 1453 р. чули себе панами цїлого балканського півострова, здобули 20 червня 1459 р. твердиню Смедерево і загорнули під свою власть цїлу Сербію. Та сама доля стрінула в невдовзї і Боснїю.

Угри заховали ся в цїлій тій справі досить байдужно (Новакович op. cit. с. 41). Доперва по катастрофі стало ясно, яку страту понесла тим самим і Угорщина. Король Матвій старає ся про те направити блуд своєї короткозорости і бере Сербів у свою опіку. Поперед усього лишає у себе сина Григорія Бранковича, Вука, що прийшов був на Угорщину разом з турецьким посольством, приймає його в свою службу і дає йому досить великі маєтности. Далї усіми силами попирає кольонїзацію Сербів над Савою і Дунаєм, що вже давнїйше зачала звільна проявлятись[2]). Увільнює кольонїстів від оплачуваня церковної десятини і надає їм иньші пільги. М. и. просить навіть папу, щоб позволив віддавати ся жінкам мужів, позабираних у турецьку неволю, хоч би навіть їх смерть не була напевно доказана. Також просить папу, щоб позволив жовнїрам поривати людий для кольонїзації пустих просторів, бо жовнїри не хочуть того робити. Най отже папа „nobis et nostris indulgeat

[1]) Докладнїйше гл. Новакович op. cit. стр. 32 і д. passim., Klaić op. cit. стр. 32 і д. Th. Stefanović Vilovsky, Die Serben (Die Völker Österreich-Ungarns XI. B.), Wien und Teschen 1884 стр. 49.

[2]) Szalay op. cit. III стр. 357 і д.. Новакович op. cit. стр. 51 і д., Александеръ Стоячковићъ, Черте живота народа србскогъ у унгарскимъ областима... у Бечу 1849 стр. 7 і д. Пор. рівнож книжку С. Павловича „Серби у Угарској“ 1883 стр. 1—63 і Безсоновъ, Болгарскія пѣсни стр. 10 і д. Гавр. Витковић, Критични поглед на прошлост Срба у Угарској. Гласник срп. уч. друштва 1870 књ. XI стр. 32—79.

eo modo, quo hostes nostri faciunt, homines quoscunque ex terra hostili arripere“ (Szalay III, c. 358). Еміґрація з старої Сербії змагає ся ще більше пізнійше підчас воєн Вука Бранковича — так що з кінцем XV ст. не лише сам Срем, але і дальші околиці залюднюють ся Сербами.

Сербська політика Матвія прибирає в 70-х роках іще конкретнійші форми. Було се саме по великім нападі Турків на Стирію, Каринтію і Країну, коли ніхто майже не ставив їм опору. Се навело короля на новий плян. Щоб заохотити пограничних Сербів до боротьби з Турками і щоб привабити ширші верстви людности на Угорщину, іменує він Вука Бранковича деспотом сербським в р. 1471; того самого Вука, якого недавно приймив до себе на військову службу. Сей новий крок короля приніс йому дійсно богато користи, хоч був трохи за пізно зроблений. Вук, званий у народу Змај Огњани, взяв ся щиро до діла і Подунавє та Посавє стало ся через довший час ареною ненастанних воєн з Турками. Відновило ся давне сербське юнацтво, виросли нові герої і нова надія вступала в серця розбитого народу. Народня пісня, яка, здавало ся, загибала, відживала на ново і засяла новим сьвітлом. В тій то героїчній атмосфері Вука і його лицарства знайшло ся місце і для доброго угорського короля Матіяша, що воскресив давну минувшість. Вукови завдячує Матвій не лише успіх свойого оружя в Сербії і Боснії, але також свою популярність у народу.

На угорсько-турецькім пограничу не було ніколи спокою. Вже 1458 р. кермував Матвій операціями проти Турків. Невдовзї потім, коли Турки впали до Боснії тому, що Стефан відмовив платити дань, і заняли Ключ, появив ся Матвій тамже і здобув твердиню Яйце. В сей спосіб ціла територія від Бельґраду по Яйце належала від тепер до Угорщини. Рік пізнійше спішить Матвій знов до Боснії, щоб відігнати Могаммеда від облоги Яйця, що йому дійсно удалось[1]). Вернувши домів, приготовлює ся Матвій до дальшої борби, знаючи добре, що Могаммед схоче помстити ся за свою невдачу. Сю справу ставить він на порядку дневнім соймів з р. 1465 і 1466 і орґанізує стале військо, яке йому потім віддавало неоцінені услуги. На Турків не треба було довго чекати. В р. 1469 появили ся вони в Слявонії і викликали загальну паніку. Лише Вук та

[1]) Про облогу Яйця гл. Crtica iz života bosanskoga. Vjenac, 1871, III, стр. 39.

Матвій не падали духом. В р. 1475 обложили вони турецьку новозбудовану твердиню Шабац, звідки звичайно робили Турки напади на Срем і Слявонію. Могаммед лишив тут 5000 залоги. Одначе твердиня не устояла і впала в руки Матвія (Szalay III 320; Csuday II, Новакович с. 61 і д.; Klaić III, 95 і д.). Матвій задумував здобувати Смедерево і приготовляв ся до увільненя иньших наддунайських провінций, але в тім перешкодив йому Фридрих, з яким усе мав непорозуміня. В 1479 р. напали Турки на Семигород і потерпіли страшну невдачу від сполучених військ Баторія, Вука Бранковича і Дмитра Якшіча, під Сас-Вароши (Кенєр-Мезе, Brotfeld). Зараз потім вибрав ся Матвій до Боснії, здобув турецьку твердиню Врбаш і вернув з добичею домів. Тимчасом оборонювали полудневo-східні границї сербські війська і семигородські. 1481 р. по смерти Могаммеда впали Вук, Дм. Якшіч і семигородський бан Kinizsy до Сербії і Болгарії і забрали з собою коло 50.000 Сербів, яких потім оселено в Банатї. Се завдало страху Туркам і прихилило їх до уложеня угоди в 1483 р., що тревала аж до р. 1491.

В половинї 80-х років устають давні війни. Згода з Турками і смерть Вука Бранковича в 1485 р. зупинили і закінчили сю геройську епоху, що так сильно відбила ся в сербсько-хорватській епіцї.

Ми навмисне спинили ся довше над відносинами Матвія до Сербії і над їх спільними війнами з турецьким ворогом, аби дати історичний підклад до подій, описуваних і представлюваних у поезії. Для цілости згадаємо ще і про иньші факти з житя Матвія. Матвій не сидїв нїколи в спокою. Найдовші війни провадив з Фридрихом і з Чехами — з Юрієм з Подєбраду, до чого намовив його папа. Юрій дістав поміч від Поляків, коронуючи Володислава, Казимирового сина на чеського короля рівночасно майже з тим, як чеські католики вибрали Матвія Корвіна королем. По Юрієвій смерти 1471 р. дістає ся на чеський престол Володислав, що задумує ослабити силу Матвія і усунути його з престола. Польський королевич Казимир вибирає ся з військом на Угорщину, запевнений, що там вибухне повстанє проти Матвія. Одначе Матвій провідав усе на перед, не допустив хитрим способом до повстаня і змусив здивованого тим Казимира до втеки, вибивши при помочи Вука його військо. Війна перенесла ся потім на Шлезк. Під Вроцлавом прийшло між Матвієм і Казимиром та Володиславом до угоди, на основі якої дістав Матвій Моравію, а Володислав Чехію.

Крім того мусїв Володислав заплатити 400.000 дук. відшкодованя і позволити йому носити титул короля Чехії. Матвій помер в 1490 р. полишаючи нешлюбного сина Івана. Крім забезпеченя краю заслужив ся чимало коло піднесеня просьвіти і науки, заложив велику біблїотеку і був звісним протектором гуманїстів[1]).

II.

Причини популярности Матвія Корвіна.

Вже сама коротка історія Матвія обяснює нам в части його популярність. Його подвиги, його хоробрість, а заразом мягке серце з'єднували йому симпатію між низшими верствами Угорської держави.

Погляньмо, які чинники зложили ся крім того і побіч того.

Як ми вже попереду зазначили, був Матвій симпатичний вже задля того самого, що був сином заслуженого і тому загально любленого і поважаного Івана Гуніяді. Слава батька перейшла на сина і наперед уже настроїла до нього прихильно коли не всїх, то принаймнї тих, які не мали жадних особистих обрахунків з Гуніядами. Ще перед коронацією окружено Матвія німбом чудесности. Бонфінїй (III, стр. 397) подає нам кілька оповідань, що ходили не лише між простим народом, але і між шляхтою. Капістран приміром віщував вивисшенє Матвія, уміщуючи завсїди його по правім боцї, а Лядислава по лївім. „Rogatus a patre, cur praepostero aetatis ordine in filiis uteretur, aperte respondit, prope divinitus admonitus id non ab re fieri: quando minor alter Alexander et acerrimus fidei propugnator ac rex futurus esset". Иньші оповідали, „що Матвій мав так відповісти Нїмцям, коли вони висьмівали його на дворі віденськім під час утеки короля за те, наче б то він хотїв бути королем: „І вашим ще королем буду, як лиш дожию" (ac vester, si vixero. Bonfin. 397). Бонфінїй згадує навіть про піснї „quae certum huic in Mysia, cum patre militanti, regnum portendebant" (Bonf. ibid.). Про те згадував також і Сіляді в своїй мові на виборчім соймі.

---

[1]) Про се гл. Toldy, Gesch. d. ung. Lit. im Mit. c. 189 і д., 201, 202 і д., 205 і д.; Fr. Toldy, Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828 I том passim; Schwicker: Gesch. d. ung. Lit.

Не диво тому, чому так усї тїшили ся з вибору Матвія і чому його поворот з Праги був тріюмфальним походом. Бонфінїй уміє і про се богато оповісти. Наведу з нього цїлий сей епізод, бо він не лише дає нам доказ прихильности людности, але й відкриває деякі риси Матвієвого характеру і його вдачі. „Куди лише король повернув ся, виходили всї з міст і з сїл без ріжниці віку йому на зустріч. Усюди панувала нечувана радість. Дївчата і хлопцї і селяни (rustica turba) окружали всюди Матвія і витали нового короля, цїлуючи йому руки і ноги і бажаючи йому всього найлїпшого, щоб міг піднести і оживити Угорщину“. „Inter plaudentem festinamque multitudinem, Matthias tanta popularitate, clementia et mansuetudine utebatur, ut mirum in modum populorum animos sibi conciliaret. Gratiam, quam sibi patria memoria promeruerat, affabilitate (приступним і милим поводженєм) ac praecoci pietate sua usque adeo augere, ut in amorem observantiamque sui hominum pectora cuncta succendaret: hos fratres, patres illos, hanc matrem sororem istam appelaret: se complexandum deosculandumque omnibus“ і т. д. (Bonfinius стр. 401).

Особисті прикмети причинили ся, як можемо з того вже вносити, до того, що імя Матвія жиє не лише в хронїках, але і в устах народу. Бонфінїй, на якого так часто покликуємо ся, подає дуже докладну характеристуку Матвія. Наводимо її в виїмках задля її важности (B. Dec. IV. Lib. VIII стр. 512 і д.): „Ingens a iuventute celeritas ac robur pepectoris, immensa animi magnitudo cum ingenti gloriae cupiditate coniuncta: item tantum roborem virtutis, ut neque animi, neque corporis laboribus defatigari posset“. Від утїх і забав тримав ся здалека, не карав під першим напливом гнїву і був дуже вирозумілий та великодушний. „Блиск маєстату і подив збільшала ще ся обставина, що король не був анї зарозумілий, анї неприступний, лише противно відзначав ся милим поводженєм, лагідністю і добротою, що люди чули себе щасливими навіть тодї, коли його лише бачили“. Любив науки, і хоч спроваджував богато ремісників, не любив виставности, не окружав себе слугами і говорив поважно і звязко. „Salibus et facetiis admodum oblectatus est: quandoque ita popularis, ut inter amicos domestice, coenaturus culinae curae obiret“ (ibid. c. 513). Для своїх і для чужих добрий і доступний, любив публично їсти і говорити; не відбирав

надії тим, що чого будь просили. І так як дома був милий, так знов у битвах страшний. Серед найбільшої бурі нападав на неприятеля і поступав надзвичайно скоро, хоча не без обережности.

Прикмети його характеру з'єднували йому всіх без ріжниці: одначе найбільшою популярністю тішив ся у селян і жовнірів. Пани, маґнати, а в части і духовенство не дуже були з нього задоволені, бо король занадто був справедливий і не хотів ніде попустити панській самоволі [1]). Справедливість Матвія не знала навіть стриму, коли йшло про членів родини. Знаний приміром випадок, що він казав увязнити свойого вуйка М. Сілядія, коли довідав ся про його лихе поводженє з семигородськими Швабами [2]), про що й повідомив їх потім. Воєводу мультанського Дракула вкинув до темниці, замісь поперти його, коли людність почала жалуватись на нього [3]). Найбільше ж уважав на те, щоб урядники придержували ся законів і сповнювали совісно свої обовязки та аби сильнійші не надуживали права супроти слабших. Тому виступав він нераз в обороні селян і дрібної шляхти проти переслідувань зі сторони сильних, могучих і непогамованих маґнатів. У вільних хвилях уживав він навіть того способу, який звичайно у нас привязують до імени Йосифа II і Рудольфа [4]): перебирав ся за ловця або студента і об'їздив

---

[1]) Тому і деякі хроніки займають супроти Матвія більше або менше неприхильне становище: прим. т. зв. Дубницька хроніка і хр. Людвіка Туберо. Пор. Toldy op. cit. c. 152.

[2]) Szalay op. cit. III, c. 212 і д.

[3]) Szalay op. cit. III, стр. 235; Csuday op. cit. II, стр. 446. Нелюдськість Дракула, що переходила границї можливости (звідси називали його Волохи Csepelpus себто катом) дала привід до зложеня окремої повісти „О мультанскомъ воеводѣ Дракулѣ“, напечатаної Костомаровим у другім випуску „Памятниковъ стар. рус. литературы“ (1860 с. 397—402) з рукописи XV в. Повість ся перейшла скоро на Русь і була досить розширена по Московщині. Пор. також Ѳ. Буслаевъ, „Для опредѣленія иностранныхъ источниковъ повѣсти о мутьянскомъ воеводѣ Дракулѣ“ (Лѣтописи русс. литер. и древности изд. Н. Тихонравовымъ. Т. V 1863 стр 84—86); J. Bogdan, Vlad. Tepeš ši naratiunile germane ši rusešti asupra lui. Bukurešt 1896 і велика рецензія А. И. Яцимирского, Повѣсть о мультанскомъ воеводѣ Дракулѣ въ изслѣдованіи румынскаго ученаго (Изв. отд. русс. яз. и слов. II 940—963).

[4]) Пор. прим. Етноґр. Збірник т. IV стр. 176; Świętek: Lud nadrabski стр. 61 і д. Подібно оповідають про Казиміра Великого, який перебирав ся за діда, щоб переконати ся, чи пани добре поводять ся з хлопами. Kolberg, Lud XX стр. 241. Жиди оповідають та-

свої посілости, щоб усе побачити на власні очи і пізнати добре потреби свого краю[1]).

Не диво, що память про його справедливість лишила ся до тепер в устах народу, в пословицях. Угри говорять: „Умер Матіяш, минула ся справедливість“[2]). Подібну пословицю знають і Хорвати: „Pokle kralj Matijaž spi, nikakve pravice ni“[3]). Словінції кажуть: „Kralj Matijaž, zlata doba naša“[4]) (в Каринтії і Стирії).

І спомини про доброту короля удержали ся до нинї. Семен Клементович зазначив уже з початком XVI в.: „1490 tada umri Matijaž, dobri kralj ugarski“[5]). Подібно оповідають нинї Словінції: „Pred dosti stami leti bla je štajarska zemla obraščena z gostimi lesi, no v njih pa so živele strašne divje zveri. Té je bia pri-nas en kral, ki so ga zvali kral Mátjaž. On je bia jako dober kral. Kmeton je ne trebalo štibre plačivati“[6]). В другім оповіданю стрічаємо знов подібний епізод про Матіяша:

„Dere 'de kral Matjaž králüva
Te 'de kmetič lehko kmetüva“[7]).

Память про се удержала ся і в угорських Русинів. „Вун (Матяш) тримав руську віру, тримав із народом благочестивим, хранив Угорщину“[8]). Найбільше улюблений був Матвій у своїм війську, зложенім із усіляких народів, а головно з Сербів, Словаків і Чехів, яке вмів собі з'єднати справедливим і людським поступуванєм. Воно було як пише Чудай (op. cit. стр. 451), предметом його печаливости, в його окруженю перебував він весь свобідний час і ділив з ним усї труди і небезпеченства. Всїх вояків знав особисто по імени. Військо Матвія причинило ся дуже

кож про перебиранє Франца Йосифа, пор. Segel, Z. f. ö. Volksk. 1903, стр. 125.

1) Csuday op. cit. I стр. 469.

2) Szalay op. cit. III стр. 400. Csuday op. cit. стр. 469. Klaić op. cit. стр. 154. По латинї: Matthias obiit, iustitia periit.

3) Klaić, op. cit. стр. 154. Проф. Яґіч оповідав менї, що чув часто за молодих лїт пословицю про доброго і справедливого Матвія в своїх родинних сторонах (коло Вараждину).

4) Trstenjak, Novice 1857, 1—2; Scheinigg, Kres 1885, стр. 94. 5) Klaić op. cit. стр. 154.

6) Jos. Freuensfeld, Narodno blago s Štajerskega II. Pravljice o kralji Matjaži. Kres 1884 стр. 141.

7) Ibid. стр. 141. 8) Етноґр. Збірник т. IV стр. 173.

до спопуляризованя його імени і подвигів, особливо між полудневими Славянами. Воно плекало у себе і розносило нові пісні по всїх закутинах і оповідало про хоробрість і иньші прикмети короля. Де не дійшла чутка про славного короля, там заносили її вояки, що переходили з місця на місце і сходили цїлу Угорщину. Війни з Турками держали їх найбільше в сербсько-хорватських територіях, але були часи, коли їм приходило ся заходити і до Словінців та до Словаків.

Таким чином старали ся ми подати ґенезу популярности Матвія. Слава його батька, його особисті прикмети, а спеціяльно борби з Турками, далї досить прихильні відносини до Сербо-Хорватів і приближене особи хороброго деспота Вука Бранковича — се були причини, чому він став улюбленцем народу і народної поезії.

Погляньмо тепер, як представила його народна фантазія у поодиноких народів, які факти лишили ся передовсїм в їх памяти і в якій формі.

III.

Матвій Корвін у Угрів (Мадярів).

Матвій Корвін не був звичайним, пересїчним королем. Се відчували добре його сучасники і вміли се оцїнити. Коли хорватський лїтописець XVI ст. Іван Томашіч оповідає про Матвія, що навіть його ворог султан Могаммед подивляв його велич і признав, „що ніде не знайшов йому рівного“ (feci perlustrare orbem terrae, et omnes principes mundi, non inveni regi equalem), то видно в тім найлїпше, як високо ставлено Матвія. „Hunc ego non solum clipeum, non solum defensorem nostrae civitatis, verum etiam totius Europae liberatorem atque universi christiani orbis vindicem adsertoremque fore confido... Hunc omnes in principem, in tutorem, in patrem patriae secundum deum ipsum nobis consalutemus“ говорив славний Дубровницький писатель Црієвич у своїй похоронній мові і певно не дуже пересаджував[1]).

---

[1]) Fr. Rački, Iz djela E. I. Crievića Dubrovčanina. Starine izd. jugoslov. Akad. znanosti i umjet. К. IV 1872 с. 174—5. Се видно також із того, що по його смерти стратили всї відвагу і надїю. „Nonnulli sanctas divi Matthiae reliquias e sepulcro evelli opportere afferunt, quibus regni fines lustrent et adversus hostes religiose gerant“ — оповідає

Одначе при тім усїм не став Матвій у Угрів народнїм героєм такої міри, як у славянських народів. Про нього співали, оповідали і одушевляли ся його вчинками, бо такий був дух часу, але „цїлий той сьвітлий сьвіт поезії загинув так, що слїду не лишило ся“ [1]). Чому так стало ся, се вже тайна народньої душі, якої ми в тім випадку не можемо зрозуміти.

Народна поезія не була у Мадярів в занепадї. XIV і XV століте виказують дуже гарні традиції так, що Kólcsey в „Élet és literatura“ (Pest 1826) уважав сї часи за початки національної поезії в цїлім того слова значіню. Пісня і музика були старанно плекані [2]). Сам Матвій був вихований на народних піснях, які на гадку Тольдї мусїли входити в програму вихованя угорської молодїжи (Toldy, Handbuch X). Бібліотекар Матвія, Ґалеотті згадує приміром, що старий Гуніяді казав свому синови співати пісні про подвиги славних героїв, аби в нїм розбудити воєнну охоту. Молодий хлопець мав ними так перейматися (attentus), що, як каже лїтописець, забував про їду і пите [3]) (Galeotus, De egregie dictis et factis M. r. cap. XII). Се замилуванє до слуханя пісень лишило ся у нього і пізнїйше, так що король сходив часто між нарід і брав участь у його забавах (J. H. Schwicker, Geschichte der ungarischen Literatur, Leipzig 1889). Матвій попирав дуже ремесло співаків і музиків і радо приймав їх на своїм дворі. Galeotti так прим. описує пир на королївськім дворі: „Semper in eius convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut iucunda habetur, aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharoedi, qui fortium gesta in linqua patria ad mensam in lyra decantant. Cantatur autem semper aliquot egre-

---

Bonfinius op. cit. стр. 514, тому і смерть його окружено леґендарністю (idem. стр. 510).

[1]) Toldy, Geschichte d. ung. Lit. im Mittelalter стр. 237.

[2]) Toldy op. cit. стр. 36, 136 і д., 156 і д. Fr. Toldy, Handbuch der ungarischen Poesie. Pest und Wien 1828 I том стр. VIII і д. Thuroczy, Chron. Hungarorum IV cap. 7 згадує пр. про епічні пісні про славного лицаря Стефана Конта; Каллїмах і Длуґош оповідають, як нарід зі співом на устах витав Володислава I в Будї (Toldy, Handbuch стр. IX); Fr. Toldy, Die historische Dichtung der Ungern vor Zrinyi. Denkschriften d. Akad. d. Wiss. in Wien 1850 стр. 397 і д.

[3]) Були се героїчні пісні: Tot Lörinc'a сон, пригоди Toldi Miklosa, пригоди Ролянда і т. и. Пор. Czoernig, Ethnographie der österr.-ungarischen Monarchie III стр. 234. Toldy, D. hist. Dicht. стр. 400.

gium facinus; nec deest materia. Nam, cum Hungaria in medio hostium diversarum linguarum sita est, semper rei publicae habet fomitem (привід). Amatoria autem carmine raro ibi cantantur et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt, non sine sermone concinuo"[1]). Тольді догадує ся тому, що Матвій казав збирати угорські поезії і переховувати їх у великій, ново заложеній бібліотеці. Одначе усе те загинуло[2]).

З цілого мабуть не скупого репертуару пісень про Матвія дійшло до нас лише кілька відломків, перехованих у літописців. Szekely, хроніст із XVI в., занотував чотири стрічки пісні, яку співали хлопці по вулицях в день коронації Матвія[3]). Дві стрічки иньшої пісні наводить знов поет Зріні: висьмівали в ній Могаммеда по побіді короля Матвія. Пісня мала бути так популярна, що навіть малі дівчата вміли її співати[4]). З пісні про Шабац доховав ся також лише фраґмент. Швікер признає її за чисто народну епічну пісню і думає, що її співали на дворі Матвія[5]). Вкінці знаний іще вірш, певно штучний, зложений про смерть Матвія.

От і все, що папір доховав до нині. Сам нарід і того навіть не знає. Забули ся навіть пісні, які — по згадкам літописців — співали ся ще в другій половині XVI в. Бонфіній оповідає приміром, що по битві під Сас-Вароші (1479 р.) співали жовніри при вечері воєнні пісні, в яких вихвалювали своїх полковників. Сі пісні були загально знані в Семигороді з кінцем XVI в. Про се згадує сучасний писатель еп. Іван Лішт[6]).

---

[1]) Schwandtner, Scr. rer. hung. II с. 185. Співати і оповідати підчас пиру було загальним звичаєм у середніх віках. Пор. Wolf, Studien zur Geschichte der spanischen u. portugiesischen Nationalliteratur, 1859.

[2]) Toldy, D. h. D. стр. 392 і д.

[3]) Угорський цитат нав. у Toldy в „Handbuch" з „Chronika ez Világnak jeles dolgairól" 1559 fol. 216. В нашім перекладї виглядає пісня меньше більше так:

„Ото вибрала ціла земля Матвія на престол,
Його нам дав на охорону з неба сам Господь,
Ми вибрали його, як дійсний божий дар
Хвалїм на віки Бога й співаймо: амінь".

[4]) J. Schwicker, Gesch. d. ung. Lit. стр. 71.

[5]) Idem. стр. 76.

[6]) Toldy, Handbuch стр. XI, Idem: D. histor. Dichtung с. 399. Czoernig, op. cit. стр. 234, Schwicker, op. cit. стр. 73. Загинули

Більше пощастило Матвієви в штучній поезії, особливо в латинській. Мадярських проб не богато[1]). Доперва пізнїйше по смерти короля, коли край був роздертий війнами, повертали поети нераз в ті часи і оспівували Івана Гуніяді, кор. Матвія й ин. героїв з кінця XV в.[2]). Гунїяді і Матвій виросли в їх очах на взірцї героїзму. Се поява анальоґічна з сербською, де витворив ся коло XV в. культ Марка Кралєвіча, також під впливом ненастанних борб з Турками і прикрого полїтичного положеня. Подібно і в книжній хорватській лїтературі став Микола Шубіч Зрінскі репрезентантом того героїзма, який через чотири столїтя „iscripljivao svu snagu hrvatskoga naroda“[3]).

Иньша річ з переказами і казками. Тут доховала ся память про Матвія. Численні оповіданя говорять про його перебираня і справедливість[4]). Иньші оповідають про його людяність і приступність. В однім переказї доховали ся навіть спомини про його похопність до гнїву[5]).

Богато з тих переказів удержало ся і у иньших народів, нпр. у Сербів і Словаків.

IV.

Матвій Корвін у Сербів і Хорватів.

Не так блїдо відбили ся спомини про Матвія і його подвиги в полуднево-славянській поезії, у Сербо-Хорватів і Словінців.

Коли у Угрів доховались лише відломки кількох пісень і деякі оповіданя, то у Сербо-Хорватів і у Словінців перетревала память про нього до нинї в численних піснях і оповіда-

---

також пісні про довгі війни з Турками. Про се гл. G. Heinrich, Ungarische Volksballaden. Ungar. Revue 1883 II с. 152.

1) Пор. Toldy, Gesch. d. ung. Lit. im Mit. стр. 283.

2) Про се гл. докладно в передмові Тольді до I т. „Handbuch“.

3) M. Šrepel, Sigetski junak u povjesti Hrv. pjesništva. Rad. knj. 148, 1902 стр. 82.

4) Fr. Pulszky, Die Renaissance und König Matthias. Ungarische Revue 1890 стр. 664—6; Sagen und Novellen. Aus dem Magyar. übers. v. Georg v. Gaal, Wien 1834. Bestrafter Meineid. Vaterlandsage... d. Alex. v. Kisfaludy стр. 135—170.

5) J. Gebhardt, Oesterreichs. Sagenbuch. II Aufl. Pest 1863 стр. 375. Arva.

нях. У Сербо-Хорватів увійшов король в цикль народнього епоса і став предметом кількох окремих пісень.

У Словінців займив місце сербського Марка Кралєвіча і виріс на народнього, лїпше кажучи, на національного героя.

Пригляньмо ся наперед особі і чинам Матвія у Сербів і Хорватів.

Часи Матвія у Сербів дуже сприяли, як ми вже попереду згадували, твореню народних, героїчних пісень. Вук Бранкович, брати Якшичі, Свілоєвич, а також і Іван Гуніяді не могли в тих часах пройти, не лишивши нїякого слїду в народній поезії. Нарід переживав хвилї піднесеного настрою, нїби відродженя і мусїв підносити і оспівувати тих людий, які вливали надію до його серця і дїлали відповідно до їх ідеалів. Тому пустив в непамять, а принаймнї усунув усе, що дїлило колись його теперішнїх героїв від нього. Дім Гуніядів не був для Сербів, особливо в висших сферах, нїколи приязним і тому не тїшив ся у них великою прихильністю. Історія занотувала цїлий ряд конфлїктів між Сербами і Мадярами, а навіть сам Матвій продовжував у початках полїтику своїх попередників, звернену проти Сербів. Одначе нарід не має доброї памяти і не знає льоґічного думаня. Вороги, або, що найменьше вже люди байдужні, обернули ся під впливом хвилї в приятелїв і народних героїв. Оцінюючи сї наглі зміни зі становища історика, мусимо дивувати ся: ми приглядаємо ся усьому з відаленя,вяжемо факти в одну льоґічну будівлю, деби не було нїчого противорічного, і розважуємо осторожно причини. Але народні співаки дивили ся на се цїлком инакше. Вони не руководили ся історичною правдою і не працювали для неї, лише мали свої власні критерії, в яких ми нинї не завсїди можемо зорієнтувати ся і які нам деколи тяжко зрозуміти. „Інтерес історика не істнував для нього[1]); він не розважував над вагою і далекосяглістю подій, лише оспівував те, що на нього робило вражінє, що побуджувало його чутє. Найбільші події переходили і перемивали, не звернувши на себе уваги співаків, коли вони не мали на них близшого індівідуального впливу і не доторкали яким будь способом їх або їх сусїдів чи земляків. Співаки рідко коли обгортали широкі горизонти: були короткозорі і не мали почутя перспективи. Їх твор-

[1]) St. Novaković, Die serbischen Kosovolieder über die Kosovoschlacht. Arch. f. sl. Phil. T. III стр. 438.

чість була звичайно привязана до тїсного круга родини й оселї, звідки доперва розходили ся її продукти. Сей партикуляризм, зрештою вповнї зрозумілий, цїхує кожду примітивну епопею, а тим більше середньо-вічну епопею сербську. Один і той сам мотив, одна і та сама подія могли рівночасно стати предметом кількох пісень, цїлком незалежно від себе і могли діяметрально ріжнити ся навіть в самій головній гадцї відповідно до індівідуума, його настрою і погляду. І так бачимо, що в піснях істнує побіч себе і антаґонїзм проти Мадярів і симпатія, що побіч Марка, ворога Турків, виступає той сам Марко, але вже їх приятель і слуга. Зміна поглядів народу, яку бачимо в новійших піснях про Сибіняна Янка, Матіяша і ин., не була про те чимось надзвичайним. Їх геройські борби з Турками в оборонї не лиш Угорщини, але також і Сербії, затерли прикру минувшість і зрівняли їх з иньшими славними любимцями, з иньшими оборонцями свободи і християнської віри. В початках чув іще дехто ріжницю, але з часом вирівняло ся все. Чужий герой набирав чим раз більше сербських красок; його подвиги злучено скоро з чисто національними і впроваджено в близше свояцтво з Марком Кралєвичом і з иньшими персонажами косовської катастрофи. Се причинило ся дальше до знаціоналїзованя Гунїядого, Матвія й иньших Угрів. Пізнїйші ґенерації, видячи їх у товаристві сербських юнаків при оборонї рідного краю, небавом прийшли на гадку назвати їх Сербами, бо не могли зрозуміти, як можуть чужинцї боронити їх батьківщину“ [1]).

---

[1]) Novaković op. cit. стр. 454. Про значінє і характер народної традиції і про питанє про повставанє історичних пісень істнує цїла лїтература. Спеціяльно для сербсько-хорватських пісень важні отсї працї: Ст. Новакович, Народне традицијe и критична историја. Отаџбине 1880. Його ж, Die serbischen Volkslieder über die Kosovoschlacht. Ar. f. sl. Ph. III; Його ж, Велики Челник Радич или Облачић Раде. Једна слика из традиционалне народне историје. Гласник српс. ученог друштва I, 1881 стр. 122 і д., 125, 130, 140, 150 і д. Його ж, Посљедни Бранковићи у историји и у нар. певању, 1886; особливо стр. 48 і д. passim.; Asmus Soerensen, Beitrag zur Geschichte der Entwickelung der serb. Heldendichtung. Arch. f. sl. Phil. XIV і XV особливо XIV стр. 560 і д. Jagić, Arch. f. sl. Phil. XII, 1900 стр. 609 і д. Халанскій, Южно-слав. сказанія о Кралевичѣ Маркѣ. Р. ф. вѣстник 1892—1895, особливо стр. 136—9 Р. ф. В. XXIX; Веселовскій, Изъ введенія въ историческую поэтику. Журналъ м. н. пр. 1894, V, стр. 26. T. Maretić, Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici. Rad. т. 97 стр. 108 і д. Також F. Krauss, Guslarenlieder III. Dzanüms Heerzug. Urquell 1897 стр. 134 і д.

Пробу націоналїзованя побачимо найлїпше на примірі, взятім з циклю пісень про Сибіняна Янка. Нарід трактує його тут цїлком як Серба. Маю на думцї пісню про походженє Сибіняна Янка.

Зібрані в Сибіни панове пригадують сербському деспотови Стефанови Лазаревичеви, що він ще не жонатий і пропонують йому сибінську дївчину: „Нег je узми, Стjепане за твоjу за драгу љуби“. Стефан пристає на се, лише просить панів, щоб запитали ся її, чи схоче його взяти. Дївчина „стала на мисли и на размисли“ і згодила ся його „узети за господара“. Справила йому вечерю і приняла до себе на ніч. Коли Стефан почав рано вибирати ся до Косова, розплакала ся дївчина і стала нарікати, по що її „осрамоти и уцвили“. Тодї обіцяв Стефан узяти її за жінку по поворотї з війни[1]), додаючи:

„Ако ми се не бисмо из Косова завратили
Сибињко млада,
Добриjеме ћу разлогом тебе младу оставити;
Ако ми се што породи од Стjепана Лазаровића,
Гиздава дjевоjко,
Ако ми се ту буде добар jунак породити,
Ja ми њему остављам шестопера буздогана,
Младоме дjетету;
Ако ми се породи гиздава дjевоjка,
Ja ми њоjзи остављам лиjепе златке пожеве
Гиздавоj дjевоjки“.

Сибінська дївчина породила Сибіняна Янка, угорського воєводу[2]).

Подібний мотив стрічаємо ще у Мілютіновіча[3]) і у Петрановича[4]), а також у боснїйськім варіянтї, напечатанім у „Босанска Вила“[5]). Те саме, що в піснях, подибуємо і в оповіда-

[1]) Той сам мотив знаходимо також у 21 пісни у Боґішіча: Кад се Секуло сестрићћ вjерио у краља будимскога, стр. 64, 69 і д., пор. Гавриловић, Белешке, стр. 286.

[2]) В. Богишић, Народне пjесме из cтapиjих, наjвише приморских записа. Књига прва. Биоград 1878 стр. 25 N. 8: „Деспот Стjепан Лазаревић и Сибињка дjевоjка, родитељи Сибињанин Jанка.

[3]) С. Милутиновић, Пѣванија црногорска и херцеговачка. У Лаjпцигу 1837, 160.

[4]) Б. Петрановић, Српске народне пjесме II, 28.

[5]) Босанска Вила, Сараjево XI, 1896, стр. 113, 145, 178. „Рођење Сибињана Jанка“. Варіянт дуже просторий.

нях. Серби оповідають, що Стефан Високий, син Лазаря, вертаючи чи йдучи з Росії в Сербію, зайшов на нічліґ до Будима і переспав одну ніч з гарною дївчиною, яку йому підіслали якісь угорські пани, хотячи мати від нього потомка. Коли на другий день пускав ся Стефан у дальшу дорогу, дав їй перстїнь і просив її, щоб на випадок, якби вродив ся хлопець, назвала його Янком (якби вродила ся дївчина, Янею) та щоб віддала дитинї перстїнь, як лишень підросте. Дївчина породила хлопця і дївчину і назвала їх так, як бажав Стефан. Янко підростав скоро, але мусїв зносити жарти і дотинки від своїх товаришів за своє нешлюбне походженє. Тому пожалував ся матери. Мати віддала йому тодї перстїнь, на якім він з радістю вичитав про свій царський рід. Се піднесло в нім духа і він пустив ся шукати военних пригод з Турками[1]).

Зерензен[2]), згадуючи про пісню, наведену у Боґішіча, що впроваджувала Гунїяді в родину сербських героїв, висловляє гадку про нове походженє сеї піснї, руководячи ся мабуть змішанєм історичних фактів. На мою гадку повстала вона скорше — саме в часах Матвія, або навіть перед ним. Історичні недогляди не можуть тут рішати. Пісня витворила ся з устних переказів про походженє Гунїяді, які дуже скоро почали кружити між народом, а навіть між висшими верствами. Бонфіній оповідає приміром цїлком анальоґічну історію, лише з иньшими іменами. Гунїяді мав бути, як оповідали вороги Матвія Корвіна, нешлюбним сином Жиґмонта, угорського короля і якоїсь незнатної Румунки, з якою король запізнав ся принагідно на польованю[3]). Те таме оповідає і Гельтай[4]), виступаючи проти Бонфінія. Відгуком того можемо також вважати слова хронїста словінських ґр. Цїлл, що Гунїяді був низького походженя (eines geringen rittermessigen Geschlechts war)[5]). Сї оповіданя мусїли бути знані і у Сербів і дали привід до зближеня Гунїяді до місцевої пануючої родини.

---

[1]) Вук Караджич, Живот и обичаји народа српскога, у Бечу 1867 стр. 242—244. Також у Безсонова, Болгарскія пѣсни, Москва 1855 стр. 74 і 75 і Maretića op. cit. стр. 79 і д.

[2]) Soerensen op. cit. стр.

[3]) Bonfinius op. cit. Dec. III. lib. IX стр. 406. Pulszky op. cit. стр. 665.

[4]) Toldy, Die hist. Dichtung d. Ung. vor Zrinyi I, стр. 413.

[5]) Chronika der Edlen Grafen von Cilli... в Hahnii, Collectio monumentorum. Tomus II, Brunsvigae 1726, стр. 704.

Так поволи ставали Угри й угорські герої чим раз популярнійші. За часів Матвія набрали вони ще більше популярности і запустили сильне корінє в сербсько-хорватську епіку.

Сей обяв цілком зрозумілий і так ясний, що нема найменьшої потреби приймати за Зерензеном чисто угорське, себто хорватське походженє угорського циклю і культу[1]).

По упадку Сербії стали Угри не лише політичними опікунами Сербів, але й моральними. Крім тих Сербів, які заселювали Срем, Банат і дальші наддунайські околиці і були просто під властю Угорщини, мали Угри завсїди діло і з дійсними мешканцями Сербії та Боснії. І там уходили Угри, зі зрозумілих причин, за оборонців християнства і за опікунів і приятелїв сербського народу. Нарід не міг забути численних походів Івана Гуніяді, Матвія Корвіна і Свілоєвича.

Вік XV а специяльно друга його половина виповнена заходами Угрів знищити турецьку перевагу і скинути їх ярмо з плїч поневолених народів. А цїла та столїтня борба відбувала ся в першій мірі на сербській території коло Бельґраду, Косового поля, Смедерева, Шабацу і иньших міст Сербії та Боснії. Рік в рік виходили угорські війська, зложені в певній части і з Сербів, на полудне і вже самою своєю появою ширили свою славу і славу своїх провідників, популяризували назву Угрів і Угорщини, з якими нинї стрічаємо ся на цїлім сербсько-хорватськім просторі. Проф. Яґіч навів у своїй розвідцї про полудново-славянську поезію богато примірів угорської популярности з дальматинсько-раґузанської лїтератури, які вказують навіть, що слово „Угрин“ „Угарски“ служило довший час на означенє усього хороброго і відважного[2]).

---

[1]) Soerensen op. cit.

[2]) Jagić, Die südslawische Volksepik vor Jahrhunderten. Arch. f. sl. Ph. IV стр. 192—242; особливо стр. 210, 212 і 216. Піснї про Янка співають ся по цїлій Сербії і Болгарії (зіставленє жерел у J. Máchal'a, O bohatýrském epose slovanském. V Praze 1894 стр. 137 і д. і 131 і д.). Піснї зіставлені в збірцї М. Поповичів „Сибињанин Јанко у нар. песмама“ (У Новом Саду). Так само загально знані піснї про його свояка бана Секулу. Пор. Bogišić op. cit. N. 20, 21, 22, 17, 19. Станић, Српс. нар. песме и нар. приповедке. Београд, 1869 стр. 84—85 „Ропство Бановић Секуле“. Тут виступає Секула як дійсний Серб. „Маџар нисам, да корујем Турки“. Григ. Николић, Српске нар. песме из Срема, Лике и Баније. У Новому Саду 1889 N. 38. „Женидба Секуле српара“. Вук Караджић, Српске нар. пјесме. Књ. II. У Бечу 1845 N. 85. Секула се у змију претворио. N. 86 idem.; Пе-

Матвій Корвін не стоїть одначе в осередку угорського циклю, якби можна сподївати ся. Се місце займає його батько. Йому припадає далеко скромнїйша роля.

Пісні про Матвія не знайшли такого принятя, як пісні про його батька[1]), і тому скоро почали забувати ся або скорочувати

трановић op. cit. N. 34, 35, 36; Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica Hrvatska. J. Broz i St. Bosanac, Junačke pjesme, I. Zagreb 1896, N. 60. Car Lazar i Sekula, N. 72, 74, 75, 76, 77, 78 (з численними варіянтами). II, 1897, N. 63. Чубро Чојковић, Пѣванија церногорска и херцеговачка. У Лайпцигу 1837 N. 159; Српске нар. пјесме. Покупљене по Босни. Збирка Косте Ристића 1873 с. 99 N. 3. Ђ. Рајковић, Срп. н. п. 1869 с. 125 N. 169. Качановскій, Памятники болгар. нар. творч. 1882 с. 329 N. 148. Сборникъ за народни умотворенія IV с. 64; VI с. 50. Миладиновцы, Бѫлгарски нар. пѣсни. Загребъ 1861 N. 143; болгар. паралелї нав. у Máchala op. cit. стр. 138. Слово Сибінь, а передовсїм Будим стали улюбленим місцем у сербських, народних жіночих піснях. Хочу лише подати кілька цитатів: Нема лепшег града од Будима, Ни дебљега лада од јаблана. Вук. С. н. п. к. I нове виданє 1891 с. 385; Prošećao lijep mlad Kroz bijeli Budim grad. Marjanović, Hrvatske nar. pjesme, što se pjevaju o gornjoj hrvatskoj krajini i u turskoj Hrvatskoj, I, 1864 c. 175. Šećer Marko i Jandrija zlato, Pod Budimom plandište činili. Otište se stina od Budima i т. д. ibid. c. 194; A ta tvoj puntast nos med lišca usajen, како i Budin grad merliči ograjen. Fr. Mikuličić, Nar. pripov. i pjesme iz Hrvats. Primorja, 1876 стр. 165; Завршил ми се свети Илија Од Будим града краљева ћерка. Ястребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. Спб. 1889 стр. 81: Сина жени из Будим девојком, ibid. 357; ће одиме в Будим по њевеста, ibid. стр. 433; Miko šeće po Budimu gradu... Ter mu veli budimska devojka. (Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po Istri i kwarnerskih otocih, preštampane iz „Naše Sloge". U Trstu 1879 с. 37, також с. 96, 97. Гл. ще у Вука Ср. н. п. I, стр. 458, 233 (у Будиму граду чудно чудо кажу), 385, 418, 417, 419, 422, 452, Вук, т. V (нового виданя) стр. 196, 627 і т. д. Будимска дјевојка і будимска краљица приходять у сербських піснях як стала фраза. Примірів можна би навести богато; обмежу ся на кількох, чисто сербських. У Ястребова op. cit. записана з Дибри пісня про „Сон будимскої кралицї" стр. 478. Тамже стр. 357, 433 і д. Вук т. I 469; будимска краљица в боснїйській казцї Даница 1869 с. 494 N. 30 і т. д. Слово Угрин, Маџарска земља і т. п. стрічаємо також часто в сербських, боснїйських і чорногорських піснях. Уже з тих кільканацятьох примірів можемо вносити, що слово і понятє Угрин, Мадяр були дуже популярні і симпатичні, коли так загально приняли ся в народній поезії.

[1]) Крім пісень істнують про Івана Гунїяді і переказн. Доховала ся і пословиця: „страдао као Јанко на Косову". Гл. А. Гавриловић, Белешке о варијантима срп. народ. песама. Годишњица Николе Чупића. Књига XVIII. У Београду 1898 стр. 264.

ся і тратити характер героїчних пісень. З порівнаня збірників бачимо, що вони не загально сербсько-хорватські, а обмежені тільки на Хорватію і хорватсько-словінське пограниче; давнійше мусїли вони співати ся і в Сербії, як на се вказують деякі фраґменти, але не притягали до себе співаків і народу і загинули. Богато пісень, які ще у Боґішіча, отже меньше-більше з кінцем XVII і з початком XVIII ст. виступають в повній формі, зійшло до ряду жіночого репертуару або й затратило ся цілковито. З пісень про Матвія не годен зложити такої біоґрафії, яку можна зіставити про Марка Кралевича, Вука Бранковича, Сибіняна Янка і д. и. Нарід очевидно не прикладав до нього великого інтересу, хотяй знав про нього богато і цінив та подивляв його хоробрість, доброту і справедливість. Надармо шукаємо за піснями про уроджене або походжене, про женитьбу або про смерть Матвія — саме про ті моменти в житю кождого героя, які передовсїм любить нарід оспівувати. Не дуже численнї піснї про Матвія доторкають ся лише деяких подій з його житя, а то його відносин до Вука Бранковича, його неволї та весіль, його вибору на короля угорського і його участи в деяких битвах.

Про походжене Матвія читаємо в 23 N. у Боґішіча в піснї про весіле Сибіняна Янка:

„И бјеше ти с Маргаритом Угрин Јанку бог помог'о,
Она њему породи Лауша и Матијаша".

Більше пісня про се не говорить. Довідуємо ся дещо про його молодість в 10 N. Пісня має старше походжене і передає досить вірно факт увязненя Сибіняна Янка по нещасливій битві на Косовім полї. Ранений Янко доходить до Смедерева і просить сторожів, щоби його перевезли на другу сторону. Але військо не хоче вволити його просьбі, бо має наказ від свого пана Юрія не пускати жадного Угрина. Тодї заявив Янко, що мусить запитати Бранковича, що має значити його наказ, і каже завести себе на його двір. Як тільки Джурац побачив Янка, казав його вхопити і кинути до темниці. В тім нещастю пише Янко лист до своєї жінки Маргарети і просить її, щоб приїхала з обома синами. Жінка вибирається ся зараз у дорогу, не зважаючи на Свілоєвича, який їй се відраджував, і просив Джураца, щоб випустив її мужа в замін за обох синів соколів. Джурац пристав на се і пустив Янка:

А дјецу је његову у тамницу затворио.
Ту ми к њима доходи млад Лазаре Деспотовиђу,
И ш њима ти отиде играти на лора игре.
Ма му бјеше Матијаш триста дукат задобио;
Матијаш их питаше, Лазар их не дадијаше,
Него њега удара том срамотном заушницом.
Бјеше ти се Матијашу на то врло ражалило,
Лазара је удрио ханџаром у срце живо,
И он се је изврг'о у тамницу на ложницу. (стр. 33—4).

Під той сам час надіспів Янко з військом на відсїч синам і так перестрашив Джураца, що сей випустив обох закладників, заки ще довідав ся про те, що вони зробили.

Пісня носить на собі ознаки історичної докладности. Стиль вказує на те, що пісня не була в великім обігу і не мала часу вигладити ся. Тепер мусїла вона загинути, бо не стрічаємо її в жаднім збірнику. Матіяш ділить у ній судьбу свого брата Ядислава в супереч історії; в дійсности не був він у тім випадку закладником. З пісні пізнати ворожий настрій Бранковичів против Гуніяді і Угрів, подібно, як пісня N. 9 і 26 у Боґішіча а також Вук II (старе вид.)[1]) 81. Смрт војводе Каице, і Милутинович (пѣваннія) N. 74 стр. 127 (Деспот Ђуро) дають ілюстрацію ненависти Гуніяді до Джураца Смедеревського.

Найбільше пісень доторкають ся відносин Матвія і Угорщини до Сербії.

Зачну від пісні, надрукованої у Боґішіча на стр. 46—49. „Кад је Вук огњени одмијенио од копја краља босанскога и кад је убио његова заточника" (N. 15). Вук Огняний живе з Матвієм в як найліпшій згоді, прибуває йому на поміч при облозї Відня, якого король не може здобути „ни гладом уморити", стає проти найзавзятїйшого ворога Протопоповича Николи і схоплює його в свої руки. Матвій фіґурує тут під назвиском „од Будима сьветли краљу" (стр. 46) і „краљу будимски" (стр. 48). Протопопович Никола, званий у пізнїйших варіянтах „поп Латинин" або „поп Сплеђанин"[2]), міг би тут пригадувати угорського вель-

---

[1]) Другий том пісень Вука цитую з віденського виданя з року 1845, не маючи під рукою II тому нового державного виданя. Усї иньші цитати з иньших томів наводжу з нового виданя: С. н. п. Државно издање. I том 1891, III 1894, V 1898, VII 1900 і т. д.

[2]) Новаковић, Пос. Бранковићи стр. 99. Пор. Милутиновић, N. 152.

можу Николу Уйлякі (Ілоцкого), який збунтував ся був проти Матвія і навязав зносини з Фридрихом, але потім просив помилуваня і зістав пізнійше боснїйським королем[1]).

Часи, в котрих Вук Бранкович „служив“ у Матвія і проводив його військам, знайшли ще відгомін і в иньших піснях. Оповідаєть ся в них про війни з Турками і про битви з польським військом Казимира. 14 пісня у Боґішіча „Кад се свадио Огњани Вук и Бан Пав'о Стријемљанин“, яка належить на гадку Зерензена[2]) до пісень старшого типу, передає саме спомини про відносини Вука до Матвія і оповідає один епізод із численних війн з Турками.

Матвій, що фіґурує тут під іменем „будимски краљу“, висилає Вука і Павла Стриємлянина на Косове поле. Щастє сприяло їм: побили Турків і вертали до Будима. По дорозї відлучив ся Вук до Купєновця, а Павло вернув на двір короля. В розмові з королем оклеветав він Вука, оповідаючи, буцїмто Вук утїк „у планину у зелену“ і вернув аж по битві „по пољу мртве главе ос'јецати“. Ся відомість розгнївала дуже короля так, що він постановив покарати Вука. Се почув присутний на пирі Дмитро Якшіч, повідомив про все Вука і привів його зараз до королївської палати. Вук сїв за стіл і зачав говорити, беручи буздоган у руки, щоб звернути на себе увагу короля:

Здрав си брате буздогане, у моје и твоје здравље!
Данас ћемо видјети, ко је вјера и невјера!

Тодї запримітив король Вука і промовив з жалем:

Дје си, Вуче Огњени, вјеро моја и невјеро?
Ово ми је служба твоја, коју ми си одвратио?
Ја сам тебе отхранио уз моје госпоско кољено,

---

[1]) Новаковић, op. cit. стр. 57. Klaić, op. cit. стр. 90. Новакович догадуєть ся крім того, що і в пісні у Мілутиновича N. 182 с. 280 треба розуміти під Вукашіном з Леджене града кор. Владислава, що тут має заступати Матвія, а під Вуком нашого Вука Бранковича. Вук приходить тут на поміч Матвієви при облозї міста Сплєту проти попа Николи, при чім переповідаєть ся переказ про виховане Вука на дворі Матвія від самого дитинства. Гл. стр. 45. Новакович звертає також увагу на пісню у Вука II N. 43 с. 255 „Царица Милица и змај од Јастрепца“, де говорить ся, як Змай добував корону, а то сремську Бановину. Імя Лазо відповідало би тут Матвієви, а Милица його жінцї Беатріче. Новакович стр. 94.

[2]) A. Soerensen, op. cit. стр. 15, Archiv.

Како сина мојега, којега сам породио
А ти ми издају на Косову учинио (стр. 49).

Вук покликав ся на сьвідоцтво паші, а сей заперечив усї брехнї Павла. Щоб одначе короля переконати, що він не невірного колїна, вибрав ся зараз „на размјерну покрајину“, набрав богато Турків у неволю і привів їх усїх королеви.

Імя Матвія не згадуєть ся в пісні, але дуже сьвіжо перехованї історичні спомини вказують лише на нього. Зерензен думає навіть, що в первісній редакції мусїло виразно говорити ся про Матвія.

Згадку про приятельські відносини Вука до Матвія і про його перебуванє на угорськім дворі переховали два варіянти, у Боґішіча N. 16 „Кад је Вук Огњени умрьо шта је наредио на смрти“ і в III т. Archiv f. sl. Phil. N. 1 „kad se svadio Miloš Kobilović i Vuk Branković“[1]). Варіянт в Архіві старший в порівнаню з Боґішічевим, який показує вже трохи новійшу закраску. В обох варіянтах описуєть ся послїдні хвилї Вука. Вук роздїлює своє майно, наказує, що кому дати, а Матвієви відписує свою землю (в Archiv I):

Zemlje i grade ostavljam, tko ich je meni darovao;
Mene ich jě darovao svjetli kralju Matijašu,
Na dar opet njemu dajem zemlje moje i gradove.

У Боґішіча знаходимо крім того переказ про виховуванє Вука на дворі Матіяса, про що згадувала і попередня пісня[2]). (Вјерно сам те дворио од дјетета малахнога). Подібні мотиви стрічаємо також у Вука II N. 91 „Смрт Іова Деспотовича“ стр. 572 в переносї на Йована, що був внуком Юрія Бранковича. Деякі ремінїсценції подибуємо — як на се вказує Зерензен — і у Мілутиновича N. 104 в перенесеню на жінку Вука. Дуже вірну характеристику відносин Матвія до Вука і Сербії дає пісня 12 в збірцї Боґішіча (стр. 37—40) „Барбара, сестра краља босанскога, краљ угарски и деспот Вук“:

Донька боснїйського бана, з якою обіцяв Матвій оженити ся за те, що опікувала ся ним, як був ще в неволї, прибуває

---

[1]) St. Novaković, Ein Beitrag zur Literatur der serbischen Volkspoesie. Arch. f. sl. Ph. III c. 640—653. Пісні надруковані з раґузанського рукопису XVII ст.

[2]) Пор. також нотку 2 на стр. 43.

на його двір, перечувши, що король має вже иньшу на гадці. Король не має дійсно охоти женити ся з нею, тому хоче її висватати за найкращого юнака. Сходять ся юнаки і засїдають за столом угорського короля побіч гарної Варвари. Коли всї підохотили ся, просив її король, щоб собі вибрала найкращого з поміж них. Варвара вибирає Вука Бранковича: одначе він схоплюєть ся на обі ноги і каже:

Остави се, дивојко, од убога сиромах,
Барбаро дивојко,
Коли јунак не има куће своје ни баштине,
Ер је њему краљ уз'о куће своје и баштине,
Тај будимски краљу.

І тут наступає момент, коли король привертає Вука „до повної ласки“ і віддає йому титул деспота. Се стало ся, як знаємо, аж в р. 1471. Матвій говорить:

Муче, слуго, мој Вуче, ништа ми се не припада',
Мој деспоте Вуче,
Даћу теби, слуго Вуче, очине баштине твоје,
Јоште ти ћу од мојијех добар дио учинити.

Одначе усї ті піснї не вичерпують іще вповнї ремінїсценцій про Матвія і про історичні події, які відгравали ся зя його пановання. Деякі з них перенесені на иньші особи або обслонені казковими і леґендарними мотивами. Найхарактеристичнійша з того боку 94 пісня в другім томі віденського виданя Вука (стор. 592—604) про весїлє Якшіча. Студії Новаковича, що займав ся спеціяльно циклєм пісень про Якшіча, виказали, що під Якшічами треба розуміти Сіляді, який був довший час комендантом Бельґраду[1]). Усї оповіданя і піснї про Сіляді перенесла народня традиція на Якшичів і зробила їх осередком воєн коло Бельґраду, звязала з ними події, які там відбували ся від року 1427 до 1521 себто до упадку твердинї, а далї перенесла їх і в ряд косовських героїв. Крім того причеплено до Якшичів богато казкових мотивів так, що з часом стали вони надзвичайно популярні в сербсько-хорватській епіцї[2]).

---

1) Новаковић: op. cit. стр. 83 і д. Из Нове Искре. Београд 1901 стр. 1—9. Гл. Ст. Стакојевић: Нешто о Јакшићима.

2) Докладно обговорює се питанє і подає огляд мотивів Máchal: O slov. boh. epose, стр. 132 і д.

В нашій пісни перейшла переміна і перенесенє імен іще в дальшу стадію. Подібно, як і в пісни у Милутиновича[1]) і у Петрановича[2]) змішано тут Якшичів з Бранковичами і долучено зараз по анальоґії иньших пісень спомини про їх ворогованє з Гуніядами. Теперішний вигляд пісні ось який:

„Будимска краљица“ хотіла оженити Тодора Якшіча з своєю донькою Іконією. Тодор згодив ся на се, дав королеві 1000 дукатів і обіцяв вернути ся, залагодивши деякі пильні справи у себе. Колиж не вертав ся три роки, думала королева, що він вже не вернеть ся і обіцяла свою доньку Іванови Звіездічеви. Як то зачув „од Будима краљу“ пожалував Тодора і повідомив його листом про нове засватанє Іконії. Тоді забрав Тодор сватів і свойого брата Стефана і вибрав ся до Будима, щоби привести звідтам „невісту“ до дому. В повороті напав на нього Звіездіч, котрого про усе повідомила королева, і хотів йому відбити дївчину. Одначе Якшіч не стратив притомности: щоб наречена не потерпіла, привязав її до коня і нагнав його до дому а сам розпочав завзяту бійку з Звіездіґом і з його дружиною, розігнав її і убив зрадливого суперника. Потім вернув домів і застав там свою суджену.

Поминувши усї переміни і додатки доховало ся і тут зерно історичних фактів, які нам вчасти звісні з літописий[3]). Друга жінка Матвія Беатріче, в пісни будимска краљица — хотіла оженити Юрія Бранковича з своєю сестріницею Елисаветою (Ізабеллею). Одначе справа тягнула ся довше і не скінчила ся добре, бо Ізабелля вийшла замуж за иньшого.

Кели вже говоримо про жінку Матвія, то треба згадати, що пісні знають дещо і про його весілє; принайменьше деякі мотиви змушують нас так думати[4]).

Дванайцята пісня в збірцї Боґішіча згадує, як догадуєть ся Новакович, про відносини Матвія до своєї першої жінки Катерини, доньки Юрія з Подєбраду, хоч, що правда трохи неясно.

Боснїйський король пише до короля Матвія лист, в якім пригадує йому, як то його плекала в темници Варвара, сестра боснїйського короля, і не забувала його в хвилях, коли усї його

---

[1]) Пѣванија стр. 163—165 N. 95 „Дворба Якшића“.

[2]) Петрановић: Српске нар. пјесме из Босне и Херцоговине 1867 стр. 647—651 N. 54 „Женидба Д. Јакшића“.

[3]) Гл. Новаковић: op. cit. 70 і д. і нав. статя Ив. Руварца в „Матици“ 1870 і літопись в XI т. Гласника.

[4]) Новакович op. cit. стр. 103—106.

полишили. Пригадує йому далї, як то він обіцяв взяти її „за своју вјерну љуби“ і питає його, чи то правда, що він заручив ся з иньшою дївчиною. Матвій признає, що се правда, але відповідає, що не може женити ся з Варварою, бо вона приходить ся йому кумою (стр. 38).

Народна традиція переховала, як бачимо, спомин про неволю Матвія у Юрія, лишень змішала чеського короля з боснїйським і причепила епізод про заручини Вука Бранковича з Варварою. Імя Варвари місто Катерини дістало ся сюди через те, що жінка Вука називала ся Варварою. Спомин про другу жінку, Беатріче доховав ся в пісни N. 37 у Милутиновича (стр. 56 Минна и Марко).

Марко[1]) дістає три листи, між ними один з білого города Будима

„Од силнога краля Матіаша,
Да ми иде у Будиму Марко,
Да вѣнчава краля и краљицу“.

Марко йде за радою матери до Будима,

„Те бы кралю за кума вѣнчанна“.

Король Матвій був три рази оженений, але не мав дїтий від жадної жінки[2]). Тому гриз ся дуже, хто по нїм обійме пановане. Особливо погано настроєний був король коло р. 1485. „Його жінка, Беатріче — пише Саляй — з якою він вже девять літ був подружений, була також неплодна, а Матвій глядів зажурений в будучність, видячи, що його сили убувають з кождою дниною і що неодна небезпечність грозить його величезній державі, яку він поставив так високо за час свойого трийцятьлїтнього панованя“. І королева відчувала гризоту мужа і журила ся не меньше від нього тим, що не може його обдарувати наслїдником. Вона уживала певно всїляких средств против неплодности, але нїчо не помагало. Іще на початку 1487 р. чекала вона на „liječnika, od sestre svoje Eleonore, ferrarske kneginje, koji bi joj svojim ljekarijama i vještinom omogućio,

¹) З сеї піснї бачимо, як нарід старав ся винайти спільні точки між новійшими угорськими героями а давнїйшими сербськими. Подібний випадок маємо також в пісни „Matijaž jde na mejdan mjesto Marka Kraljevića“, напечатаній у II томі „Hrvat nar. pjes.“ Босанца стор. 280—283 N. 67. Тут стає Матвій сином Марка Кралєвича і виручує його в поєдинку з удбінським аґою.

²) Klaić, op. cit. стр. 148, Szalay стр. 373.

da se izpuni vruća zelja njezina“[1]). Сей настрій і сї клопоти, які вже від 1480 р. займали королївську пару, а мабуть і королївський двір, не могли бути тайною і для ширших кругів. Можливо, що під впливом сього настрою і оповідань про неплодність королеви, причеплено її імя до надзвичайно між Сербами і Хорватами популярних пісень про неплодність жінки, уроджене змія і його весїлє.

Сам мотив про змія-жениха кружив уже перед тим між народом в формі оповідань і пісень: належить він до загально розпросторених казкових мотивів і приходить вже в Пантчатантрі (II с. 144—145) і в індийських казках. З Азії дістав ся він до Европи і знаний майже у всїх народів в всїляких варіянтах[2]). Особливо приняв ся він в сербсько-хорватських піснях. Більшість верзий згадує на початку про неплодність королеви, що тревае (в деяких варіянтах) девять лїт і про ради, які їй давали всїлякі люди. У Юкіча[3]) маємо пр. такий початок:

Dva putnika putom putovala
Iz pod grada biela Budima;
Dolazili Budimu na vrata,
Stav gledahu biela Budima,
Medju sobom oni govorili:
„Dragi Bože, liepa Budima!
Al' j' u njemu još liepša kraljica,
Al' zaludu kraljice budimskoj,
Jer nejmade od sèrdca evlada“.

На те дають путники раду, і її передає слуга королеві.

Подібну верзію приносять і варіянти, наведені в першім томі „Hrv. nar. pjes.“ Босанца[4]); в однім слявонськім дае раду пустельник на просьбу короля, якого жінка вже 9 лїт не родила. В варіянтї N. 33 у Босанца вичислені навіть, як „лїкарі“ Марко Кралевич, Сибінянин Янко і Релья Бошньянин, що зви-

---

[1]) Klaić, op. cit. стр. 148.

[2]) Паралелї зібрані у Бенфея, Гана, Келера і ин. і зіставлені у Máchala op. cit. стр. 53—56. Пор. пр. Рудченко: Нар. Южнор. сказки I N. 43. Початок також у Гнатюка: Етн. мат. з Угорщини I, N. 8 Сучкир Янко і його подвиги.

[3]) Narodne piesme bosanske i herčegovačke skupio I. Fr. Jukić i L. Hercegovac. Svezak I. Piesme junačke. U Osieku 1858 N. 11. Zmija mladoženja стр. 116 і д.

[4]) Bosanac op. cit. стр. 69 і д. N. 32 Zmaj mladoženja і варіянти, надруковані в додатку стр. 520—530.

чайно виступають лише в важнїйших моментах. Певне заокруглене виказує варіянт у Вука[1]) „Лијек Будимске краљице“. Тут нема мови про уроджене змія і про його дальшу історію. Пісня займаєть ся лише самим фактом неплодности будимської королеви і уродин сина наслїдком виповненя ради двох чудесних птиць. Кінчить згадкою про радість короля з нагоди уродин:

Краљ Будимски чудан шемлук гради,
Јошт чудније гради задужбине,
Све на славу Бога милоснога.

Характеристична обставина, що навіть верзия, приложена до Марка Кралевича льокалїзує цілу подію в Будимі. В болгарській пісни[2]) їде Марко невеселий по Будимі, бо його жінка Єлена, з якою він вже жиє девять лїт, не має дітий. Марко думає, чи не покинути б йому жінку, до чого його й намовляє його рідна сестра і приводить навіть нову „невісту“. Щасливу розвязку приносить Єлена, коли приводить на сьвіт гарного хлопця.

На мою гадку можна б розуміти під будимською кралїцею жінку Матвія, Беатріче. Її неплодність, заходи коло усуненя сего лиха та клопоти Матвія причинили ся до того, що пісня про змія-жениха стала актуальнїйшою і зльокалїзувала ся в Будимі. Можливо навіть, що доперва Беатріче дала привід до зложеня специяльної пісні про неплодність королевої, меньше-більше в такій формі, яку маємо в варіянті у Вука V, VI, 257. Перед тим могли бути лише оповіданя, в яких головну ролю грала не неплодність королеви чи жінки, лишень мотив про змія жениха. До сього мотиву, оброблeного також в пісни, долучив ся потім початок з пісні про неплодність королеви.

В тім упевняють мене не лише історичні мотиви, присутність імен як: од Будима краљ, будимска краљица і деякі иньші натяки, але також дві иньші обставини. По перше співають ся пісні про неплодність королеви головно в Хорватії або Сляворнії, де могли спомини скорше доховати ся. Друга обставина

---

[1]) Вук: Ср. н. пј. државне видане V, стр. 196—197, N. 257.

[2]) Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Софія II, стр. 105—107:

„Еве стана́ девет годин време
Како водим Єлена невеста,
Оти нема пород да породи:
Или мажко, или женско“ і т. д.

іще важнійша. Ми вже бачили перед тим, що Будим держить ся також і в верзії про Марка. Подібний прояв бачимо і в пісни в другім томі Вукової збірки[1]). Мотив про неплодність звязаний тут з сербським королем Мілютіном (1275—1321), якому жінка від девяти літ не уродила дитини. Одначе і тут перенесена подія до Будима, а навіть сам Мілютин названий „краље од Будима“. Се вказувало-б на се, що верзія про неплодність королеви з Будима була надзвичайно популярна і вплинула на змінене пісні про Мілютіна, та що се стало ся тоді, коли вже Серби забули про свою державу, в якій колись Мілютін був королем[2]).

По тім епізоді вертаємо знов до пісень про Матвія. Усї дотеперішні пісні, з виїмком Вукового варіянта „Лијек будимске краљице“, належали до пісень, що звісні під назвою юнацьких. Тепер переходимо до пісень або чисто жіночих або витворених з юнацьких вже в тих часах, з яких маємо записи.

Жіночих пісень про Матвія нема богато, а і вони мусіли повстати з більших епічних пісень, які стратили свою вартість між „юнацькими“ піснями, почали поволи забувати ся і удержали ся лише в жіночім репертуарі. Се можемо виказати на однім примірі. Боґішіч наводить аж два варіянти пісні про коронацію Матвія. Пісні великі і чисто „юнацькі“ і походять

1) Вук op. cit. старе видане II с. 51—60, N. 12. Змија младожења.

2) Мотив про неплодність стрічаємо іще у М. Осветника в Сбор. разн. серб. п. Изъ Боки которской и околини. Дубров. N. 3 „Љубовца Краљевића Марка“ (наведено у Халанского: Южнослав. сказанія о Марк. Кр. Рус. Фил. Вѣст. 1895, XXXIII стр. 131), але в трохи иньшій формі: Марко чує припадково, як Шеверська дївчина ганьбила його жінку за її неплодність і говорила, що породила-б йому чудового сина, коли-б з нею оженив ся. Марко обіцяє взяти її за жінку, але до того не доходить, бо його жінка приводить на сьвіт дитину.

Пісня, уміщена в II томі Вукової збірки під ч. 13 (з Чорної Гори) стр. 61—63 знає мотив про змія жениха. В заспіві не говорить ся про неплодність жінки бана Михаїла, лише про бажане дістати і сина по девятьох дітях-дївчатах.

Пісня у Петрановича стр. 24—39 N. 4 женидба змије Лутице Богдана становить самостійний варіянт, в дечім відмінний так само, як і варіянт у Мажуранича „Hrv. nar. pjesme“ 1880 стр. 112—115; оба зближують ся найбільше до анальоґічних казок.

Для заокругленя згадаю іще про дві, в бібліоґрафіях казок не завважені паралелї до сього мотиву: Жена нероднља и св. Саво. Босанска Вила стр. 219 Бр. 14, 1889 (жінка девять літ неплодна). Лијепи младић. Вл. Красић: Срп. нар. прип. из Горње Крајине, стр. 118 і д. в Летопис Мат. Српс. 146.

з кінця XVII ст., коли ще були дуже популярні. З часом одначе стратили вони свою повагу, зачали скорочувати ся, а вкінци зійшли до ряду жіночих пісень вже в иньшій формі і в иньшім виді.

Мабуть так само мусіло бути і з піснею про облогу твердині Шабац, яка дійшла до нас в короткій і легкій формі жіночої пісні. Вук надрукував ще два варіянти тої пісні: вони були в кождім разї записані найпізнійше в перших роках XIX ст. Від того часу одначе не записано її нїде; принайменьше нема її в жаднім збірнику пісень, навіть в так великім як „Hrv. nar. pjesme“. Можливо тому, що пісня забула ся цілковито або що найменьше доживає свого віку.

Перший варіянт, надрукований у Вука в новім виданю V, на стр. 303—4 (N. 537) п. з. „Краљ Матијаш и Вук Огњанин“ віддає іще спомини справжнїх подій. „Матијаш, земљи господар“ пє вино а Вук услугує йому. Король обіцяє йому дати доньку за жінку, лише щоби здобув „мали градац, мали Шабац град“. Вук годить ся на те:

Ођу, царе, господаре, како да играм,
Нег' ми подај мало војске, мало пет хиљад',
И подај ми нову Зету и Нови Пазар,
И подај ми Вртијельку, лубардени прах,
И лубарду прлијерку, која бије град“[1]).

Король пристав на се.

В другім варіянтї[2]) затемнюєть ся уже первісна форма, а з тим і історичні спомини: місто Шабац не згидуєть ся так само як і претенсії Вука. Пісня прибирає цілком новійший характер і пригадує лише іменами Матіяша і Вука свій давнійший прототип. Йде мова тут також про те, щоби здобути місто—„један град“ — що хоче король зробити при помочи Вука, одначе Вук жадає три кораблїв пороху і олова, бомб і майстра Петра, що уміє коло того ходити. Король дає йому усе, а тодї нищить Вук місто своїми бомбами.

Тут стрічаємо ся уже з мотивом про піянство і зарозумілість Матвія. В першім варіянтї N. 537 говорить ся лише, що

---

[1]) Вук хоче, сказавши по військовій термінольоґії, „куль і ґранатів“.

[2]) Вук, нове вид. V, стр. 404—5, N. 538.

„вино пије краљ Матијаш“, в N. 538 робить ся з того иньша ситуація. Матвій хвалить ся і

„Попио је триста дукат и злаћен буздован,
Вранца коња испод тебе, све у један дан“ (с. 404).

Ся подробиця і сї стрічки дістали ся сюди з загально популярноі у Хорваціі і Слявоніі пісні про піянство варадинського бана, Петра Дойчина. Вук наводить її в I томі (нове видане с. 472 N. 633) п. з. „Дојчин Петар и краљ Матијаш“. Пісня зачинаєть ся так:

„Вино пије Дојчин Петар, варадински бан,
Попио је триста дукат све за један дан,
И још к томе врана коња, златан буздоган“.

За се розгнївав ся Матвій і почав на нього сварити. Але Дојчин Петар не тратить притомности і боронить ся:

„Не карај ме, краљ Матијаш, земљи господар;
Да си био ти у крчми, где сам пио ја,
И љубио крчмарицу, којуно сам ја,
Попио би равну Пешту и сав Будим град“.

Крім Вукового варіянту, маємо іще 7 иньших, які дуже мало відбігають від себе. Найблизше до Вукового стоять слявонські варіянти, надруковані у Л. Іліча і в збірцї Дежеліча[1]). У Іліча лише трохи иньший конець:

„Popio bi Zlatnu Peštu i Budima pol,
I k otomu grad Biograd i cil Waradin“.

З сими варіянтами годить ся дуже пісня болгарська[2]) „отъ криворѣчна Паланка“, „Пейчинъ Петъръ и краль Матея“, яку співають в хороводї. Варадинський бан пропиває іще на третій день „чиф пиштоли“, а королеви відповідає:

„Еі, тизека крал Матеіа
Зе́мски господа́р,
Ти да знаиш, ја што љубим,
И Босна би даў.

[1]) L. Ilić: Slavonski običaji. Zagreb 1846 стр. 272. Варіянт Дежеліча знаю лише зі збірника Фр. Кугача: Južnoslovjenske narodne popievke, IV knjiga. U Zagrebu, 1881 с. 242 ad N. 1472. У нього наведені також усї иньші варіянти з виїмком болгарського.

[2]) Сборник за нар. умотв. XI, стр. 33, N. 2.

Да ву бржкнеш (вложиш) у пазуки
Кралевство би даў
Да ву легнеш у постельа
И душа би дау".

Пісня мусїла очевидно дістати ся до Болгарів від Сербів. Иньші варіянти зльокалїзували ся в західних частинах хорватської території і перейшли, як можна догадуватись, і до Словінців. Вони зближують ся до себе тим, що місто Дојчина Петра виступають „Cjuti Peter"[1]), „Tucipeter"[2]), „Lucipeter"[3]) і що в усїх маркантно згадуєть ся імя корчмарки Катерини. Так само заспів в усїх трьох відмінах однаковий[4]). В. Вука пригадує іще варіянт в збірцї Пльоля[5]).

Мотив „питя" з Дойчина Петра перейшов легко до пісні про облогу Шабаца, бо в обох піснях згадував ся Матвій, а вкінци й тому, що початки обох пісень були однакі і згадували про вино і пите[6]). Він повторюєть ся і в довшій епічній

---

[1]) Kuhać, op. cit. стр. 242 N. 1473.

[2]) Različita djela Iv. Kukuljević-Sakcinskoga IV. Pěsme, u Zagrebu 1847 с. 227 „Ban Tucipeter" (Medjumurska).

[3]) Kuhać, op. cit. стр. 243.

[4]) „Zišla nam je vinska rozgva
Lepa j zelena,
Na njoj zrasla holba vina,
Lépo j' crvena".

[5]) R. F. Plohl: Hrv. nar. pjes. i pripov. I. Waraždin 1868. Пісня у Миладинівців N. 156 про Петра Дойчина, що стереже Солуня з „сиракои" Янком і королем Марком, забавляючи ся з ними при їдї і питю, не має з нашою піснею нїчого спільного і належить до циклю пісень про болгарського героя Дойчина. Про се гл. В. Джуринскій, Болгарс. пѣсни о Дойчинѣ и Момчилѣ (Кіевъ, 1893) і Máchal op. cit. стр. 118.

[6]) Зворот „вино пије" служить часто заспівом в сербсько-хорватських епічних піснях, прим.: „Вино пију до два побратима". Вук II, с. 81, N. 17; „Вино пије царе Костадине" ibid. с. 85, N. 18; „Пије вино Српски цар Стеване" ibid. с. 129, N. 28; с. 180, N. 32; „Вино пију два брата Јакшића" ibid. с. 629, N. 99; с. 620, N. 98; також ibid. II с. 587, N. 93; с. 438, N. 73; с. 401, N. 67; с. 348, N. 59; с. 298, N. 47; Petranović op. cit. с. 172, N. 18 (Лазар); с. 205, N. 21 (три воеводе); с. 233, N. 22 (12 војвода); с. 626, N. 52 (Стјепо Бановић). L. Marjanović op. cit. с. 26, N. III (tri junačke majke); с. 57, N. X (Turci Udbinjani); с. 64, N. XI (otočka gospoda); с. 69, N. XII (kotarski serdari); Милутиновнч op. cit. с. 114, N. 67 (17 агахъ); с. 117, N. 69 (Срби у Косово); с. 122, N. 72 (Новак и Груица); с. 134, N. 79; с. 155, N. 93 (20 обршћанахъ); с. 160, N. 94 (Митар одъ Уд-

пісни, записаній Фр. Кравцом (König Matthias und Peter Gereb, Ein bulgarisches Guslarenlied aus Bosnien. Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn), що дає спомини про битву над рікою Рабою. Принагідно згадаю, що кайкавські Хорвати співають також про Матвія любовну пісню „Slavuj tica i kralj Matia“, надруковану у Кукулєвича-Сакцінського в „Razl. dela“ knj. 4, Pěsme c. 197. Матвій надить пташку до себе, але надармо, бо вона волить буяти собі свобідно над горами і Дунаєм і виспівати на честь божу.

Таким чином переглянули ми усі пісні, де лише згадуєть ся Матвій або яка небудь історична подія, в якій він брав участь, стараючи ся усюди виловити сліди історичних споминів і піднести, що могло б характеризувати його і народню творчість. На сам конець лишили ми наумисне численні верзії про його коронацію, щоби їх докладнійше оглянути і спинити ся над деякими подробицями.

V.

Пісні й оповіданя про вибір і коронацію Матвія.

Пісні про коронацію Матвія належали колись до найпопулярнійших пісень про нього. Вони доховали ся в кількох варіянтах і донесли ся до угорських Русинів, де дістали ся до казок про Матвія, змінивши свою поетичну одіж на прозаічну. Можна навіть думати, що мотив про кидане корони, який стрічаємо в одній польській казці (і у Семигородських Німців), має своє жерело в хорватсько-сербських піснях про коронацію. Перейдімо наперед зміст пісень, які знаємо з трьох записий — з двох старших з XVII в., уміщених у Боґішіча, і з одної новійшої, надрукованої в збірці Хорватської Матиці.

Найстарший вигляд має перший варіянт у Боґішіча (N. 30 стр. 80—84) п. з. „Кад су учинили Матијаша сина Јанкова за краља од Будима“. Янко дістає лист від будимської королеви:

„Ово хоће у Будиму свјетла краља,
Ходи Јанко војводе, на Будиму бјелу граду,

варя); c. 183, N. 104 (Змай огнянинъ Вуче); c. 193, N. 108 (30 хайдукахъ); c. 197, N. 110 (Драгиша); c. 208, N. 116 (Цмилянићъ); c. 240, N. 133 (Сердаръ Марко); N. 144, c. 261 (турско момче). Bogišić op. cit. c. 287, N. 103 (Покрачић); c. 293, N. 106 (Новак и Радивој); c. 296, N. 108 (сењски витезови) і т. д.

И ти собом доведи два сокола сина твоjа,
Једа кога допаде од Будима краљевина".

Янко каже тоді синам збирати ся, їхати на перед до Будима, злїзти з коний перед містом і поручає їм, як прийдуть „прид угарску, прид господу", поклонити ся усїм і глядїти, хто їм не відклонить ся. Потім наказує їм, аби вийшли проти ньому на зустріч. Сини виповнили усї припорученя батька і поклонили ся по черзї кождому угорському панови. Усї відклонили ся їм, один лише Миклеуш Банович не відповів на їх поздоровленє. Потім вийшли сини проти Янка і привели його до міста і на збори. Янко приступив зараз до річи і запитав ся панів, кого б собі бажали мати королем. Пани очевидно не рішили ся ще: Миклеуша Бановича або твого сина Матвія — кажуть вони і просять Янка, аби приніс золоту корону від королеви. Королева не робить трудностий і віддає зараз корону з характеристичною заміткою:

„Није круна Микљеушу по дјелу, ни по кољену
Нег је круна по кољену Матијашу, сину твоме.
А ово ти, Угрин Јанко, свјетна краља круна златне,
Да би тебе допала или Матију, сина твога".

Янко приносить корону на збори і знов починаєть ся рада. Панове не можуть рішити ся і уживають до помочи божого суду:

„Х'о мо круну метати у висину ведра неба,
Кому круна и срећа допаде на русу главу,
Да је броји његова у Будиму краљевина".

Корона упала на голову Матвія. Панове, а передовсїм Миклеуш озлобили ся тим і повторили ще раз пробу, але і за сим разом спочила корона на голові Матвія. Се ще більше розлютило панів; вони почали приписувати щастє Матвія тїй обставинї, що він сидїв на славнім столї. Тут несподїване вмішуєть ся Янко, бере сина за руки, веде його на своє місце, а сам стає на місци сина і кидає в гору корону. Корона знов спадає на голову Матвія. Янко кланяєть ся тодї йому і дає йому свою шаблю, додаючи з резиґнацією, що се, чого він сподївав ся, дістало ся йому. За прикладом Янка пішли усї иньші панове і поклонили ся новому королеви; не вклонив ся лише Миклеуш Бановић.

На тім кінчить ся пісня, яку треба уважати за найстаршу з трьох варіянтів. Одначе і в ній подибуємо певні нерівности і неконсеквенції, які вказують на се, що се вже не первісний текст, лише дальша перерібка, яка могла повстати уже пізнійше. Так починає вже тут проблискувати мотив про суперництво Янка, що розвинений ширше в другім варіянті N. 31: правдоподібно, се вже пізнійша інтерполяція[1]), подібно як і мотив про кидане корони в гору, що пристав до Матвія пізнійше з оповідань.

Зрештою доховала пісня досить вірно історичні події. Кандидатура Матвія не була для всіх симпатична; були й иньші претенденти і тому мабуть згадує пісня побіч дійсного претендента Миклеуша себто Николи Уйлякі (Ілоцького) ще й Янка Гуніяді. Можливо, що в тім доховав ся спомин про незгоду Матвія з своїм стрийком, Мих. Силяді, якого місце заступлено в пісни Янком.

Мотив Янкового суперництва виступає ще яснійше в N. 31 збірки Боґішіча (стр. 84—86). Місце Миклеуша займає Стјепан Мишић, якого хотять угорські пани вибрати на короля. Про се довідує ся Янко і їде чим скорше до Будима, забираючи з собою Матвія. На коронацийних зборах радить він метати корону:

„Да' да круну метнем у висини ведре неба,
Кому круна буде панут' на његовој русој глави
Да је њему краљевстви и господство Будима".

Панове послухали його ради. Корона упала на голову Матвія. Угорські „банови" були невдоволені і дорікали Янкови. Янко боронив ся:

„Нијесам сина довео, да га краљем учините,
Него га сам довео, да ми чува коња мога"

і пропонував ще раз кинути корону. Коли корона знов упала на Матвія, поклонили ся йому всі панове, лиш не поклонив ся йому Янко воєвода: противно, вхопив зі злости нового короля за руку і вивів його геть з будимської палати. Тепер був певний, що корона впаде на нього самого, тому радив ще раз спробувати. Але тут стало ся чудо:

„Вијала се славна круна пред том будимским полачом
Боже златна круна,
Иштуђи русу главу Матијаша Јанковића.

---

[1]) A. Soerensen op. cit. стр.

Како није пашла у том будимском полачи, Б. з. кр.,
Излетјела бијаше из те будимске полаче
Тер на главу ј' панула Матијашу Јанковићу,
Она златна круна".

А тоді поклонили ся йому усі панове, навіть воєвода Янко.

Варіянт підходить вправді дуже до першого, але нема в нїм тої заокругленостп і ясности, що в попереднїм. Очевидно належить він вже до новійшої формациї. Ще новійшу закраску носить на собі приморська пісня „Izbor Matija*ž*a za budimskoga kralja" [1]).

В Будимі вибори: барони не можуть погодити ся, кого мають вибрати королем і запрошують листовно Янка, аби приїхав чим скорше порадити, лише сам, а передовсїм без свого сина. Одначе батько забрав сина з собою тай станув з ним на вічу. Панове були невдоволені з того, що Янко забрав дитину на віче, але приступили до вибору. Тут наступає хвиля киданя корони. Янко не був вдоволений з вибору Матвія; ударив його по лици, аж кров потекла та замкнув його „u kulu visoku".

„Pa itaju krunu u visinu,
Kruna se je i vila i vila,
Ona pade na kulu visoku,
A kroz kulu na Jankova sina,
Na Jankova sina, Matijaša".

Тоді погодили ся пани з божим судом:

„Маєш щастє, воєводо Янку!
Має щастє і твій син Матіяш —
Най же возьме корону і царство!"

Як бачимо з порівнаня усїх трьох варіянтів, затирали ся чим раз більше історичні спомини і скорочували ся не до пізнаня. Один лише епізод оставав і остає цїлком незміненнй і повторяєть ся майже дослівно в усїх варіянтах, а се місце про метанє корони. В першім варіянтї займав він іще дїйсно епізодичне місце, але в двох иньших, коли більшість подробиць забула ся, став він осередком пісні. Йому мусимо мабуть завдячувати се, що пісня не затратила ся, лише полишила ся до нинї в устах народу. Мотив про метанє корони мусїв бути досить

---

[1]) Bosanac-Broz: Hro. nar. pj. Junačke pj. I c. 337, N. 67.

популярний, бо стрічаємо його також в збірці Петрановича в перенесеню на царя Уроша[1]).

Протопоп Неделько радить королеви Вукашінови передати своє царство Урошеви, а коли б йому не хотів вірити, пересьвідчити ся метанєм корони. Розгніваний Вукашін:

„Узе круну у бијелу руку,
Пак је баци небу под облаке,
Круна оде небу у висине,
Она паде дијете Іурошу
На десницу, на бијелу руку.
И томе се краље не вјерује,
Всѣ је три пут баца под облаке
Сва три пута пада на Јуроша“.

Серензен виказав, що цілий сей мотив втручено до пісні пізнїйше, бо він суперечить иньшим словам пісні. Очевидно його причеплено тут під впливом пісень про Матвія, або просто з них, або з оповідань, які стали тоді популярнїйші з огляду на коронацію.

Метанє корони має в усїх випадках значінє суду божого, якому мусять усї повинувати ся.

Не трудно відповісти, чому саме звязано метанє корони з вибором Матвія.

Настрій народу супроти Матвія був дуже прихильний: нарід ждав від нього ще більше, як від його батька і думав, що ніхто не посьміє зробити йому яку будь прикрість або кривду. Матвій був за дитини ще „чудесною дитиною“ і виростав — можна б сказати, під опікою ширших верстов населеня угорської держави. Певно, що більшість леліяла в своїй души гадку, як то син славного Гуніяді стане королем і сповнить їх бажаня і надії.

І на сей настрій, повний ожиданя і прихильности до Матвія, а мабуть і до його брата, спадають вісти про кривди і переслїдуваня, які їм приходить ся терпіти.

Смерть Лядислава, неволя Матвія викликали вже загальне обуренє проти тих, що нищили милі надії народу. Огірченє мусіло також безперечно викликати ненастанне інтриґованє всіляких явних і тайних претендентів, що не дивили ся на на-

[1]) Петрановић op. cit. N. 17, стр. 163 в пісни п. з. „Смрт Душанова и Урошева“ (з Герцеґовини). На се вказав A. Soeroensen в своїй студії op. cit. стр. 3 Arch. XIV.

стрій більшости, а передовсім на настрій сфер низших. Коронація випала на користь Матвія лише через військо Сіляді і через його зручне поступоване. Одначе традиція зрозуміла се инакше. У неї став вибір Матвія судом божим. Сам Бог показав, хто йому наймилійший і хто правно повинен стати королем в Угорщині. Сильна була перевага панів, завзяті були їх проби не допустити Матвія до корони, але се нїчо не помогло, проти волї з неба, що виступило в оборонї справедливости. Сей погляд висловлений в пісни, а певне і в оповіданях, не був одначе чимсь частинним або обмеженим тільки на деякі кляси. В се вірили і інтелїґентні висші сфери[1]) і широкий загал. Се мусїло дійти і до папи Калїкста III, який так характеристично писав до Матвія в 1458 р.: Illuxit tandem felicissimus dies, quo te divina pietate regem Hungarie electum esse percipimus, domumque tuam exaltatam, quod futurum et predixeramus et credebamus, deumque, pro que totaque christianitate bone memorie genitor tuus tam gleriose strenueque decertavit, minime passurum, ut domus tua calamitatibus offuscaretur"[2]).

Таким чином пристав до Матвія мотив, знаний також і з історичних та книжних традицій і розвинув ся далї самостійно під впливом обставин. З Матвія перейшов він потім на Уроша, а мабуть і далї.

Мотив сей стрічаємо ще в кількох иньших верзіях, а власне в українських, польських, моравських і в однїй німецькій: з ними вяжуть ся угорські оповіданя про скривлений хрест на угорській коронї (гл. Ethnol. Mitth. aus Ungarn 1897, V, стр. 68). Мабуть можна його обмежити на територію Угорщини і пограничних держав, особливо північно-західних.

Ся обставина наводить нас само собою на гадку, чи не стоять усї ті верзії одного мотиву в залежности від себе. Насуваєть ся зараз цїлий ряд питань про їх жерела, відносини до себе і причини повстаня або запозиченя, питань тим інтереснїйших, що їх виясненє кинуло би деяке сьвітло на розширюванє не лише казкових і леґендових, але і епічних мотивів. Тому спинимо ся над ними трохи довше, відбігаючи в части від предмету.

---

[1]) Klaić, op. cit. стр. 7 нотка.
[2]) Theiner, Monum. Hung. II, 312. Klaić, стр. 7. Пор. також Bonfinius, op. cit. стр. 397.

Найблизший до сербського мотив маємо в оповіданях про короля Матіяша в українських гірняків Угорщини і Галичини. Залежність сербської і української верзії не може підлягати найменьшому сумнївови. Одначе, аби се стало тим яснійше, мусимо задержати ся над традиціями про Матвія у Русинів, які доховали ся в кількох оповіданях.

Для нас найважнійші передовсім два оповіданя, записані Гнатом з Никлович[1]) і В. Гнатюком[2]). Варіянт Гната з Никлович походить з Бойківщини і виглядає трохи старше в порівнаню з варіянтом Гнатюка. Оба варіянти доповняють себе взаїмно і не відбігають далеко від себе.

В замку Камяниці жила Поґан-дзївча[3]) турецької віри і походженя і нїхто не міг її вигнати. Зробив се аж Матіяш. Заким іще став королем, служив він у Руснака в Оріховиці. Саме тодї випала коронація і богато людей вибирало ся на ню. Матвій закликав також свого ґазду, одначе сей не мав великої охоти: вкінці обіцяв піти тодї, коли Истик розівє ся, заким обійдуть поле, бо тодї котрийсь з них може бути королем. Истик розвинув ся — отже Матвій йде на коронацію. Приходить саме, як „вже краля клали. Пустили коруну, оби лїтала та на кого сяди, тот буди за краля. Та лем на нього сїдать, на того хлопчиска; а другі пани гнївауть ся. І тричь тота корунация була, а все на нього сїдала коруна. За тото го ни хотїли покоронувати, жи був такий ниваликий, худобний, сирохман і Руснак“. Матвій стає про те на службу у коваля, набирає сили і випростає і знов стає до коронації. Корона паде на нього і він стає королем. По виборі зачав Матвій бороти ся з Поґан-дзївчом. Набрав в ночи всїлякої худоби і зьвірини, узброїв богато людий і підступив під замок. Поґан-дзївча настрашила ся дуже, думаючи, „жи то усякий язик“, бо зьвірина ревіла всїлякими голосами, сїла на коня і пустила ся утїкати, але король кинув ся за нею на здогін, дігнав її в дубовім лїсї і стяв їй голову. Потім вибрав ся король „шпігонити“ на Туреччину і зайшов до царя, який його

[1]) Казки, зôбравъ Игнатій зъ Никловичь, стр. 52—56. Передруковано у Драгоманова, Малорус. народ. преданія и разсказы, Кіевъ 1886, стр. 425—429. Пор. Гринченко, Литер. украин. фолклора, стр. 44.

[2]) Етноґр. Збірник т. IV. Етн. мат. з угорської Руси, зібрав В. Гнатюк. Т. II Б. стр. 171, N. 1 „Про Матяша краля“.

[3]) Варіянт Гнатюка.

пізнав і казав повісити. І тут йде вже оповіданє взяте з циклю Соломона, про його останню волю і освободженє. Оповіданє кінчить ся характеристикою панованя Матвія, яку ми перше навели.

Матвій служить у попа[1]) і оре в поли. Робота випала як раз на коронацію, тому Матвій просить попа, аби його увільнив від праці. Він хотів би також піти на коронацію, бо йому снило ся, що як би Бог хотів, то він став би королем. Піп каже йому тоді стулити в жменю вівса і зайти на кінець загона. Як за той час овес скільчить ся, то буде міг йти на коронацію. Овес скільчив ся, а також розвинула ся суха бучина. Тоді пустив його піп на коронацію. Матвій прийшов на місце і став собі з боку. „Пустили коруну (а та коруна літала) а коруна літай, літай і на нього сіла; а він був звичайні обдертий, та ся ним встидали; взяли, корону з нього здерли, випрали го, а він втіки аж до води в лози ся сховав. Пустили коруну, коруна літай, літай, зновель сіла на нього; они імили зновель, вибили і знов пригнали, а корону зняли з нього. Відтак утіче, утіче, та у купінку сіна ся сховав. Они пустили коруну, коруна літай, літай, як фурне, та право сіла на нього, там на купінку. Они взяли го зараз тамки знайшли, взяли гет зволокли го, і зложили на нього королевські шяти і він сів до королевського двора, і зараз за кріля бив“ (Драг. стр. 426).

Зараз зачав він війну з Поґан-дівчатем і поконав її подібним способом, як і в варіянті Гнатюка. Потім мусів ся бити з турецьким царем. „Він (Матвій) з Турком найбільши війни мав, і так му вже бив ся надоїв, що годї“. Королївський ґенерал обіцяв тодї принести турецького царя з жінкою; одначе Матвій сам хотів переконати ся, що Турок буде з ним робити і дав ся йому зловити до неволї. Очевидно неволя була тяжка, тому послухав Матвій чорта і дав ся йому перенести до дому. Чорт переніс його а крім того приніс йому на другий день турецького царя з жінкою. Перестрашений цар присяг 12 разів, що не буде більше провадити війну.

Оба варіянти ріжнять ся лише в подробицях. Головні точки приходять в обох: 1) Матвій служить, 2) чудо віщує йому наперед щастє, 3) коронація і метанє корони, 4) війна з Поґан-дівчатем і її смерть при помочи підступу і чудесного коня, 5) спомини про війну з Турками і тур. неволю.

---

[1]) Варіянт Гната з Никлович.

Історичного тут мало: крім самої особи Матвія і кількох споминів про війни з Турками усе иньше казочне, причіплене потім до імени популярного короля. І в иньших оповіданях не лишило ся богато слідів історичних споминів; те саме, що оповідаєть ся про нього, можна б безпечно оповісти і про кого иньшого. Одначе для нас цікавий вже сам об'яв, що не коло кого иньшого, лише коло Матвія ґрупували ся всілякі казкові мотиви. Для нас важна також обставина, що лише деякі мотиви причеплено до нього а то лише такі, які ілюструють характер і погляди короля. В однім оповіданю[1]), зльокалізованім в Будапешті, виступає король як справедливий пан, бо нагороджує проворного шевця. В иньшім чуємо знов про хитрість короля (що мав жити в 56 році). Матвій з'їв яйці в Кошицькій „трахтирні“, де було більше панів. Відходячи лишив панам під столом карточку з написом, що то був він, король Матіяш. Пани пустили ся здоганяти його, бо хотіли його повісити, але не пізнали його, бо взяв пастуший капелюх і колесо.

Се оповіданє могло розвинути ся і пристати до Матвія з причин чисто історичних (розуміеть ся, коли воно не перенесене на Матвія з Кошута або з кого иньшого). Матвій був майже ціле своє житє в незгоді з панами: він виступав проти їх зрадливого поступованя і проти нелюдського поводженя з селянами і накладав на них все і все нові обовязки. Маґнати не стояли по стороні Матвія і шкодили йому, де лише потрафили. Сей стан річи і сей настрій міг дати причину до повисшого оповіданя[2]).

Як бачимо, знають і Русини про Матвія[3]). Довідали ся про нього і безпосередно як угорські піддані і — як можна догадувати ся — посередно через Словаків. Дещо могло зрештою повстати в новійших часах під впливом мадярських оповідань. Особливо одначе застанавляє нас мотив про вибір Матвія і про метанє корони, який так докладно годить ся з верзією в серб-

---

[1]) Етн. Збірник т. IV, op. cit. N. 2, стр. 73. Паралелї до поодиноких мотивів наведені у Ґнатюка і в рефератї Полївки в Archiv f. sl. Phil. т. XXII, 1900, стр. 300—1 і в Narodopis. sbornik, т. IV—V, стр. 137.

[2]) Подібний переказ про Матвія знають і Угри. Пор. F. Pulszky, op. cit. стр. 665.

[3]) Не можу сказати, чи се вже усе, що оповідають про Матвія, бо на жаль не міг я дістати четвертого тому угорської часописи „Ethnographia“, де подав М. Врабель перекази про нього.

сько-хорватських піснях, що нам лишаєть ся або приймити запозичене наших верзій від полудневих Славян або припустити спільне жерело для обох. Верзії годять ся зі собою навіть в подробицях: і у Русинів і у Сербохорватів згадуєть ся виразно, що корону пускали виборці аби пізнати, кого вибрати на короля і що повтаряли се три рази, бо не хотїли вибрати Матвія; в обох верзіях стрічаємо ту саму черту, що Матвій за третїм разом або сам ховаєть ся, або мусить уступити за напором батька (V, Драг. — Bos.). Українські верзії ріжнять ся лише тим, що роблять Матвія наймитом і знають про чудесні знаки, якими призначений він вже перед вибором на короля.

Яке б могло бути спільне жерело для обох верзій, сього не можна сказати для браку близших вказівок. Мотив про метанє корони, получений з вибором призначеного на престол, не стрічаєть ся в тій формі нїгде більше, крім ще одного польського переказу про Локетка. Иньші верзії, про які далї згадаю, виказують вже деякі ріжниці. На мою гадку можна приняти безпосередну звязь усїх трьох верзій.

Про Локетка записав Малїновский таке оповіданє[1]): Було 12 студентів в школї. Раз вийшли вони на з'оране поле, зробили собі стіл і лавки зі скиб, посїдали довкола стола і виймили книжку, з котрої коронують цїсаря. „Корону положили на столї. Як тільки зачали читати, піднесла ся корона в гору, так що не було її видно. По хвили зачала спускати ся в низ і сїла на голові одного студента, що називав ся Локетек. Він був найбіднїйший споміж усїх, тому иньші, богатші, завидували йому щастя. Положили про те корону ще раз на стіл і знов зачали читати. Корона взнесла ся в гору і знов спустила ся на голову Локетка. Колиж і третїй раз вернула на голову бідного студента, признали його усї за короля". Потім він провадить війну з одним паном, що не хотїв йому признати прав до корони і поконує його при помочи підземного війська.

[1]) Zarysy życia ludowego na Szlązku (Odbitka z „Ateneum"). Warszawa 1877, стр. 92—3. Оповіданє переповіджене власними словами записувача; докладно і з діялектольоґічними признаками надруковане в його посмертній спадщині „Powieści ludu polskiego na Szlązku. Z ust ludu zebrał L. Malinowski", надрукованій в IV томі „Materyały antropol.-arch. i etnogr." 1900, стр. 24—5.

Инакше виглядають дальші верзії, злучені з вибором угорського короля Стефана. Одну з них подає Тілле з валяшського Мезіріча[1]).

Давно-давно не мали Угри короля, тому дістали з неба письмо, що дістануть короля: хто буде обідати на зелїзнім столї, сей буде угорським королем. Усї Мадяри наробили собі зелїзних столів, а що бідний Стефан не міг собі справити так дорогої річи, то обернув плуг зелїзом на верх і засів при нїм до обіду. „А ангел зніс з неба корону і вложив йому на голову". Стефан хотїв її скинути, одначе ангел ще раз вложив йому на голову так, що не можна було її здіймити. Тодї приймили його Мадяри на короля. Стефан не панував довго, бо мав у себе дома ворогів. По його смерти перейшли Угри під австрійську власть.

Подібний переказ, лише більше неясний, записав К. Матіяс в Забережу у підпенїнських гірняків[2]). Було пророцтво, що той зістане королем, хто їсти ме на зелїзнім столї. Хлоп перевернув собі плуг до гори зелїзом і сїв їсти при такім столї з зелїза, на який його стало. „Лише що з'їв, як счинив ся великий шум і надлетїла на нього корона. Він обганяв ся истиком і длятого то на нинїшних угорських грошах похилений хрест над короною[3]). Але пани не хотїли його мати за короля і зігнали його зі сьвіта". Від того часу не мали вже своїх королїв.

Переказ польських гірняків, наведений Завілїнським[4]), не привязаний до жадної особи. Репродукує він — коли так вільно казати — досить докладно цїлий початок про пророче вибиранє королїв при зелїзних столах, лише розвиває ширше закінченє і змінює причину, чому корона сїла на хлопа. Се стало ся тому, що він дуже сьміяв ся з свойого дотепу, що буде їсти як пани за зелїзним столом. Головну вагу кладеть ся тут уже не на зелїзний стіл, лишо на корону, що доти лїтала по небі, доки не сїла на призначеного. Сей звичай мав бути все при вибираню короля.

---

1) V. Tille, Lídové povídky o panovníkoví, povolaném od železného stolu. Český Líd, I, 1891, стр. 466.

2) K. Matyas, Z historycznych podań górali podpienińskich. (Odbitka z fejletonu Gazety Lwowskiej) Lwów 1889, стр. 8, пор. Tille op. cit. стр. 466—7.

3) В словацькім оповіданю повтаряєть ся також алюзія про похиленє хреста і то в подібних словах (Tille op. cit. стр. 466).

4) Z powieści a pieśni górali beskidowych. Do druku przygotował R. Zawiliński. (Odbitka z „Wisły" t. V), Warszawa 1890, II, стр. 21—23.

До сього польського переказу зближуєть ся епізод в німецькій казці з Семигороду[1]), про двох мудрих братів і третього дурного, які вибрали ся на коронацію. Було то ще в тих добрих, давних часах, коли Пан Біг сам вибирав собі на короля того, хто йому був наймильший. Колиж король помер, оголошувано се зараз по цілій державі, аби нарід сходив ся на коронацію, де сам Бог вложить вибраному корону. Як лиш король помер, станули і брати на коронації: оба мудрі, зарозумілі між людьми, а попелюх здалека в свинячій стайни. „Тоді положено корону на горбку, а коли задзвонено в усї дзвони, піднесла ся поволи корона в гору і крутила ся довго під облаками. Вкінці спустила ся на долину, саме на свинячу кучу“. Попелюха вибрано королем по заслузї, бо Бог не дивить ся на гордих і сильних, лише на добрих і побожних.

Так отже стрічаємо той сам мотив, приложений до Матвія в сербських піснях і укр. казках і трохи відмінний, злучений з королем Локетком. Усї ті верзії творять одну ґрупу, звязану угорсько-руськими казками з другою ґрупою про короля Стефана. Ґрупу сю заступає одно словацьке і одно польське[2]) оповіданє в яких названо імя Стефана і друге, трохи затемнене, в якім лишаєть ся король без назви. І тут згадуєть ся про метанє корони, одначе осередком стає мотив про зелїзний плуг, від якого покликують на престіл. Спільна також подробиця, що корона лїтає лише раз. Угорсько-руські казки становлять між обома ґрупами посереднє звено, бо у них оповідаєть ся про оранє хлопа в поли підчас коронації, чого нема в сербсько-хорватських піснях, а що повтаряєть ся стало в верзіях другої ґрупи. Крім того стрічаємо в обох угорсько-руських казках мотив про передкоронаційні пророцтва, — що суха палиця розвинула ся, а се приводить нашу казку в ще тїснїйшу звязь з переказами про Стефана.

Мотив про розвиненє сухої палиці не приходить вправдї в переказах про Стефана, лише в оповіданях про Лїбушу і Пржемисля, в яких розвинений широко той сам мотив про покликуванє на престол від плуга.

---

[1]) Haltrich, Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen. Berlin 1856, N. 46 „Der Aschenputtel wird König“.

[1]) До тої ґрупи належать і угорські оповіданя про мадарську корону: оповіданє, уміщене в 5 томі Ethn. Mitth., приписує викривленє хреста Матвієви.

Оповіданя про Лїбушу[1]) концентрують ся около двох мотивів — зелїзного плуга і розвиненя палицї, а не знають нїчогісько про метанє корони. Вони б становили в нашім циклю третю, цїлком незалежну ґрупу, основану на дуже старих, мабуть чисто місцевих мотивах, розвинених в части під впливом христіянсько-жидівським[2]). З ними найблизше посвоячені, коли не тотожні, перекази польські, особливо перекази про Пяста[3]).

З зіставленя усїх трьох ґруп можемо прийти до такого виводу що до їх відносин.

Оповіданя про божий вибір короля при помочи корони зльокалїзували ся головно в границях Угорщини і пристали до королїв Матвія і Стефана. Оповіданя про Матвія обмежили ся передовсїм на Сербів, звідки перенесли ся до Угорських Русинів, а через них, або і просто — і до Поляків, де пристали до Локетка. В північній Угорщинї зустрінули ся вони з другим, чесько-польським циклем про покликанє короля від зелїзного плуга, з циклем, який пройшов був вже на Словаччину і пристав до переказів про угорського короля Стефана. Тут наступило зближенє обох циклїв і вирівнанє обох мотивів. Угорсько-руські верзії, що переняли найвірнїйше пол. слав. редакцію, додали ще і відголоси чесько-польських мотивів,

---

[1]) Tille op. cit. 118 і д., 253 і д, 462 і д., Č Zibrt, Povĕsti o Přemyslovi ve Slezsku. Český Líd, VI, стр. 137—138; Oesterreichisches Sagenbuch, hrg. von J. Gebhart. II Auflage. Pest 1863, стр. 200 „Der Ahnherr der Premysliden“.

[2]) I. Franko, Povĕst' o Přencyslovĕ kvetouci líscе a povĕsti o kvetoucí holí. Český Líd, 1895, IV, стр. 26. Мотив: суха палиця розвиваєть ся приходить часто в оповіданях. Паралелї наведені у Vernaleken-a: Sitten u. Bräuche, стр. 117—119 і в примітках до казки, уміщеної Е. Склярек в Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde, 1903, стр. 72 (і 70), Erk-Böhme Altd. Liederbuch I, стр. 49 і д.

[3]) Карлович в своїй рецензії на Войцеховского „O Piaście i piaście“ (Kraków 1895) зближує оба перекази, чеський і польский в одну цїлість, що ріжнить ся лише незначними подробицями. Wisła, 1896, стр. 153. Також Č. Z. „Čes. Líd“ VI, стр. 112. Др. Франко вказав, що подібний переказ істнував в XVII ст. і про Михайла Корибута Вишневецького (у зб. L. Siemieński, Podania polskie, ruskie i litewskie). Č. L. op. cit. стр 22. Мотив про покликанє від плуга повтаряєть ся врештою у Римлян і Греків. Гл. про се докладно у Ор. Миллера, Илья Муромецъ, стр. 207, 225—233 і у Всевол. Миллера, По поводу Трояна и Бояна „Слова о полку Игоревѣ“. Ж. М. Н. П. 1878, N. 200, стр. 261.

і то так, що в другім головнім мотиві (розвинене палиці) стоять навіть близше до них, як словацько-польські про Стефана. Труднійше рішити питане, в якій залежности стоять оповіданя про Матвія і про Стефана, що годять ся в мотиві про лїтане корони, але ріжнять ся в иньших подробицях і в арґументациї.

Мотив про чудесний вибір короля був вже знаний перед Матвієм і звязаний з особою першого угорського короля з Стефаном. Він повстав під впливом першої коронациї, яка в поглядах сучасних пішла від самого Бога, бо Стефан приймив тоді христіянство: на се й вказує обставина, що ангел вкладає йому корону на голову.

Коли потім і вибір та коронацію Матвія окружено чудесністю, пригадав ся знаний мотив і його злучено з новою особою. Угорські оповіданя знані в такій формі, що імя Матвія виглядає тільки як причеплене до готової вже теми.

Одначе сей мотив міг також дістати ся з книжної лїтератури або навіть витворити ся, подібно як і в оповіданях про Стефана, самостійно. В книжній лїтературі знаний він в Александриї, яка була особливо в XV в. дуже популярна у полудневих Славян[1]). Мотив про лїтане корони звязаний там з Александром. Єгипетський цар Нектанеб, що під видом бога Аммона сплодив Олександра, полишив Єгиптянам перед відходом до Македонії письмо, в якім написав між иньшим: „стар одхою од вас и доиду к вам млад. И ово буде билиг дошастѣ мога: када ка образу мому доиду поклонити се ки на ступу сриде Єюпта стои, тада винац од руке негове спаде и на главу мою падне“. Коли Олександер прибув до Єгипту і довідавши ся про се, підійшов до стовпа, „урва се винац на глави негови и на Александра паде“[2]).

Цїлий сей епізод стрічаємо і в грецькім первовзорі, у Псевдокаллїстена[3]): одначе тільки сербські верзії віддають його разом

[1]) Гл. Polívka, Arch. f. slav. Phil. XXII, с. 300. Про Александрію пор. м. и. А. Н. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти. Вып. I. Спб. 1886; Истринъ, Александрія русскихъ хронографовъ. Изслѣдованіе и текстъ. Москва 1893; студії Zarncke, Вейсмана і лїт. нав. у Wolf-a, Studien zur Gesch d. span. Nationallit. 1859, с. 68, у Goldeke, Deut. Dicht. im Mittelalter, 1854, с. 873 і деінде.

[2]) Jagić, Ogledi stare hrvatske proze. IV. Život Aleksandra Velikoga. Starine III, с. 258—9. Новаковић, Приповестка о Александру Великом. У Београду 1878, II, гл. 2—4, Веселовскій op. cit. стр. 237. В иньших рукописях читаємо місто „од руке“ „сь главы њего“.

[3]) C. Müller, Pseudocallistenes, 1846. Liber II. K. 27, с. 84.

з мотивом про літанє корони. Деінде він скорочений або не має місця про корону[1]). Ще більше схожу паралєлю находимо в однім сирийськім романї, надрукованім Nöldeke-м в „Zeit. für die deutsche morgenländische Geselschaft", XXVIII, 1874, с. 278, який мав повстати в часї між роком 502 а 532: Коли Йовіян заявив в молитві перед Богом, що не може приймити корони з земських причин, злетїла цїсарська корона сама з хреста на його голову[2]).

Мотив про корону, який знаходимо в наведених славянських, угорських і нїмецьких верзіях та в Александрії опирає ся на погляді чи вірі, що Бог (або яке иньше божество) дає знаки чи то короною, чи чимсь иньшим, аби люди знали, яка його воля. Се психольоґічно цїлком зрозуміле і появляєть ся у всїляких народів в ріжних видах. Подібну верзію маємо прим у Радлова в оповіданю про обмовлену жінку[3]). Жінка дістаєть ся на корабли до краю, де вибирали короля. Весь нарід вийшов за місто; випустили птицю, що жила у старого короля. Птиця сїла на голову жінки і її вибрано королем.

Зближене до того оповіданє про Ґордія, основателя фриґійської династиї. Переказ оповідає, що він був простим селянином і мав лише пару биків і віз. Раз, коли орав, злетїлись до нього з усїх сторін птиці: в иньшій верзії спустив ся орел на ярмо його плуга. Здивований тим Ґордій, запитав ся оракула, що се мало значити і віща жінка вияснила йому, що се знак, що стане королем[4]).

В иньших оповіданях заступає місце корони або птиць сьвічка. В жидівськім оповіданю дістаєть ся жінка до краю, де вибирали короля. „У кого засьвітить ся в царських воротах против Преображенія сьвічка, повита золотом, той стане королем". Сьвічка засьвітила ся коло жінки і її вибрали королем.

---

[1]) Немає його в руських верзіях, наведених у Істріна. Пор. також Веселовскій, Новыя данныя для исторіи романа объ Александрѣ. Сборникъ отд. рус. яз. и слов. 1892, т. 53, с. 38; Гастеръ, Еврейская Александрія XII вѣла. Ibid. стр. 29—56.

[2]) F. Kampers, Kaiserprophetien und Kaisersagen im Mittelalter. München 1895, стр. 38 нотка 1).

[3]) Radloff, Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Südsibiriens. I, стр. 141; пор. Г. Потанинъ, Восточные мотивы. Москва 1899, стр. 15.

[4]) Всев. Миллѐр op. cit. стр. 261.

В иньших верзіях звязано сей мотив з вибором папи[1]).

З подібного жерела вийшов і мотив про розвиванє сухої палиці і дуже популярний в середньовічних літературах (і в народній поезії) мотив, що корона або плащ удержують ся тільки на невиннім.

Яке б одначе не було жерело нашого мотиву, все таки можна сказати з як найбільшою правдоподібністю, що верзії нашого мотиву, які маємо в першій по мойому означеню ґрупі, стоять в звязи між собою.

На мою гадку могли українські перекази повстати під впливом сербських пісень при співділаню словацьких і мадярських верзій про Стефана. Таксамо стоїть до певної міри справа з оповіданєм про Локетка,—яке зрештою забарвлене впливом иньших традицій. Питанє лише, яким способом зайшли сербські піснї між угорських Русинів, евентуально між Поляків. Постараю ся на нього відповісти.

Сербські піснї не були обмежені своєю вітчиною. Військо розносило їх усюди, плекаючи у себе лицарський спів. Раїч оповідає приміром за хронїкою Бранковича, що по битві з Турками в 1485 р. зібрали ся вояки на пир між „мертвими тілесами“ і веселили ся: „и воставше начаша воинственно хоро играти, припѣвающе различныи юнацкіе пѣсни“. В війську перебували сталі співаки і гуслярі, які спеціяльно займали ся співанєм, а певно і складанєм пісень, виховувані в спеціяльних школах. Героїчна епоха породила таку силу спеціялїстів співаків, що їм не стало місця у себе дома; тому пускали ся далеко в сьвіт поза границї свойого рідного краю. Серби були загально звісні в цілій середній Европі в XVI і XVII в., а особливо на півночи в Польщі.

Тут були вони так популярні, що саме слово „серб“ „staje się równoznaczne z gęślą“[3]) і що треба було видавати для них

---

[1]) Веселовскій, Мелкія замѣтки къ былинамъ. Ж. М. Н. П. 1885, стр. 166—7. Жидівське опов. в Grünbaum, Jüdisch-deutsche Chrestomathie 1882, с. 421-424. Також Веселовскій, Южно-русскія былины, II, стр. 392; також і в Мел. Зам. Наведені паралелї. Köhler, Mélusine I.

[2]) Пор. у Wolf-a Proben portugiesischer und catalanischer Volksromanzem. Доповненя у Köhler-а в „Jahrbuch f. roman. Lit.“ 1861 III. Пор. ще Erlach, Volkslieder d. Deutsch. I, стр. 132.

[3]) Leonard Lepszy, Lud wesołków. Przegl. powsz. c. 391—2. Пор. ще Linde, Słownik під словом Serb.

специяльні постанови. „Wiele rzeczy szkodliwych — читаємо в „Voluminach“ [1]) — dzieje się w państwach naszych za przechowaniem Wołochów i Serbów nieosiadłych i luźnych; przeto zakazujemy przechowywać ich pod winą, która jest w prawie o przechowywaniu cyganów“. Вандрівки серб.-хорв. співаків почали ся досить скоро, бо вже р. 1415 нотуєть ся їх присутність на дворі Ягайла [2]). З кінцем XVI і з початком XVII в. були вже так популярні, що навіть поети не забували згадувати їх в своїх творах. Так згадує Мясковский [3]) сербські „скрипки“, а безіменний автор книжки „Światowa rozkosz“, виданої Морштином в 1606 р., вкладає в уста музики слідуючі слова:

„Drudzy zaś co to lata na żołdziech trawili
Trąb iuż y bębnów syci i kozła polubili:
Przy nim Serbin żałośny długi smyczek wlecze,
Łeb skrzywiwszy po połciu a Rywułę siecze,
Graiąc im starodulskie dumy, iak przed laty
Turków bili Polacy y mężne Horvaty“.

Останні слова говорять недвозначно, що співаки співали пісні про війни з Турками, а то з часів участи Поляків в угорській історії, з часів діяльности Володислава Ягайловича, Івана Гуніяді й иньших. Пісні про Матвія мусіли також бути в тім репертуарі, бо вони повстали меньше-більше в четвертій частині XV віка.

Потім, як ми висше сказали, нема ніякого сумнїву, що і в північній Угорщині, між Українцями і Словаками крутили ся сербські вандрівні рапсоди і що вони скріпили культ Матвія співанем сербсько-хорватських пісень і оповіданями про його подвиги.

На тім епізоді, звязанім з сербсько хорватськими піснями про Матвія, вичерпали ми весь матеріял про нього і можемо зібрати результати:

Культ Матвія повстав під впливом подвигів його батька і вийшов з героїчного настрою, спричиненого турецькими вій-

[1]) Vol. legum III, 468, нав. v L. Lepszого op. cit.
[2]) Monum. med aevi. T. XV. Dr. F. Piekosiński, Rachunki Władysława Jagiełły i Jadwigi, стр. 457 і 459. Lepszy op. cit. c. 392.
[3]) В Крашевского, Pam. do hist. obyczajów w Polsce w XVI i XVII st. Jagic, Свjедочанства из прошлости о српским нар. пjесмама. Отаџбине 1875. XII. Idem, Gradja za slovinsku nar. poeziju, Rad jugosl. ak. XXXVII. U Zagrebu 1876, стр. 118 і д.

нами. Вук Бранкович і прихильне (хоч не знати чи щире) полагоджене сербської квестії зблизили його до інтересів сербського народа, а його хоробрість, особиста участь в війнах та людяне поступоване з військом і з підданими зробили його імя популярним на полудни. Одначе ся популярність не дійшла таких розмірів як популярність Гуніяді і зачала скоро затрачувати ся в піснях епічних. Деякі з них загинули безповоротно, як прим. пісня про Матвія і Варвару, яку наводить ще Боїшіч, а иньші затратили первісну сьвіжість і вірність і зійшли до ряду жіночих пісень або дуже скорочених юнацьких, як пр. пісня про Шабац, про коронацію і т. и. Вже за самого житя не грав Матвій надзвичайно визначної ролї; його роля в більшій части епізодична, потрібна лише з огляду на иньших героїв сеї воєвничої епохи, а спеціяльно з огляду на Вука Бранковича, якого вже в початкам злучено з королем близшими нитками. Богато пісень не називає навіть імени короля і скриває його під іменем „будимски краљу“ (Богишне N. 14, 15, 16) або навіть під іменем сербського Лазаря і то уже з записях XVII і поч. XVIII в.

Народня традиція віддає вправді досить вірно історичні спомини, але не ґльорифікує геройства і хоробрости Матвія, привязуючи її до иньших близьких осіб. Піснї трактують його лишень як звичайного короля, якому прийшло ся жити в героїчних часах, коли його герої доказували юнацьких подвигів і виручували його нераз в тяжкій хвили. Зрештою малюють його симпатично і згадують про його повагу, доброту, справедливість — і хитрість. Остання прикмета доховала ся і в однім сремськім оповіданю про те, як Матвій учив лїнивих[1]). Він довідав ся про 3 лїнивих у Будимі і хотїв спробувати, хто з них найлїнивший. Коли жадні способи не помагали, казав запалити хату, яку їм сам подарував і тоді аж знайшов найлїнившого, що волїв згинути в огни, чим рушити ся з місця.

(Далї буде).

[1]) Јавор. У Новоме Саду 1876, стр. 54—5. Записав Светозар М. Бајиђ. „Чудан краљ беше краљ Матија“.

Miscellanea.

Де був Демян тисяцьким?

(Причинок до історії урядів в Галичині першої половини XIII віку)

Тисяцький Демян згадує ся в галицько-волинській літописи під роками 1208—1232 (себто в 1211—33 рр. в дійсности — пор. М. Грушевський, Хронольоґія подій гал.-вол. літописи — Записки Н. Тов. ім. Шевченка XLI т.) як оден з найвизначнійших Данилових бояр, одначе не знаємо напевно де, в котрім городі він був тисяцьким. Справа ся не без значіння і я отсе хочу присьвятити їй кілька заміток.

Насамперед зберім всї звістки про Демяна. Перший раз стрічаємо Демяна 1211 р. при добуваню Звенигорода: він приходить в поміч Данилови з Белза від Василька разом з иньшими боярами, як Вячеславом і Мирославом (Іпат. с. 485); очевидно і він належав до „великих“ володимирських бояр Романових (пор. Іпат. с. 488). Пізнійше певно перейшов з Васильком у Камінець і звідси висилають Романовичі його разом з Мирославом в поміч Лєшкови (десь 1213—14 р. — Іп. 488). Коли по своїй одисеї Романовичі вже опинились на Волині, бачимо тут Демяна: 1221 р. Данило йде в поміч Мстиславови „в малѣ дружинѣ с Демьяномъ тысячкымъ“ (Іп. 493); 1222 р. Демян як княжий заступник укладає згоду з Польщею (Іп. 494), так само заступає Романовичів 1224 р. разом з дворським Андрієм (Іп. 498); к. 1228 р. їде до Мстислава з тайною місією в справі Черторийська і потім знов опиняєть ся під Черторийськом (Іп. 502). 1230 року їде Данило походом на Галич, а Демяна посилає на Понизє, на Судислава; Демян здобув побіду і вернув

ся до Данила під Галич (Іп. 506). Зараз потім бачимо його на чолї оборони Галича перед Уграми (Іп. 507). В Галичі лишив ся Демян мабуть і далї: 1230—31 р., коли Данило їхав до Вишнї на візванє бояр, Демян мб. сидїв у Галичі: се видно з того, що зміг скоро дізнати ся про боярські конспірації і остерегти Данила (Іп. 508); в Галичі бачимо Демяна й 1231 р.: Данило лишив ся „въ 18 отрокъ вѣрныхъ и съ Дѣмьяномъ тысяцкымъ“ (Іп. 509). Останню звістку про Демяна маємо з 1233 р.: він веде один полк у битві під Шумськом (Іп. 512—12).

В усїх тих звістках нема виразно зазначеного місця, де Демян „держав тисячу“, але здаєть ся те, що Данила знаходимо в 1230—31 р. постійно в Галичі навело проф. М. Грушевського на гадку, що Демян був галицьким тисяцьким (див. Історія України-Руси т. III вид. 1 с. 599 нотка 2 до с. 274). Але тут треба звернути увагу, що Демян у лїтописи виступає з виразно замаркованим характером тисяцького вже в подїях 1221—2 рр. — значить ся, був тисяцьким уже перед 1230 р., коли Данило опанував Галич. Треба значить знайти місце, де був Демян тисяцьким перед 1230 р. Можна би підняти гадку, що Демян був іменований тисяцьким таки в Галичі вже 1211 р., тодї, як Данило перший раз сїв на княжім столї: знаємо навіть, що Демян тодї був у Галичі (пор. Іп. 485). Але ся гадка зовсїм неправдоподібна; бо хоч володимирські бояри „посадили“ Данила на галицькім столї (Іп. 486), але становище їх було ще більш хитке, як Данила; коли б треба було обсадити тисячу, знайшли-б ся милї кандидати, в першім рядї звісний Володислав, що тут вів перед. Знов уважати Демяна задля самих претенсій Романовичів галицьким тисяцьким in partibus — не можна. Иньші столи, на котрих потім сидїли Романовичі — Белз, Камінець, Тихомль, Перемишль — на уряд тисяцького хиба не були можливі; зрештою в них звісток про тисяцького нїколи не знаходимо.

Демян у звістцї з 1214 р. ще не названий тисяцьким — можна би се брати за доказ, що тодї дїйсно тисяцьким ще не був; перший раз з урядом тисяцького виступає аж 1221. Таким способом треба вложити номінацію Демяна на тисяцького між 1214 р., коли ще не був тисяцьким, і 1221 р., коли перший раз названий таким титулом. В тім часї, як раз 1215 чи 1216 р., дістав ся Романовичам правдивий княжий стіл — Володимир. Тут міг дістати тисячу Демян; се було би згідне зі звичайною практикою, що тисяча вязала ся з городом, бо в Воло-

димирі маємо традицію, що тут була тисяча (Іп. 211 — Воротислав Андріїв тисяцький, 1128 р.).

Але не можна забувати й про те, що Демян міг бути в 1230—31 рр. тисяцьким у Галичі. Як се погодити з фактом, що той сам чоловік був тисяцьким у Володимирі? Здаєть ся, одинока відповідь на се така, що причиною того був князь: князь відірвав тисяцького від одного города і переніс його до другого. Така гіпотеза могла-б цілу справу поставити в иньшім сьвітлї. Те вишукуванє города для тисяцького получене з такими небезпечними елюкубраціями, що сама приходить гадка, що тодї в державі Романовичів уряд тисяцького не вязав ся вже з городом. Такій гадцї не можуть стати на перешкодї навіть такі факти, що знаходимо звязану тисячу з городом за Мстислава (Ярон і Юрий у Перемишлї — Іп. 490 і 499) і за Ростислава (Володислав у Галичі — Іп. 527); се можна легко витолкувати иньшими обставинами. І Мстислав і Ростислав не сиділи сильно в своїх землях, мусїли все оглядати ся на бояр і длятого мусїли шанувати традиційну звязь з городом. Тимчасом Романовичі, до котрих боярство було прихильне і через те послушне, могли уряд тисяцького відлучити від города. Крім сього могла бути тут і та причина, що в ненастанній мандрівцї Романовичів зі стола на стіл відривали ся від города урядники, бо бояри мандрували за своїм князем; уряди чим раз більше привязували ся до особи князя. Анальоґічною дорогою міг піти й уряд тисяцького. *І. Крипякевич.*

Апокріф про Сивилю.

„Слово ѡ Сивилѣ црци“ належить до цїкавіших оповідань із круга апокріфів, що ґрупують ся коло особи царя Давида (Сивиля — дочка Давида). Та не вважаючи на се воно не дуже відай було розширене поміж Славянами, коли др. Франко, помістивши його текст у І томі своїх „Апокріфів“ (стор. 277—278), зазначує, що воно було незвісне доси в славянській науцї. Длятого й ми, натрафивши на його новий варіант, подаємо його до публичної відомости. Наше Слово вийняте із рукописної Палєї XVII в. (Книга бытия неба і земли — як затитуловано той рукопис) в музею крилош. Петрушевича в бібліотецї „Народного Дому“ у Львові під ч. 138 л. 177 і дальше. Детальний опис сього рукопису полишаємо до иньшої нагоди,

так само годі нам тут вдавати ся в близший розбір нашого тексту. Зазначимо тільки, що наш текст в дечому відмінний від Франкового (пр. у дра Франка нема детайлю, що Сивиля мала гусячі ноги, дальше опис сонць і характеристика народів, що відповідають їм, у нас значно докладнїйша і т. д.) так, що його опублїкованнє не буде без користи. Особливу увагу звертає на себе уступ про напад Татар — се безперечно вставка на руському ґрунтї.

Текст подаємо без змін, тільки опускаємо непотрібні наголоси (часом по кілька в однім слові) і кладемо в текст надстрічні букви. Також старали ся ми зробити більше консеквентною інтерпункцію та писаннє великих букв.

Слово ѿ Сивилѣ цр҃ци.

Д҃вид цр҃ь и пророк г҃нь имаше поxот велїа въ себѣ. И егда сѣдаше, исxождаше сила его, и полагаахѫ емоу съсѫд, исxождааше сила его въ съсѫд. И въ един дн҃ь раб его отръ ѕелїемь и покръже на землѧ. И възѧт его гѫска и изѣде, и сътвори ѧйце, извед из него дѣтѧ женьскыи поль. И имаше ногы ӕко гоуска. И въ тайнѣ повелѣша цр҃ю. Д҃вд же цр҃ь разѹмѣ, како то сѧ сътворило, и повелѣ занести ѧ въ мѣста оугорьскаа. И нарекоша имѧ ей Мрїа, занеже бѣ великолѣпа и многопрѣм[оу]дра, того ради нарече сѧ Сивила, прѣмоудрѣи цр҃еи. И прїать въсѧ землѧ оугръскаѧ, и црствова въ Римѣ, и прорчьствовааше о Х҃ѣ. Тако бо рече Г҃ь Д҃вдѹ: „Ѿ плъда чрева твоего посаждѫ на пр҃сталѣ твоем ѱал. рла. И смотрѣше въсѧ пророчьскыа рѣчи, велико надѣѧше сѧ, ӕко хощеть ѿ неѧ родити сѧ Х҃с, и xранѧше д҃вьство свое, донѣдеже видѧxа р҃. сѹдїи един сонь. Тогда разѫмѣ Сивила, ӕко нѣс таа, о неиже надѣѧше сѧ. И рекоша къ неи сѫдїа: Исповѣдѫемь ти, гж҃е црце, сонь егож видѣxом, прорци нам сонь“. И реч[е] къ ним Сивила: „Рцѣте вы прѣжде, что ѥсте видѣли, и тѣм речем да проразѫмѣемь“. Ѿвѣщаша р҃. сѫдїи и рекоша: „Видѣxом, гж҃е црце, д҃. сл҃нцїи сїающи на свѣтѣ“. Ѿвѣща Сивила и рече: „Скажите ми, каковы сѫт таа сл҃нца?“ И рекоша къ неи р҃. сѫдїи: „а҃е сл҃нце многѫ зарѧ имоущи, и тиxо сїаше, и сїающе красно ѕѣло, и ѡгрѣваше свѣт; второе сл҃нце красно ӕко млънїа, и свѣщѫ имѧщи; г҃е сл҃нце кръвавозрачно, трищи помръцаааше, пламень носѧщи прѣчюдень ѕѣло; д҃е сл҃нце и то кръвавозрачно жьгѫщи ѕѣло, посрѣд престоль цр҃ьскый имѧщи. ѥ҃е сл҃нце сине, чрьвенѹ свѣщѫ сїающѹ имѧщи и громныи глас имѧ-

щи; ѕ҃е слн҃це снѣжано сїаѫ'щи, драго бѣ нам того гладати; з҃е слн҃це кръвавовар'но, и҃ страшно бѣ нам того глѧдати; и҃ıе҃ слн҃це о҃блачно, посрѣд рѫкѫ и҃мѹщи покрывающи миръ; д҃е слн҃це ѿ въсѣх пострашно, о҃брѫчь сиць и҃мѧщи, ѿколо чрънозрачно".

Ѿвѣща къ ним Сивила и҃ рече. „д҃. слн҃ць ıест д҃. родовь. а҃. рѡд Словене, рек'ше Бльгаре, добри, гостолюбиви и҃ смирени, и҃стинни и҃ без'лобиви, любѧще чюждина, и҃ хрстїан'ство Бо҃у съ вѣрою прѣдадѧт. И҃ в҃. рѡд И҃вери, крот'ци, чюждина любѧще, незлобиви и҃ бл҃гобоѧзниви, ї҆ереа почитающе. И҃ г҃. рѡд Є҆ллини сирѣчь Грѣци, движаще црк҃ и҃ смѣшающе сѧ съ всѧкым ꙗзыком, лжисвѣдители, възносливи, златолюб'ци, по мъздѣ сѫдѧще, трищи вѣрѹ свою сматоут и҃ црство Бо҃у прѣдадѧт, црк҃овь любѧще. И҃ д҃. рѡд ес[т] Є҆врей, Бг҃ом многым ѿбьѧвлени: изыдет оу҃бо ѿ є҆врейска племене дв҃а и҃менем Мр҃їа, двою бывши родит сн҃а, и҃ нарекоут и҃мѧ є҆мѹ І҃с, и҃ пакы двою пребѫ'дет. И҃ тъи разорит вѣрѫ є҆врейскѹ, и҃ сѫ'щїи законь оу҃твръдит, и҃ въцр҃ствѫет закон тъи ѿ въстока и҃ до запада. И҃ ѿвръзѫт сѧ томѹ нб҃са, и҃ ѧвит сѧ бѣлигь съ нб҃се црю Костан'тинѹ, и҃ оу҃ставѧт сѧ въси а҃гг҃ли по земли, и҃ съ нб҃се глас съни҃дет, и҃ кои а҃гг҃льстїи прс҃ть є҆го носѧще, шестокрылнїи и҃ многоо҃чи҃тїи Херѫвими и Серафими, подножїе ногѫ є҆го покланѧют сѧ. И҃ и҃зыдѫт мѫ'жїе ѿ Галилеѧ, и҃ законь є҆го оу҃ставѧт крѣпокь. и҃ съ нб҃се пѫсти им глас и҃ реч и҃мь: „Что прїасте ѿ мене и҃ раздаите въсѣм о҃. и҃ в҃. ꙗзыкы". тогда рѣша къ Сивилѣ а҃рхиерей є҆врейстїи: „Прѣмлъкни, гѫже наша, не въпрашаемь тебе ѿ семь". Рече и҃мь Сивила: „Рцѣте, что хощете рещи?" „Ѡ писанїи слышахом, ꙗко Бг҃ ꙗвити сѧ хощет на земли; вѣрѫеши ли ты гѫже тако быти?" Ѿвѣща црца и҃ рече къ ним: „Вы ли не вѣрѫете сим тако быти?" Ѡни же рѣша: „Въ и҃стинн'ѫ не вѣрѫемь, како хощет то быти, да сънидет Бг҃ на землѧ, и҃ родит сѧ ѿ двц҃а, въ и҃стиннѫ не бѫ'дет тако". Тогда Сивила рече к ним: „Ѡ горе вамь, роде мои, съ законь не на добро вам ес[т]. но сице гл҃ѧ вамь: Бг҃ сънити и҃мат на землѧ ꙗко сѫщїи ѿц҃ъ, и҃ съсѫщїи сн҃ь младенець бѫ'дет, и҃ въстанѹт цр҃їе нань, хотѧще оу҃бити є҆го, тїи же цр҃їе рассыпѧт сѧ, и҃ сътворѧт сѧ и҃ и҃на многа ѿ нем". И҃ и҃нїи же глаахѹ „Ѡ Сивило, право глеши црце, дѣла бо є҆го велика бѫдѹт по земли, за него бо и҃збиют младен'ца и҃с матерами и҃хь, и҃ многы кръви пролїют сѧ, и҃ тїи цр҃їе ꙗко лед растаѫт сѧ, а вѣрѫѧщїи вонь живи бѫдѹт. Ѡни оу҃бо жлъчи напоѧт є҆го, и҃ на дрѣвѣ ѿбѣсѧт, и҃ потом оу҃слышат бѣлигы многы по земли, тогда ѧвит сѧ дрѣво то ст҃ое, на нем же распѧт сѧ Хс҃, томѹ

дрѣвꙋ поклóнит сѧ̀ въсѧ̀ въсéленнаа“. Їеврéи же рѣша: „Гж҃ црⷭ҇це, повѣждь нам, ѿкѫ́доу бꙋдет тò дрѣво?“ — „Ѥс ѿ нéго же ѝз'гнáнь быс[т] Адам ѝз рáà. И тóгдà сьберѫт сѧ̑ людїѥ въси, и кнѧ̑ѕи, ѝ прóпнѫт ѐгò, ѝ боуд̑ѫт тогдâ знаменїâ вéлика въ слн҃ци ѝ въ лꙋнѣ. ѿ гóре тѣм не вѣ́рѫюшим въ нéго. Пѧ̑тыи род фрѧжскыи́. И тóгдâ въстáноут трїе цр҃и ѝ мнôга дѣ́ла сътвóрѧт бж҃їимь пóпѫщенїемь. ѝ слънечныи град бѫдет хлъ́ми плáнитскых, ѝ сътвó-рѧт наслѣ́дїе хрáбрьскых. Шесты̀ род Сирїâне, въ них бô въстá-нет цр҃ь нá цр҃ѧ, ѝ сьтвóрѧт мѧ̑тенїе мног въ людех по въсѧ̀ гóдины̀ цр҃ства их, ѝ събéроут сѧ̀ тоу̏ кнѧ̑ѕи ѝ сѫдѧт ѝмь, ѝ ѝзбїют вóѧ ѝхь, ѝ зáключит ѝхь зá ѝмѧ̂ Ї҃у Х҃а. ѝ потом въ-стáнет цр҃ь двò'ю рóдѫ ѝмéнем Костѧ̑нтин, ѝз Рѝ'ма ѝзыидет, ѝ боудет рáтник Бг҃омь ѿбьѧ̑влéнь, ѝ рáзорит цр҃квы̀ невѣ́рных Ѥврей, ѝ чтил҃ища ѝхь рáскóпаѥть, ѝ дас[т] сьмирéнїе Ѥльлином, ѝ вéликѫ жрътвѫ Бо҃у принесеть. ѝ ѿбьѧвит сѧ̀ ѐмоу бѣлигь съ нб҃се, ѝ ѝзыиде въ Їерслимь мт҃и ѐгó Ѥлена славнаà, ѝ възыщет крсть Гн҃ь, нá нем же рáспѧт сѧ Хс҃ сн҃ь Ба҃ живагò, ѝ сътвóрит град вéликь, ѝ боудет нóвь Їерслимь, забрáло Грéкомь, ѝ ст҃ым покойще, ѝ цр҃емь оукрáшенїе, ѝ цр҃квам бл҃голѣпїе, ѝ нарéкоут ѝмѧ̂ ѐмоу Цр҃иград. Седмыи рѡд Аркадскыи. И сътвóрѧт Рим съборище, ѝ бѫ́дет Рим вéликь, ѝ въ Фрѧ̑ѕѣх крóвь прóлѣют мнôгꙋ вáр'вáре, рéкше Сáракыни. Въ ты̀ дн҃и въстáнѫт трѫ́сове вéлицїи гóрам ѝ хлъмом ѝ грáдовом. ѝ пáлежи вéлицїи бꙋдоут, ѿпоустит Сѫрїю, ѝ ѿбы̀дꙋт Їер[оу]с[а]лимь мнóго лѣт. Дéвѧты род Татáре, нарицаѥмїи Арáвите. И въ тà врѣмена въстáнѫт вои ѿ въстока. ѝ потрѧ̑сѫт сѧ̀ ѿ них въси грáдове, ѝ гóры ѝ хлъ́ми, кръвавь плáчь въздвигнет сѧ̀ землѧ̀ поѧ̑доут, ѝ ѿпоу-стѣет въсѧ̀ зéмлѧ̀, ѝ сáми погыбнѫт ѝмéнем âрхáгг҃ловѣм“.

Яр. Гординський.

До галицько-угорських відносин 1848/9 р.[1])

До артикулу п. Івана Кревецького, уміщеного в Записках тт. LXII і LXIV під заголовком: „Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім погранічу в 1848—49 рр.“ позволю собі додати деякі нотатки:

Мої родичі переселили ся зі мною в зимі 1850/1 р. до підбескидського села Волосянки, де ґенерал-майор Барко мав

[1]) Подаю се з листу сов. Реваковича до мене. *Ред.*

1849 р. свою кватиру, а де отець мій став парохом. Отже наші волосянські люди оповідали мойому вітцю, що Мадяри напали на угорсько-руське село Студене[1]) і палили його, а мстили ся буцім то за те, що так велике село як Студене[2]) не держало з мадярським повстанєм. Оповідали дальше, що студенські ґазди приходили до Волосянки до ґенерал-майора Барка і просили його, щоб лиш на (недалекім) Бескиді[3]) показав ся із своїм військовим відділом, а Мадяри втечуть і перестануть село палити і рабувавати, бо се не правильне військо мадярське, а збиранина-волоцюги; та Барко бояв ся і не пішов, а дрантярі[4]) мадярські спалили і обрабували пів села.

Дальше оповідали ось яку подію:

В забескидськім (угорсько-руськім) селї Ляхівци (Ляховець) був руський сьвященник, що держав з мадярським повстанєм. Дали знати до Волосянки (поля волосянські граничать через Бескид з полями ляховецькими), що сьвященник гостить у себе мадярських повстанців. Австрійські жовнїри пішли до Ляхівця, окружили дім сьвященника, але тимчасом повстанцї втекли; лише сьвященника арештували і привели на пограничну цлову комору[5]) в Волосянції. Коли тут сьвященник стояв на ґанку коло самої дороги, підійшов до нього ґазда з Волосянки Петро Ревтюк і сказавши: „Та чи і ти, попику, будеш ся бунтувати против нашого цїсаря?“ — ударив його в лице. Сьвященника, дуже лихо одїтого — а було се в зимі — повели потім жовнїри до Сколього (5 миль від Волосянки). Яка була його дальша доля, незвісно.

Петро Ревтюк за повисший чин не був караний. Тілько чув від покійного батька, що не міг його розрішити за сей

---

[1]) Перше село за Бескидом, з котрого найблизше лиш через Бескид до нашого села Хащованя.

[2]) Тягне ся хатами доброї пів милї в ругах над потоком почавши від підошви Бескида в низ і має 3 церкви.

[3]) Найвисший хребет Карпат, з котрого добре видко і галицьку і угорсько-руську сторону. Назва „Карпати“ між нашим руським народом незнана. Русини і галицькі і угорські зовуть Карпати — впрост „гори“.

[4]) Може задивувати, як многолюдне село дало ся без оборони нищити. Одначе не будемо дивувати ся, коли зважимо, як наш русько-український нарід через неволю, що много віків панує, стратив енерґію і довірє в свої сили, і який він — дякуючи управі над ним — запуджений, темний, і як кождого боїть ся.

[5]) Так звана в давнину: „трийцяток“ (трийцяток) „Dreissigstamt“.

чин при сповіди, аж мусів П. Р. ждати на якийсь ювилей, коли вільно було і звичайному сьвященникови розрішити за такий чин. Але я був нераз сьвідком, що Петро Ревтюк з иншими волосянськими людьми робили у нас на поли, що ті люди роблячи алюзії до повисшого поступку Ревтюка насьмівали ся з нього, а він чув себе засоромленим [1]).

Позволю собі ще при кінці зазначити, що скільські верховинці, котрі дуже часто говорять по українськи, не кажуть „Сиґет“ — тілько „Сигот“ або „Сигіт“, genitivus „Сигота“ або „Сиготу“. В дуже цінній історичній розвідці п. Кревецького говорить ся все про село „Опір“ [2]); тимчасом такого села в цілій Тухольщині або Скільщині нема; а є село „Опорець“ gen. „Опірця“ під самим Бескидом за Лавочним; Опорець граничить через Бескид з угорсько-руським селом „Скотарське“, що його Мадяри перекабатили на „Kisz Szolyva“. І в Опірці і в Скотарськім є стації зелізниці. На стороні 32 т. LXIV в 13 рядку є назва села „Прислуту“; такого села нема, а є село надграничне „Присліп“ genit. „Прислопа“ — положене між награничними угорсько-руськими селами „Новоселиця“ а „Завіка“. *Титко Ревакович.*

---

[1]) Пригадаю, що перед 50 роками мав стан сьвященничий у нас велике поважанє — і то не тілько для того, що власти публичні шанували дуже сьвященника, але й для того, що наші сьвященники, вийшовши з добрих шкіл відзначали ся інтеліґенцією, дуже гуманним поводженєм з людьми і були все щирими порадниками нашого народу і добрими його заступниками. То-ж не дивниця, що й загал наш мужицький найшов поступок Петра Ревтюка не на місці. Зазначу ще дальше, що перше маловаженє руського сьвященника, яке мені довело ся почути в хлопячих моїх літах, вийшло із сфери польських так званих дідичів.

[2]) Є ріка „Опір“, що випливає в „Опірци“ з під Бескида, перепливає села Опорець, Тернавку, Славсько (де в нього вливає ріка Славка, що випливає з під Бескида від заходу з Яленковатого, від сходу з Хащованя (і оба ті потоки мають назву „Славки“), Тухлю, Гребенів, Сколє, Синевідсько вижне і вливає ся в Синевідську нижнім у ріку Стрий.

Наукова хронїка.

Дневник Велевіцкого як джерело до української історії.

Ks. Jana Wielewickiego T. J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów n św. Barbary, т. I—IV.

Дневник Велевіцкого, що обіймає події з літ 1579—1639, вийшов досї лише в части, а то літа від 1579—1629 (накладом краківської Академії наук в серії Scriptores rerum polonicarum т. 7, 10, 14 і 17). Перший том зі вступним словом видав проф. Шуйский в р. 1881, зредаґованем дальших томів заняв ся по смерти Шуйского др. Хотковский. Досї вийшли томи II—IV, в р. 1886—99. Не можучи діждати ся продовженя, рішили ми подати огляд змісту чотирох, виданих до тепер, зі становища української історіоґрафії.

Автор дневника, член краківської корпорації єзуітів, мав на меті познайомити нас передовсїм з подіями Дому св. Варвари, себто краківської резиденції єзуітів, при тім слїдить він історію єзуітів в Польщи і заграницею, а попри те згадує взагалї про важнїйші події в Польщи. Сьвідоме житє його припадає на кінець XVI і першу половину XVII в. Про походженє Велевіцкого знайшов др. Хотковский звістку у єзуіцького письменника Филипа Алемґабе, — що В. уродив ся в р. 1566 в дідичній посїлости Wielewicz в воєводстві Калїскім. Осьвіту побирав в Познани, опісля вступив до єзуітів в Брунсберзї. В своїм дневнику він часто згадує про себе. Місця ті повибирав др. Хотковский і уложив з них житєпись В. в передмові (особливо в третім томі). В. займав ріжні уряди по колеґіях в Польщи, брав участь в місіях та люстраціях провінції. Коло р. 1611 був він суперіором перемиської резіденції два роки. Звідси спровадив ся до Львова, де правив колеґією і одержав від Єлисавети Сенявскої 14.300 зр. на будову дому для львівських єзуітів. Потім два рази (1619 і 1629 р.) був він вибраний на суперіора Дому св. Варвари в Кракові. Між тим подорожував до Риму як прокуратор провінції

(1612 р.). Від 1625—29 був ректором познанської колеґії. Умер в 1639 р. в Ярославі, в 73 році житя, як каже Филип Алемґабе. Крім дневника В. написав ще кілька инших творів. Всї вони меньшої вартости.

Житє його, як бачимо, припадає на часи дуже інтересні, та Велевіцкий був лише сучасником, а рідко коли очевидцем описаних ним фактів. Живу участь брав він в боротьбі ордену з краківською академією, тому для історії сеї борби має передовсїм своє значінє — та для нас се не важне. Дневник В., яко жерело для нашої історії, має другорядне значінє. Звістки подані автором з історії України часто скомпільовані з звісних нам жерел і майже не дають нїчого нового. Навіть про те, що В. записує, не вміє він часто дати інтересних вістей. О скільки більшу прислугу був би для нас зробив він, коли б нпр. місто коротких згадок про релїґійні спори на соймах дав нам відписи з їх дневників. Замість сего В. відсилає нас до конституцій дотичного сойма. Взагалї В. не старає ся глубше вникнути в факти, повязати їх праґматично, не говорячи вже про їх аналїзу. Факти подані ним набирають часто одностороннього осьвітленя. Відповідно до розпорядженя ґенерала мусїли всякі єзуїцькі дневники дістати насамперед апробату провінціяла, а потім доперва могли бути публїковані. Такі поправки робили ся, розуміє ся, в дусї прихильнім для єзуїтів. В. в боротьбі ордену зі сьвітом стає виразно по сторонї ордену; про схизматиків і еретиків говорить він не укриваючи зовсїм обуреня против них. В кінцї прикре вражінє на читача роблять ті описи чуд і всяких візій, які в дневнику Велевіцкого не рідко можна подибати.

Сам автор подїлив свій дневник на дві части. В першій умістив він подїї з лїт 1579 - 1637, а в другій 1637—39 р. Др. Хотковский наводить місця з дневника, з котрих видно, що подїї від 1579 до 1615 р. описував В. між роками 1629—1633, коли був суперіором Дому св. Варвари. Історія лїт 1615—29 повстала коло року 1636. Круг жерел В. досить великий; важнїйші з них вичисляють оба видавцї у вступах до дневника. В. черпав з Бельского, Ґванїнї, Гайденштайна, Солїковского, Лубеньского, Найґебауера, Кромера й ин. Надто користав він з єзуїцьких письменників, як Скарґи, Савіцкого, мав під рукою дневники ріжних колеґіїв, як львівської і самбірської, котрі здає ся запропастили ся раз на все. Що до форми, держить ся В. порядку років.

Перших двайцять лїт свого дневника (1579—99), що містять ся в першім томі, виданім проф. Шуйским, збуває В. коротко. Хотковский поясняє се тим, що В. для сього періода не мав подостатком жерел, бо в тім часї з єзуїтів нїхто ще не писав історії. Нашої уваги заслугують передовсїм в сїм томі, як і в дальших, згадки до історії релїґійних відносин. Далеко меньше значінє мають звістки про полїтичні

події на Руси. До ряду перших належить заснованє єзуїцької резиденції у Львові, житєпись Гербеста і оповіданнє про берестейську унію. Згадавши про перешкоди, які ставили міщани єзуїтам, кладе В. заложенє львівської резиденції на рік 1592, хоч ми можемо з всякою певностию приймати, що єзуїти оселили ся на стало у Львові ще перед 1529 р. (Заленский подає р. 1590, проф. Фінкель приймає 1591); при сїй недокладній звістцї відсилає нас В. до історії львівської колеґії, котра на жаль, як я вже згадав, не дійшла до наших часів. В житєписи Гербеста автор підносить його заслуги коло унії, його ерудицію на так званих диспутах релїґійних та навернене ним на католицизм Єлисавети, жінки Николи Радивила, воєводи подільського. Відомости його про Гербеста мають вартість історичного жерела; з В. черпали тут многі історики. Всеж-таки, коли зважимо, що Гербест побіч Скарґи був одним з головних ініціаторів унії, мусимо признати, що автор за поверховно трактує його діяльність. Велєвіцкий оправдує се тим, що про Гербеста нїчого не міг знайти в річниках. Рік смерти Гербеста (у В. 1593) взяв автор з катальоґа письменників-єзуїтів, але тут зробив велику помилку, яку повторили і старші єзуїцькі письменники і молодші, а навіть кс. Заленский: Гербест не лише діждав ся своїх мрій, унії, але умер гет аж в 1598 р.! (Див О. Сушка, Єзуїти). При історії унії автор зовсїм не слїдить за фактами, котрі приготовили ґрунт для унії, а спиняє ся, так сказати б, на останнїм її актї. У В. владики руські впадають на думку получити ся з Римом аж в 1595 р., а так само в тім роцї довідує ся про їх замір король. Тимчасом з гадкою приступити до унії носив ся Кирило Терлецький довший час перед 1595 р., а в р. 1594 владики, заявивши ся за унією, підписали вже так званий делїбераційний декрет, незвісний В. Так само маємо певні докази, що король вже в 1590 р. знав про заміри руських владик. Згадавши про від'їзд Іпатія Потїя і Кирила Терлецького з Кракова до Риму наводить В. документ, який уложили руські владики на синодї в Берестю в червни 1595 р.; документ сей відписав В. з хронїки Баронїя, виданої в Антверпії 1597 р.; він годить ся зі всїми иньшими знаними нам копіями. При тій нагодї оповідає В. про принятє руських владик в Ватиканї. В самім описї берестейського синоду ударяє передовсїм в очи характеристика Константина Острожського, котрого автор представив в дуже чорнім сьвітлї, підчеркуючи непостійність його вдачі. Ся характеристика, чи то від В. чи з иньших жерел, дістала ся з певними модифікаціями до творів деяких істориків, як Мавр. Дзєдушицкого, Лїковского і Заленского, без близших арґументів. Вповнї хибна звістка В., що Балабан аж в 1596 р. на синодї в Берестю відступив від унії. Суперечка про підпис Балабана на декретї уніятських владик вела ся ще в часї побуту руських владик в Римі;

В. мовчить про сю суперечку під р. 1595, а з того виходить більше нелеґальним поступоване Балабана на берестейськім соборі. Оцінюючи взагалі звістки В. про довершене унії мусимо відмовити їм великої вартости. Крім двох урядових актів, звістних нам звідки инде, і опису самого синоду в Берестї не подає нам автор нічого більше.

Опис синоду в Берестї цікавий для нас з того погляду, що показує нам наглядно, як користав В. з жерел. Оповівши, як сторонники унії довідали ся, що православні відбули синод під проводом свого маршалка і на вістку про се королївські відпоручники удали ся до митрополита, Велевіцкий і Бельский так пишуть про се:

Велевіцкий:

Statim legati Regii ad Metropolitam veniunt ibique inventis nuntiis contenta legationis, quae illi ex charta legerunt illa esse intellexerunt nempe reprehensionem Metropolitae, quod Romanis adhaeserit, quod sine eis synodum indixerit et eis aditum ad eum percluserit (ideoque se de hoc synodo nolle scire aiebant) renuntiationem obvedientiae eidem metropolitae et tandem comminationem excomunicationis et depositionem de sede Metropolitana. Rebus his auditis legati і т. д.

Бельский:

Szli zaraz posłowie królewscy do metropolity i tam zastali one posły a oni z karty czytali metropolicie to ganiąc, iż z Rzymiany przestaje, a i synod nie porozumiawszy się z nimi złożył, wiedzieć o nim nie chcą i jemu posłuszeństwo wypowiadają. Nawet mu klątwą grozili i zrzuceniem ze stołka jego. Słysząc to posłowie Królewscy і т. д.

(Bielski, Kronika).

З наведених цитат бачимо повну згідність обох уступів. Тому, що Бельский скінчив свою хроніку зараз по унії, 1597 р., можемо твердити, що подана ним звістка ориґінальна, а не відписана з иньшого жерела; В. взяв се місце з хронїки Бельского і переказав його майже без жадних змін.

Зі звісток до полїтичної історії Руси в сім томі належить піднести коротку згадку про участь козаків в битві під Бичиною (1588 р.), про знищене Покутя Татарами в часї переходу їх до Трансильванії (В. хибно умістив се під 1594 р. замість під 1595 р.) і про кампанію 1596 р. З неї В. підносить лише побіду Жолкевского над козаками, спіймане Наливайка і його страчене в Варшаві. І тут в подробицях автор робить похибки. По иньшим джерелам, спіймано Наливайка не в цьвітни, як подає В., а в червни 1596 р., до Варшави приведено його не з 12, а з 6 това-

ришами, гармат здобуто не 18, а 24 (Гайденштайн). Натомість смерть сього вожда козаків подана вірно.

В другім томі умістив видавець події з літ 1600—1608. Для нас важна тут згадка про побут Кирила Люкаріса у Львові у польського епископа Соліковского. З оповіданя В. виходить, що Люкаріс добровільно зрік ся тут всяких зносин з єретиками. Не знає автор сього, що Люкаріса задержано силоміць у Львові, а може навіть і увязнено в палаті епископа, бо підозрівано його в шпігуньстві, і він боячи ся вязниці заявив готовість погодити церкву східну і західну. З иньших фактів варте уваги оповідане про богослужене відправлене Іпатієм Потієм в Кракові в присутности апостольського нунція Ранґонія (1603 р.), дальше записки про загадкову смерть князя Олександра Острожського в Тернополи (1603 р.), про спроваджене єзуітів до Луцька (1604 р.), про знищене Поділя Татарами (1605 р.), про участь козаків в поході другого Дмитра Самозванця (1607 р.) і про здобуте Перекопа козаками (1608 р.). Остання звістка замітна тим, що в иньших сучасних джерелах нема про се згадки. Факти сї В. переплїтає оповіданєм про війну з рокошанами, котру описав автор по части на основі власних записок, пороблених ним ще в 1607 р., тому опис сеї війни має чималу вартість. Між умовами, які ставили рокошани королеви знаходимо й запоруку прав православній церкві. Представляючи повну неудачу рокошан на соймі 1607 р., В. не вказує одначе впливу, який мав рокош на виданнє конституції про полекші грецькій релїґії.

Том третїй обіймає події з літ 1609—1619 включно. Під 1609 р. розписує ся В. широко про напад на митрополита Потія в Вильнї і про кару, яка стрітила за те злочинця, під 1613 р. наводить розпорядженє римських теольоґів в справі католицьких дїтий, котрих родичі були схизматиками, про викрути, яких мають уживати дїти, коли родичі питають їх про зміну віри. Далї замітна звістка про побіду Жолкєвского під Рогатином над ворохобниками, що піднесли бунт разом з козаками. В. розповідає про покаранє смертию провідників бунту у Львові (1615 р.). Коротенькі згадки подано про участь козаків в поході Володислава в Московщину (1617 р.) і про ухвали на соймі 1618 р. против козаків низовців, що пускали ся на Чорне Море. Троха докладнїйше натомість оповідає нам В. про напад Татар на Русь і знищенє ними околиць Львова (1618 р.). При тім В. бере в оборону Жолкєвского, котрому роблено закиди, що з своїм військом не виступив рішучо против Татар. Не звісно авторови, що причиною татарського знищення був брак карности в польськім війську і незгода між вождами.

Останнїй з виданих до тепер томів дневника обіймає події з літ 1620—29. Участь козаків в цецорській кампанії подана В. згідно з инь-

шими джерелами. Козацького війська прибуває на сю виправу дуже мало (всього 2000), переполох в таборі під Цецорою ширять козаки і чури і т. д. Не безінтересна примітка видавця до сеї кампанії. В. підносить, що Жолкевский не мав симпатії у козаків і тому так мале число їх прилучило ся до нього; Хотковский поправляє його погляд, уважаючи причиною так малого числа козаків в цецорській кампанії релїґійну аґітацію. По сім увагу нашу звертає опис хотинської кампанії з 1621 р. Автор не представляє сеї війни від початку, а зачинає днем 1 вересня. Опис її він скомпілював зі звісних нам жерел, так що не приносить нам нічого нового. Передовсім очевидна залежність В. від дневника Прокопа Збіґневского, як то видно з отсього зіставленя обох хроністів. Під днем 1 вересня пише:

Збіґневский:

Tamże przez cały dzień obóz stał; po ranu jeździł królewicz Jmć do obozu wielkiego na drugą stronę Dniestru, gdzie j. m. ć. pp. hetmani kilka niedziel przed temże wszystkiem się przeprawili wojskiem i okopy ob non facilem hostis, jeżeli by per vim zaraz następować chciał, accessum już byli rzucili. W ten dzień u królewicza Jmci po zwróceniu się ku wieczorowi urosła trwoga mniej potrzebna w obozie z tej miary. Straż nasza obaczywszy Kozaków zaporoskich, gdy gromadnie ku obozowi naszemu wielkiemu się zbliżali, a rozumiejąc, że Tatarowie, trwogę uczynili і т. д.

(Днев. Збіґ. в виданю Ż. Pauli).

Велєвіцкий:

Prima Septembris transiit Vladislaus princeps ex castris suis, quae ad Zwancum tota hac die consistebant, ad maiora castra ultra fluvium Tyram, ubi circumspexit fossas, quas nostri circa castra fecerunt, ne tam facilem hostis, si statim per vim vellit irrumpere, haberet accessum. Eoque die apud duces exercitus prandium sumpsit et vespere rediit ad sua castra, in quibus sequenti nocte perturbatio non necessaria erat secuta. Qui enim vigilias agebant, dum Zaporovienses Kosacos magno numero ad castra maiora accedere vident, arbitrati eos esse Tartaros castra terrore complent і т. д.

Збіґневский видав свій дневник 1621 р. В війні хотинській служив він правдоподібно в армії Лїсовців (див. у Pauli, вступ). В оповіданню Збіґневского В. поробив зміни головно там, де мусів вязати події з огляду на попередні пропущеня. Окрім того користав В. при описі сеї кампанії з дневника Любомірского і Якуба Собєского (Commentariorum belli Chotinensis libri tres). Тут і там підносить В. хоробрість козаків, але спеціяльних заслуг їх в сій війні він не знає, хоч підносять їх иньші

сучасники. Велевіцкому не звісне навіть імя тодїшного вожда козацького Сагайдачного.

З поміж иньших фактів згадаємо коротку записку про постанови на соймі 1623 р. „pro Kosacis in certo ordine continendis“, звістку про спровадженє єзуїтів до Острога, де подано при тій нагоді також опис сеї місцевости, далї — звістку про напад Татар на Галицьку Русь (1624) і про побіду, яку здобув над ними Станїслав Конецпольский. Козацько-польську війну з 1625 р. збуває В., як і всї иньші козацькі справи незвичайно коротко: він зазначує лише, що козаків побіджено, post varia bella, і подає головнїйші точки згоди, а потім відсилає нас своїм звичайним способом: vide litteras hac de re fuse scriptas.

Вкінцї треба згадати опис синоду руських епископів унїятських у Львові 1629 р. Велевіцкий не говорить близше про його наради, констатує лише, що синод не приніс жаданого успіху ob haec aliaque impedimenta. Не спімнув автор також про особу може найцїкавійшу на тім синодї — Мелетія Смотрицького.

Сей перегляд, думаємо, потверджує нашу загальну характеристику, подану вище, що як джерело до історії України-Руси дневник Велевіцкого в виданій досі части має дуже невелику вартість.

Федір Срібний.

Шкільництво на Угорщинї й Русини.

Magyarország közoktatásügye az 1903 évben. Külön lenyomat „A m. kir. kormány 1903 évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv“, Пешт, 1904, ст. 153, 4⁰.

Перед нами відбитка річного справоздання угорської мінїстерії про „шкільництво Угорщини в р. 1903“. Складаєть ся воно з трьох частин: справоздання мінїстра віроісповідань й осьвіти (ст. 9—39), статистичного огляду про школи, церкви й конфесії (ст. 43—69) та статистичних таблиць (73—150).

Перша частина дає загальний образ дїяльности мінїстерства осьвіти і з нього можемо вийняти тілько числа зросту народних державних (отже чисто мадярських) шкіл в руських околицях. Протягом 1903 р. засновано: в Бережській столицї 5 шкіл з 11 учителями, в Шаришській 7 шкіл з 9 учителями, Спишській 1 шк. з 7 учителями, Ужській 3 шк. з 3 учителями, Землинській 22 шк. з 36 учителями. Скілько ті школи несуть із собою мадяризацію, годї докладно сказати, бо не подано, на якій етноґрафічній теріторії заложено їх. В ко-

ждім разї шаришські школи можуть бути заложені тілько для Словаків або Русинів, а спишські ще й для Німців. Друга частина — се резюме третьої, тому перейдемо відразу до статистичних таблиць.

Угорська школа обіймає такі катеґорії: 1) захоронки, 2) народнї школи, 3) учительські препаранди, 4) середнї школи, 5) висші наукові заведення, 6) фахові школи, 7) добродійні заведення, 8) школи для вязнїв. В руських околицях (комітати: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош) число поодиноких родів було таке (стан 1903 р.):

Роди шкіл	Спиш	Шариш	Землин	Уг	Берег	Угоча	Марама-рош	Разом	В цілій Угорщині
Захоронки:	15	17	29	20	58	13	20	172	2752
Нар. школи:	253	277	437	228	261	104	268	1828	17342
Препаранди: для учителів	2	2	1	1	—	—	1	7	49
» учительок	—	1	—	1	—	—	—	2	37
Середнї: ґімназії:	4	4	2	1	2	—	2	15	166
реальні:	1	—	—	1	—	—	—	2	32
висші дївочі:	1	—	—	—	—	—	1	2	26
Висші: універсітети:	—	—	—	—	—	—	—	—	2
прав. акад.:	—	1	1	—	—	—	1	3	11
дух. семин.:	1	2	1	1	—	—	—	5	46
Фахові: господарські:	1	—	1	—	1	—	1	4	56
гірничі:	—	—	—	—	—	—	—	—	6
пром.-торг.:	12	4	12	3	4	2	3	40	633
артистичні:	—	—	—	—	—	—	—	—	36
військові:	—	—	—	—	—	—	—	—	14
акушерські:	—	—	1*	—	—	—	—	1	10
иньші:	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Добродійні:	2	1	1	1	1	—	—	6	134
Вязничні:	1	1	1	—	1	—	1	5	41
Разом:	293	310	486	258	328	119	298	2092	21403
Людности**)	170535	172706	327604	151824	207647	83267	308790	1422373	

*) В ориґ. таблиці подано хибно буцїм то в Землинї.

**) Додаємо для лїпшого погляду по обчисленням 1900 р. (диви в Записках т. LVI „Угорські Русини в сьвітлї мад. уряд. статистики).

Та сама таблиця з огляду на число учеників виходить ось як:

Роди шкіл		Спиш	Шариш	Землин	Уг	Берег	Угоча	Марамарош	Разом	Угорщина
Захоронки:		1174	1470	2516	1504	4423	996	1593	13676	248394
Нар. школи:		28783	29283	46635	24476	30826	10089	23704	193896	2398870
Препаранди	учителів	121	206	115	157	—	—	131	730	5448
	учительок	—	174	—	36	—	—	—	210	4480
Середні	гімназії:	964	852	920	491	680	—	431	4338	51619
	реальні:	168	—	—	126	—	—	—	294	9881
	висші дівочі:	143	—	—	—	—	—	167	310	5085
Висші	академії:	—	204	80	—	—	—	137	421	10251
	семинарії:	30	66	79	70	—	—	—	245	1847
Фахові	господарські:	8	—	18	—	12	—	12	50	2378
	пром.-торг.:	1063	633	1144	417	500	181	308	4146	90669
	акушерські:	—	—	—	55	—	—	—	55	1323
Добродійні:		140	22	11	238	10	—	—	421	9133
Вязничі:		59	56	22	—	47	—	15	199	5037
Разом:		32653	32966	51540	27570	36617	11266	26498	318991	2852767

Захоронки мали ріжні язики при научанню, з того чисто руських не було цілком, а тілько в р. 1901 і 1902 було 3 з мадярсько-руською мовою, за те в р. 1903 тілько 1; иньшими словами: дві иньші стали чисто мадярськими. Ся одна, що задержала руський характер, удержувана громадою.

Відносини між дітьми обовязаними ходити до школи (6—14 літ) і дійсно записаними на науку в народних школах такі:

	у шкільнім віці	записаних	%
Спиш	32224	30296	94·02
Шариш	36303	30519	84·07
Землин	59750	48282	80·81
Уг	32740	25155	76·83
Берег	42266	31602	74·77
Угоча	16286	10144	62·29
Марамарош	57389	24477	42·65
Угорщина	3032356	2495319	82·29

Числа ті говорять самі про себе: чим повіт більше руський, тим меньше дітей ходить до школи; без сумніву се обниженнє творять таки самі Русини.

Відносини між дітьми руської мови протягом останніх 13 літ такі:

	1891—95	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Обовязані	78009	88832	87883	90408	92183	85809	87693	88308
усіх %	2·82	3·03	3·00	3·10	3·14	2·91	2·92	2·91
Записані	51642	52994	51372	54262	53188	54347	54457	54402
обовяз. %	66·20	59·66	58·45	60·02	57·70	63·33	62·10	61·60

Інтересно, що коли у дітей візьмемо під розвагу мадярську матерну мову, то дітей мадярської народности значно більше серед записаних до школи, ніж серед обовязаних. Часами ріжниця та є як 2 : 1; з північно-східних комітатів один тілько Шариш має відносини противні. Загалом видно з того, як школа мадяризує дітей; хоч знов ті числа не можна уважати за цілком певні бо не зазначено, скілько складають ся на них жидівські діти.

Розклад народніх шкіл, відповідно до того, ким удержувані і що до викладової мови такий:

	державні	громадські	віроісп. грек.-кат.	викладова мова	
				руська	русько-мад.
Спиш	8	14	17	1	14
Шариш	37	2	94	12	67
Землин	41	7	146	17	41
Уг	48	9	102	1	53
Берег	79	7	107	10	69
Уґоча	22	3	55	2	28
Марамарош	63	3	166	20	54
Бач Бодроґ	15	67	1	1	—
Новий Сад	2	—	1	—	1
Угорщина	1947	1687	1795	64	327
Слявонїя (Срем)	3	234		2	—
Угор. кор.	1971	3026	2071	66	327
Руські:	—	2	64	66	—
Русько-мад.	—	2	325	—	327
Обох типів:	—	4	391	393	

Отже народних шкіл з викладовою мовою руською і русько-мадярською єсть 2·3% усіх в Угорщині, себто вповні відповідно числу Русинів, за те у семи перших комітатах відносини гірші: 21·3% замісць 29%.

Число учеників руської народности в державних елементарних школах:

В року	Русинів	%	Мадярів	Словаків	Німців	Румунів
1898	4083	2·35	5347	1477	1470	1022
1899	5352	2·69	5438	1432	1343	1075
1900	6850	2·88	5518	1293	1117	1046
1901	7330	2·93	5576	1311	1359	1046
1902	8349	2·95	5388	1298	1612	996
1903	9305	2·98	5321	1270	1700	981

Подрібний розклад тих 9305 Русинів останнього року такий:

Спиш — (?), Шариш 17, Землин 63, Уг 1345, Берег 4830, Уґоча 423, Марамарош 1374, Бач-Бодроґ 1208, Чанад 10, Крашов-С. 10, Гуньад 17, Пешт 6, Абауй 1, Толна 1.

В усіх катеґоріях шкіл бачимо руських дітей розміщених ось як:

	Держ.	Гром.	Р.-кат.	Гр.кат.	Прав.	Лют.	Кальв.	Уніт.	Жид.	Товар.	Прив.	Разом
Щоденні	6519	656	268	32649	—	4	—	—	1	7	3	40107
%	2·6	0·3	0·0	25·4	—	0·0	—	—	0·0	0·1	0·0	2·2
Повтор.	2805	389	190	11443	—	—	—	—	—	1	—	14828
%	4·4	0·4	0·1	26·3	—	—	—	—	—	—	—	2·7
Разом	9324	1045	458	44092	—	4	—	—	1	8	3	54935
%	3·1	0·3	0·1	25·6	—	0·0	—	—	0·0	0·0	0·0	2·3
Мад.%	53·0	62·9	60·2	11·5	0·9	27·0	97·0	87·1	86·7	55·7	75·1	53·7
Нім. »	17·0	14·3	14·9	0·5	0·2	36·3	1·2	11·2	11·3	22·0	9·7	13·0
Слов »	12·7	5·5	20·8	6·0	0 0	35·5	0·6	—	1·5	13·9	11·5	13·3
Рум. »	9·9	7·9	0·4	56·4	80·2	0·5	0·4	1·5	0·3	6·1	2·2	13·00

Загальне число руських дітей у народніх школах 2·2% і 2·3% усіх в Угорщині вповні відповідає числу Русинів серед иньших народностей (2·3%), хоч як ми бачили велика маса дітей 39% не записана до шкіл.

З поміж 86 учительських препаранд 77 має викладову мову мадярську, 1 німецьку, 4 румунську, 2 румунсько-мадярську, 2 сербську — руської анї одна. Поміж кандидатами учительського стану було Русинів:

	В роції:	В держав.:	Гр.-катол.	Лютер.	Жидів	Разом
Мужеські	1891—1895	3 (0·24)	71 (24·48)	1 (0·42)	1 (0·94)	76 (2·39)
	1896—1900	13 (0·73)	82 (23·10)		3 (2·54)	98 (2·55)
	1902	7 (0·30)	108 (23·48)		4 (2·55)	119 (2·30)
	1903	5 (0·21)	100 (19·72)		5 (3·25)	110 (2·02)
			правосл.			
Жіночі	1891—1895	1	—	—	—	1
	1896—1900	—	—	—	—	—
	1902	—	1	—	—	1
	1903	—	—	—	—	—

Між ученицями висших дївочих шкіл не було анї одної Русинки. У ґімназіях і реальних школах Русини представляють ся так:

	1891—1895	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Ґімназії	95	97	103	89	88	100	92	147
%	0·25	0 22	0·23	0·19	0·18	0 20	0·18	0·28
Реальні	1	1	1	1	1	1	—	1
%	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	—	0·01
Разом	96	98	104	90	89	101	92	148
%	0·21	0 18	0·19	0·16	0·15	0·17	0·15	0·24

На будапештенськім унїверситетї було 10 Русинів, з того: на рим.-кат. теольоґії 4, правах 3, медицинї 2, фільософії 1.

Духовні семинарії дїлили ся ось як:

	Викладова мова:	Русинів:	1902	1901	1900	1899	1898
Римо-католицькі	27 лат.-мад.	3	4	5	3	2	—
Греко-католицькі	1 мадяр.	1	58	47	37	47	41	43
	1 лат. мад.	26					
	1 лат.-рум.	—					
	1 лат.-мад.-рус.	31					
	1 румун.	—					

В добродійних заведенях для сиріт було 44 руських дїтей (7·8%) і то всї в державних, в иньших подібних заведенях 9, разом отже 53.

У школї акушерській в Ужгородї було 12 Русинок (22%).

З церковної статистики виймаємо ось що: пряшівська епархія мала 189 матїрних і 366 дочерних церков, мукачівська 387 матїрних і 1260 дочерних, крижевацька епархія має 24 парохій з 13 філїями. Греко-ка-

толицькі парохії в Угорщині ділили ся відповідно до мови уживаної при проповідях: 411 руських, 7 мадярсько-руських, 1 словацько-руська, мадярських 152, словацьких 46, мадярсько-словацьких 3, румунських 1471, мадярсько-румунських 2, переважно мадярські меньше руські 3, переважно мадярські меньше румунські 2, переважно руські меньше мадярські 3, переважно румунські меньше мадярські 1; разом 2102 з того руських 418 (19·89%), 1473 румунських (70·08%), 163 мадярських (7·75%) словацьких 48 (2·28%), З поміж 411 руських парохій уживано мадярської мови: в 2 6 разів у рік, у 3 3 рази у рік, в 3 1—2 рази, в 1 тілько для шкільних дітей = 9 разів.

На Угорщині виходило 3 руські часописи (в 1900 — 2, 1901 — 1, 1902 — 1), з тих 2 літературні а 1 фахова (Мадяри 1027, Німці 160, Словаки 34, Румуни 36 - на всїх 1369). З Австрії приходило на Угорщину 10 руських часописей, з того 8 полїтичних, 2 літературних, з поза Австрії 16 (разом із російськими), з того 12 полїтичних, 4 літературних. Взагалї розійшло ся через угорську почту 88199 примірників угорсько-руських часописей, 2924 австрийсько-руських, 7642 заграничних руських і російських; разом 98765 (0·08%) примірників руських і російських часописей. *С. Томашївський.*

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Alexander Brückner — Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice mitologiczne, Варшава, 1904, стр. 167, мал. 8°.

Книжка проф. Брікнера має дати нам в популярній, приступній формі образ житя давніх литовських племен. По короткім перегляді житя спільного, переходить він поодинокі племена, при чім дотикає політичного житя, обробленого досить коротко, ще меньше — житя суспільного, головно займаючи ся мітольоґією. Книжка дійсно написана легко, інтересно, місцями аж занадто напушисто, фелєтоново, але богато її бракує, аби дати читачеви докладне знаннє річи. Жерела якими автор покористував ся, як він каже, се не все автентичні, і деякі мають закраску фантастичну. Незалежно від того, ріжні хиби праці походять таки від самого автора. Він ніби злегковажив собі цілу ту розвідку. Бо чимже иньшим мож назвати се, що він не наводить жерела, з якого наводить відповідне місце, або, наколи наводить жерело, не наводить зовсім імени автора і читачам каже відгадувати сю загадку, немов би кождий приступаючи до читаня сеї розвідки переглянув попередно цілий ряд жерел і підручників; не знайомить також ані трохи з історією питань, з літературою річи.

Загадкових місць в цілій розвідці читач знайде дуже богато: напр. на стор. 24 покликує ся автор на співчасну пісню руську, без близших пояснень; на стор. 25 не знаємо звідки автор виняв вістку про посольство Ятвягів до Володимира Волинського; на стор. 65 покликує ся на руського хроніста, що писав про Миндовга і Литовців (без близшого коментара), те саме повторяє ся на стор. 42 і 96; на стор. 25 подана бесіда Данила галицького до війська — і знов читач не знає, чи вона витворила ся в фантазиї автора, чи де записана.

Часто згадує автор без всяких пояснень імена і річи, і деякі факти виходять тому дуже невиразними. Нпр. на стор. 17 „...chyba, że żeglarz Wulfstan opowie o swej wycieczce do „Truso“, kraju Estow, a Król Alfred to zapisze“ — без близших коментарів хто се той Вульфстан, король Альфред, що то і де містить ся се Трусо. Або на стор. 26 — „Dalej chcą widzieć“ — про кого автор говорить? На стор. 14 згадує про лицаря римського, висланого за часів Нерона в сторони Балтийського моря — без близших пояснень. На стр. 29 „Wymieńmyż jednego i drugiego Jaćwinga oto n. p. Skomontowie; jeden z nich starszy, jak opowiada ruski kronikarz“ — так нагло без жадного вступу впроваджують ся ті особи, що не знаємо властиво, хто се має бути, а при тім знов виглядає воно так, немов би автор був певний, що читач перед тим перестудийовав цілий ряд жерел до сього факту. Те саме майже знаходимо на стор. 104—105, де каже нам автор догадувати ся імени поета і пише ось як: „Czcił jeszcze gmin owych dawnych bogów i innych więcej tego rodzaju, jakich wedle słów poety“.... На стор. 42 пише „Kronikarz opowiada jak raz Krzyżacy“ — що за хронїкар? На стор. 67 „I inne spółczesne źródło“ — що за жерело? На стор. 75 „Główne zarysy kultu... opisują niemieckie i węgierskie źródła — які жерела? На стор. 76 оповідає подію з р. 1243 про лицаря Льонґвіна — де вона подана? На стор. 125 „Oprócz owych (wyżej wymienionych) bogów mają i bogowie deszczów i gromów osobne nazwiska“ (які?).

Неясність, яка перебиває ся на стор. 11, має місце і на стор. 40. „Takie to pieśni i wystawiania ścierały do tła wspomnienia chrześcijańskie w Monta, podtrzymywały w nierównej rozpaczliwej walce Auktuma, Glapa, Diwana“ — що мають означати ті імена, чи се імена короликів (?) чи проводирів в часї війни, чи се імена жреців яких, годї доторопати ся з сего, що автор наводить.

Випливом якогось нехтованя справою уважати мож і таке місце на стор. 11. „Jak Litwin żył, o tym wnosić można z późniejszej o liczne wieki nieco może fantastycznej ale trafnej charakterystyki u Stryjkowskiego, przypominającej żywcem charakterystykę Finów u Tacyta“. При порівнаню тексту Стрийковского і Тацита насуває ся гадка, що вістка про Литовців у Стрийковского не автентична — що Стрийковский лише перелицьовав характеристику Фінів у Тацита в гексаметер і подав її яко ориґінальну. Сам автор признає се, що характеристика Стрийковского пригадує „żywcem“ характеристику Фінів у Тацита, одначе наводить її без близшої аналїзи як жерело автентичне.

Подібно автор пише на стор. 94. „Kulturę Żmudzi, odciętej od świata, musimy sobie wyobrazić niższą od litewskiej, wystawionej na

wpływy Rusi". Се висказ голословний, не попертий нїякими коментарами.

Подібно і на стор. 57 автор наводить реченє без близших коментарів. „Wzmianki o Krzyżakach natomiast nie wydają się nam autentyczne, co najwyżej zasięgnie pamięć Szwedów i Chodkiewicza". На якій підставі уважає автор згадки в піснях про орден Хрестоносцїв за неавтентичні? Годї навіть припустити, щоби згадкх про людий, з котрими вели Литовцї так довго боротьбу, не були бодай в части автентичні. Може бути, що фантазия народа убрала се в неймовірні подїї, одначе відкинути їх зовсїм без близшої причини длятого тільки, що „wydają się nam", се річ неможлива. Хотїли б ми почути бодай мотиви.

Те саме голословне твердженє зі сторони автора знаходимо і на стор. 74, де він пише, що замітки що до мітольоґії подані Юцевичом „to tylko liche wymysły, godne Narbuta i Veckenstädta". На стор. 20—22 при поданю загального погляду на мітольоґію литовську з місця збивають ся замітки Нарбута, Юцевича і ин., а не згадуєть ся зовсїм, що заслуга його належить ся Мєжиньскому. Те саме подибуємо на стор. 58, де дослїди Мєжиньского про криве-кривейту автор вводить одним словом „przypuszczamy", наче свої власні.

Годї погодити ся з таким поглядом, який автор подає на стор. 62, що „Już w drugiej połowie XII w. zaciężył wpływ litewski nad okalającą Rusią". На який підставі і про який вплив проф. Брікнер говорить? Русини тодї творили держави зорґанїзовані, а Литовцї її не мали і годї припустити, щоби незорґанїзовані банди диких Литовцїв, які впадали в сусїдні краї тільки для рабунку, могли мати якийсь тривкий вплив на Русинів. А таки на довший вплив вказує се слово „zaciężył". Факти історичні рівнож перечать сему, бо звісна се річ, що під конець XII в. нижнє побереже західньої Двини — територия Лотишів — була в руках руських князїв. Про вплив культурний тим меньше і бесїди нема — не знати отже властиво про який вплив автор тут говорить.

При описї житя племени пруського (стор. 35) автор ідеалїзує дуже се племя і представляє його дуже спокійним і лагідним. Насуває ся одначе гадка, звідки взяло ся у них невільництво? Звідки ті напади, про які згадує папа Григорий IX? Чи та гадка виробила ся у автора задля того лише, що Жмудь так скоро улягла Хрестоносцям? Але в тім нема нїчого дивного, наколи завважимо степень культури одних і других.

Подібно як Прусів, характеризує автор і Летиґолу так: „z niewzruszoną flegmą przyjmował nowych panów, nowe rządy, nowe wiary, jakie mu po kolei narzucano". Але самі факти наведені проф. Брікнером сьвідчать за тим, що воно не зовсїм так, як автор пише. В р. 1107 пише лїтопись — по словам проф. Брікнера — що Летиґола

побiдила князiв Всеславичiв. 80 лiт пiзнiйше Литва хотiла знищити город виставлений еп. Майнгардом. З р. 1215 є замiтка про борбу Лотви з Естами. Вже тi подiї, наведенi автором, кажуть сумнiвати ся про се, чи племя се було так податливе, i т. д.

Сї приклади чей вистануть для характеристики книжки. *Е. Ф.*

Курсъ русской исторiи проф. В. Ключевскаго, часть I, Мва, 1904, ст. 456+4.

Н. Рожковъ — Обзоръ русской исторiи съ соцiологической точки зрѣнiя, часть первая — Кiевская Русь (съ VI до конца XII вѣка), Спб., 1903, ст. 173.

— Городъ и деревня въ русской исторiи (краткiй очеркъ экономической исторiи Россiи), Спб., 1902, ст. 84.

Книга для чтенiя по русской исторiи, составленная при участiи профессоровъ и преподавателей подъ редакцiей профессора М. В. Довнаръ-Запольскаго, томъ I, Мва, 1904, ст. VII+639+3 мапи.

Не вважаючи на рiжний характер i рiжну цiль сих видань, є мiж ними чимало точок стичности, що дають пiдставу злучити в однiм спiльнiм оглядi сї новi росiйськi курси староруської iсторiї.

„Курс" професора московського унiверситета Ключевського дає нам друковане, авторiзоване виданнє його унiверситерських лекцiй. Перед кiлькома роками вправдi вийшло його „Пособiе по русской исторiи", що мiстило в меньше обробленiй i коротшiй формi його курс, але в передмовi до свого нового видання автор вповнї iґнорує попереднє i вказує мотив видання сього курсу „въ недостаткѣ, чтобы не сказать — отсутствiи, доступныхъ публикѣ университетскихъ курсовъ русской исторiи", та успраседливляє тим замiр видати свiй курс, „безспорно нуждающiй ся въ обработкѣ". Курс, дiйсно, в значнiй мiрi полишений in crudo. Не тiльки зiстав ся подiл на лекцiї, фрази зверненi до слухачiв (рiч, розумiєть ся, другорядна), але — що дуже важно — курс позбавлений зовсїм всякого наукового апарату, так що навiть чоловiку досить добре обiзнаному з матерiалом часами не легко змiркувати, на чiм опирає автор свої виводи — переважно дуже загальнi.

На 29 аркушах малої вiсiмки „Курс" мiстить дуже багато: загальний iсторiософiчний i методольоґiчний вступ, куди увiйшов також огляд територiї з фiзичного погляду (с. 1—78), аналiзу Найдавнiйшої лiтописи (с. 79—110), огляд кольонiзацiї й сформовання Руської держави (с. 130—198), полiтичної, культурної й економiчної еволюцiї її в XI—XII вв. (с. 200—328), упадок Київської Руси, сформованнє Суздальсько-володимирської держави й огляд її iсторiї в XIII—XIV вв. Розумiєть ся, при

такім пляні і таких розмірах книжки, вона досить мало відповідає тим понятям, які ми звичайно привикли ввязувати з понятєм курса. Автор не тільки полишає на боці зверхню політичну історію, огляд устрою, систему й історію інститутів, але і з еволюції економічної й соціально-політичної, котрою займаєть ся близше, виймає лише деякі питання, спиняючи ся на них близше і розбираючи їх без всякої пропорції з пляном і цілею своєї праці. Так нпр. огляд економічної, соціальної й культурної еволюції XI — XII вв. виповнює аналіза Рус. Правди і церковних устав Володимира і Ярослава, і детальність сеї аналізи зовсім не відповідає загальному характеру книги.

Шо правда, сї роздїли й становлять головний інтерес книги. Загальні гадки, розвинені автором у вступі, не визначають ся анї ориґінальністю анї суцїльністю. Погляди автора на процес сформовання Київської держави звістні з давнїйших праць, де вони були вложені часом навіть більш інтересно й докладно. Погляди ж автора на Рус. Правду і церковні устави та гадки, висловлені ним з тої нагоди, ориґінальні й інтересні.

Загалом взявши, вражіннє від „Курса“ не відповідає тим надіям, які викликує імя найбільшого історика Росії. Се може походити від самого характеру книги: в „многолѣтнихъ чтеніяхъ“, часто змінюваних, направлюваних, а не перероблених на ново, гадки часто стирають ся, як монета від довгого уживання.

Нові здобутки науки не всюди використані (нпр. в роздїлї про лїтопись); є погляди досить дивні як на теперішнїй час — нпр. гіперкритичний погляд на стару етноґрафію (с. 119), гадки про Славян в Дакії (с. 121), об'ясненнє міґрації Вятичів (с. 127), і т. н.

З нашого погляду можна б зробити „Курсу“ закиди й загальнїйші. Автор має досить дивні понятя на початки української народности (с. 349) і не підносить ся анї трохи над традиційне підмішуваннє понятя „русскої“ історії понятями великоруського народу і Російської держави (с. 27—8, 34), являючи ся при тім великим приклонником сеї державної ідеї (с. 39). Українська народність лишаєть ся по за межами його „русскої історії“. Може зрештою се й лїпше!

Доцент московського унїверситету Рожков, коли не помиляємо ся — ученик проф. Ключевского по унїверситету, дійсно репрезентує „школу“, напрями й провідні ідеї Ключевского. Виразно зазначає він в титулї своєї працї ту вихідну точку, з котрої слїдить історію Росії Ключевский, уважаючи історичну науку „історичною соціольоґією“, і дає в своїм курсї до певної міри коректив „Курса“ Ключевского. Коли в деяких питаннях Рожков розминаєть ся з ним і збиває його погляди дуже рішучо (хоч не азиваючи Ключевского по імени) — нпр. про вплив фізичних обставин

на еволюцію східнославянських племен, значіннє торговлї в процесї сформовання Київської держави, й ин., — то знову в матеріалї, котрим Рожков оперує, в дуже богатьох поглядах, в осьвітленню фактів бачимо дуже тїсну залежність його від свого професора.

Коли система Курса проф. Ключевского і його провідні ідеї не визначають ся особливо виразними контурами, то в Курсї його молодого ученика система визначаєть ся дуже різкими рисами і висуваючи ся на перший плян, вповні панує над матеріалом. З молодечим запалом, не звязаний тими численними ограниченнями, які звичайно висувають ся при довшім, глубшім самостійнім студіованню матеріалу, ділить він житє на катеґорії, систематизує явища, пильнує аби одна катеґорія вповні згідно з теорією розвивала ся з другої. Не обійшло ся при тім, розуміеть ся, без натягань. Автор нпр. легковажить собі кольонїзаційні зміни, звязані з фізичними обставинами; збиває значіннє хлїборобства й занадто підносить значіннє скотарства в житю давньої Руси; на зеро зводить внутрішню торговлю, і т. п. Найсильнійше кидаєть ся в очи ся перевага теоретизовання в роздїлї про психольоґію характерів, де дуже широко (аж занадто, як на конструкцію працї) розвинувши теорію головних психольоґічних типів, автор бере на виривки особу Мономаха й представивши його дуже побіжною і поверховною аналїзою, як чоловіка позбавленого сильно зазначених психольоґічних прикмет, з того виводить „психическую неорганизованность“ людей того часу!...

При всїм тім праця Рожкова має свою цїнність. Ориґінальна система, що змушує автора зсувати ріжні факти з насиджених місць, повертати їх иньшим боком, хоч би й до гори ногами, користна сею, певного рода „переоцїнкою“ матеріалу. Для чоловіка, що більше меньше панує над фактами, а не шукає в книжцї перших інформацій, вона може бути і користною й інтересною. Побажати лише, щоб автор самостійнійше, глубше пробив жереловий матеріал і в сьвітлї його ще „переоцїнив“ з часом і свої виводи та теоретичні конструкції.

Що до схеми, то автор в своїй першій книжцї (Городъ и деревня) також поминув українську історію, по схемі Ключевского; в другім періодї (XIII—XVI в.) вилучає він як осібні типи, північні республїки, Московщину і „западную и югозападную Русь“ — отже робить тут певну поправку до схеми Ключевского. Другий випуск, присьвячений республїкам і Московщинї, вже вийшов, але ми відкладаємо його до дальшого випуска, що має бути присьвячений „західнїй і полудневій Руси“.

Попередня книжка автора — „Городъ и деревня“ стратила свій інтерес для нас з виходом „Обзора“, бо огляд економічного житя „Київської Руси“ увійшов в Обзор, в розширенїй формі.

Книжка, видана Д.-Запольским, пригадує подібну хрестоматію, виданну 1898 р. в Москві-ж під редакцією Сторожева. Між ними є одначе значні ріжниції. Книга Сторожева містила переважно виїмки з давнійших праць, в більшій части — ріжних авторитетних учених, характеризуючи їх погляди їх власними словами; книга Д.-Запольского в більшій части складаєть ся з статей написаних ad hoc, більше або меньше самостійно людьми більше або меньше спеціально приготованими. На тім пункті мала книга Сторожева для читача більшу вартність, і думаю, що там де можна з писань майстрів річи вибрати відповідні огляди, ліпше їх дати, ніж заступати статями, написаними на підставі праць таких майстрів. За те книга Д.-Запольского має перевагу в більшій ріжнородности проґрами — і в більшій приступности переважної части статей. Тим часом як книга Сторожева займала ся головно суспільно-політичним устроєм Київської держави, книга Д.-Запольского дає богато місця історії іноплеменної кольонізації, археольоґії й історії культури.

Розуміє ся, повну пропорцію в виборі й представленню в такій хрестоматії задержати майже неможливо. Мало потрібними здають ся кілька статей, присьвячених поодиноким князям — або було дати таких статей більше, так щоб вони дали певну систему, або зовсім не давати. З рештою не знаючи, як буде поділений матеріал між сим і дальшими томами, не можемо оцінити відповідно проґрами сього тому. Що до вартости поодиноких статей, то вона, розумієть ся, не однака. Є передруки давнійших статей — нпр. Антоновича про староруський побут по находкам могил, Голубовского про Козар, Завитневича про Сьвятослава; є статї написані ad hoc спеціалїстами — як Кулаковского про грецьку кольонізацію Чорноморя, Смірнова про фінські племена і волзьких Болгарів й ин., але єсть і чисто компілятивні.

На статї присьвячені соціальво-політичній еволюції давньої Руси слїдний значний вплив поглядів того ж Ключевского. Деякі статї, очевидно, писані його учениками, або людьми що стоять під сильним впливом його курсів. Се звязує сю книжку певною внутрішнею звязею з попередніми курсами. Друга спільна прикмета — се трактованнє давньої Руси en bloc, без ріжниції в житю й відносинах поодиноких земель. В книжції редаґованій вихованцем „київської школи", автором „областної" моноґрафії такий крок назад трохи дивний. Так само особливо в сій книжції вдаряє іще одна прикмета, спільна всім отсим працям — іґнорованнє наукової лїтератури на українській мові. Для старої Руси є на сій мові праці, які може б і потрібні були бути знані тим, хто забираєть ся до студій над нею. Та коли в курсї Ключевского, взагалї позбавленого всякого апарату се іґнорованнє не так може дивувати, то в хрестоматії зладженій київським вихованцем і професором, при участи численних київ-

ських учених, воно стає вже досить дивним, навіть пікантним, а то тим більше, що при такім рішучім замовчуванню сеї літератури по декуди можна в сій збірці бачити сліди досить близької знайомости з українськими працями, досить уважного і пильного користування ними — хоч в показчиках літератури їх і не згадано ніде. *М. Грушевський.*

Радзивиловская или Кенигсбергская лѣтопись, т. I: Фотомеханическое воспроизведеніе рукописи, т. II: статьи о текстѣ и миніатюрахъ рукописи (Изданія общества любителей древней письменности ч. CXVIII), Спб., 1902, т. I ненумеров., т. II ст. 127, вел. 8⁰.

В. И. Сизовъ — Миніатюры Кенигсбергской лѣтописи, археологическій этюдъ (Извѣстія отд. рус. языка 1905, I с. 1—50 + 2 табл.).

Петербурське товариство „Любителей древней письменности“ давно вже зробило собі репутацію своїми незвичайно коштовними, але не добре вибраними виданнями. Нинїшнє виданнє — одно з найдорожших (звиш 250 великих карток фототипій на дві сторони), виконане завдяки спеціальним жертвам, також не стоїть своїми результатами нї в якій сорозмірности до вложених коштів. При всїй своїй коштовности, воно, як фототипічне, не віддає кольорів ориґіналу (кольорами зроблена лише одна картка, для прикладу мабуть), а з тим і властива цїль видання не осягаєть ся. Репродукція не віддає ріжниці в кольорах лїній, з яких можна розріжнити ранїйші й пізнїйші контури (як низше), а з тим і всякі досліди можливі й далї тільки на ориґіналї, а не на сїй репродукції.

До репродукції рукописи долучені розвідки: Шахматова Описаніе рукописи (с. 1—17) і Изслѣдованіе о Радзивиловской или Кенигсберской рукописи (с. 18—114) і Кондакова Замѣтка о миніатюрахъ Кенигсбергскаго списка начальной (sic) лѣтописи (с. 115—127). „Изслѣдованіе“ Шахматова служить продовженнєм його давнїйших праць: Древнѣйшія редакціи Повѣсти временныхъ лѣтъ, 1897 (обговорена була мною в Записках т. 34) і Общерусскіе лѣтописные своды, 1901 (обговорена мною в т. 59) і стараєть ся далї ввести нас в історію лїтописання XII—XIII вв. На підставі порівняння Радивилївського кодекса з иньшими, автор реставрує цїлий ряд нових лїтописних компіляцій: трох володимирських — з 1185, 1192 і 1214, лїтописи ростовської, переяславської (Переяславля суздальського), компіляції Переяслава руського з XII в. і якоїсь компіляції галицько-волинської: „Лѣтописецъ рускихъ царей“. Embarras de richesses! Можна дивувати ся інґеніозности автора, що так легко комбінує філїацію рукописей й сї затрачені компіляції, потрібні йому для звязання до купи приступних нам кодексів, але ся легкість і гіпотетичність сих конструкцій

змушує до певної резерви супроти їх результатів, тим більше, що й сам автор дуже легко зміняє свої комбінації з часом, на жаль — навіть не зазначуючи в пізнійших працях тих модифікацій і часто полишаючи в сумніві читача, чи має він комбінувати новійші виводи автора з давнійшими, чи має уважати ті його давнійші виводи змодифікованими і відкиненими тими новійшими.

З комбінацій сеї новійшої праці для нас інтересний передовсім вивід дати і обставин другої редакції найдавнійшої літописи (с. 80—84), правдоподібнійший, ніж який він дав в попередній праці. Сю редакцію він зве переяславською й припускає, що вона в Переяславі була ведена далї протягом цїлого майже XII в., і відси записки перейшли в володимирську компіляцію, а потім, через цїлий ряд иньших — до Київської (с. 75—80, 84 і 88). Все се, розуміється, дуже гіпотетично. Київську літопись Суздальська, по гадцї автора, використала в редакції 1175 р. (с. 86). Гіпотеза про „Лїтописець рус. царей“ тут близше не арґументована (с. 32) й над нею спиняти ся не будемо. Натомість мусимо рішучо виступити против гадки автора, мов би митрополича компіляція 1305 р. послужила джерелом для волинської компіляції типа Іпатського кодекса (с. 56, 66). Ся гіпотеза ще неможливійша, як висловлена в попередній працї, про перероблення тої волинської компіляції за помочию чернигівської. Вже сам механїчний спосіб прилучення Галицької лїтописи до Київської виключає гадку про якесь перероблення цїлої компіляції при кінцї XIII чи на початку XIV в. Незвичайна бідність звісток про иньші землї окрім Галичини й Волини в XIII в. — так само. Автор повинен близше познайомити ся з Галицько-волинською лїтописею.

Нинїшню рукопись Радивилівського кодексу автор, за Ліхачевим, датує кінцем XV в., але уважає її рукописею з суздальських країв. Описуючи її виданнє 1767 р., не спиняєть ся, на жаль, на екстраваґанціях сього видання, між якими є й інтересні (нпр. посольство папи до Романа). З принагідних заміток занотую гадку (с. 32), що ідея царя-самодержця „возникла на югѣ древней Руси“.

Що до мініатюр Рад. рукописи, то Шахматов думає, що вони взяті з ілюстрованої переяславської компіляції XIII в. (1216 р.). Меньш рішучо висловляєть ся в тім напрямі Кондаков. Він датує ориґінал мініатюр XIII віком (с. 118), признає йому візантийський характер[1]), але в останній третині Радивил. рукописи бачить західні впливи, які толкує звязями Суздальської Руси з Галичиною, а навіть і Польщею в XIII—

[1]) З принагідних заміток занотуємо нову теорію автора що дъ Мономахової шапки — „о греко-славя скомъ или точнѣе балканском происхожденіи“ її (с. 120).

XIV вв., і висловляє надію, що сї елементи „не навѣяны вліяніями западныхъ иллюстрированныхъ хроникъ, но передаютъ въ немногихъ, за то живыхъ своєю реальностью чертахъ связь западно-славянскаго міра съ Суздальскою Русью XIII—XIV столѣтій (с. 126—7).

Сї здогади, висловлені на підставі, очевидно, дуже побіжної знайомости з мініатюрами, і то з репродукціями, вповні збиває детальнійша аналіза мініатюр, зроблена Сїзовим і опублікована по його смерти в останнїй книжцї орґана петербурської академії. Сїзов вказав, що в мініатюрах треба розріжняти рисунки первістні, роблені пером, брунатним атраментом, яким писана і рукопись (серед них він розріжняє руку трох артистів — три манери); другу серію — пізнїйші перемальовання зроблені пензлем, чорним тушом; нарештї — дрібнїйші додатки вишневим атраментом. Тільки перша манера первісного рисунку показує у майстра добру знайомість з візантийськими взірцями і східнословянським житєм; що до другої і третьої манери сього рисунку, то автор лише гіпотетично вважає їх роботою „руських" майстрів. Одначе вже в рисунках першої манери видко користаннє з німецьких взірців XV в. Малюнки тушом автор уважає роботою Німця, бо вони показують повне незнаннє тубильного житя і рисунків місцевих типів. Аналїз детайлїв, переведений автором, показує залежність мініатюр від німецьких взірцїв справдї вповнї наглядно.

Таким чином користаннє з мініатюр для східнославянської археольоґії можливе тільки при великій обережности, при неминучих Vorstudi-ях. І воно можливо тільки на підставі ориґіналу. В нїм бодай місцями можна виріжнити з під пізнїйшого рисунку тушом і його густих фарб початковий рисунок пером і його лекші й прозорійші фарби. На репродукції відріжнити їх неможливо. І тому великі кошти, вложені в се виданнє, показують ся викиненим грошем. *М. Грушевський.*

А. А. Шахматовъ — О такъ называемой Ростовской лѣтописи, Мва, 1904, ст. 172 (відбитка з Чтеній общества исторіи и древностей).

Ак. Шахматов аналїзує лїтописну компіляцію, звістну в рукописній збірцї XVIII в. московського архива мін. справ заграничних під нїчим неоправданою назвою Ростовської лїтописи. Уже по видрукованню сеї працї автор познайомив ся з иньшою, подібною, але старшою компіляцією, в анальоґічній рукописній збірцї петерб. публичної бібліотеки, з XVI в. (кодекс Дубровского). Порівняннє сих двох верзий привело автора до таких виводів (с. 170): В основі Ростовської лїтоп. лежить московська офіціальна (великокняжа) компіляція, котру автор датує 1480 роком (кінчить ся р. 1479). Ся ж компіляція лягла в основу Воскре-

сенської і Никонівської компіляції, і тим поясняєть ся ся дуже близька подібність сих компіляцій до р. 1479. Крім того „Ростовська літопись“ використала також Новгородську компіляцію, зробленою десь в 1540-х рр. і доведеною до 1539 р. Сю компіляцію використала компіляція кодекса Дубровского, і тим поясняєть ся тотожність її з Ростовською літописию в рр. 1480—1539.

Автор переводить докладне порівняннє Ростовської літописи з Воскресенською (сї дві компіляції дуже близькі між собою до р. 1479) (с. 18—42); екстраваґанції Ростовської літописи автор толкує запозиченнями з тої новгородської компіляції 1539 р. і сю гадку підпераєтим, що вони читають ся і в компіляції Дубровского. Між ними інтересні особливо кілька записок про литовські події (с. 13—14 і 22), що сходять ся з ґенеальоґічною статею тієї ж історичної збірки; є інтересні відміни в кількох иньших записках (про родинні відносини Ярослава Сьвятополковича, про похід Ярослава за Дон, в редакції Житя Михайла чернигівського і т. и.). Меньше деталїчно, лише exempli gratia, переведено порівняннє в Никонівською компіляцією (с. 48—50). Частину Ростов. літописи від р. 1480 до 1539 автор видрукував в цілости.

Аналїза компіляції, дана автором, вказаннє і наведеннє екстраваґанцій і варіантів, річ дуже користна. З його книжки ми можемо користати з одної літописної компіляції більше. З сього погляду опублїкованнє варіантів і екстраваґанцій я уважаю річею особливо цінною. Виводи ж автора що до ґенези, що до тих гіпотетичних компіляцій — як московська 1480 і давнїйша 1472 р., що мовляв увійшла до неї (с. 48 і 65, — не зовсїм ясним лишаєть ся менї, чи автор кладе в основу Воскр. л. компіляцію 1472 чи 1480 р.), новгородська 1539 р. і т. д. — річ більш проблєматична. Я висловляв уже з поводу давнїйших публїкацій автора гадку, що поки нам приходить ся опирати ся на самих лише спостереженнях, часом дуже дрібних, зроблених автором на підставі рукописних компіляцій, отже неможливих до сконтрольовання, конструкції автора — в котрих він любуєть ся, мають вартість гіпотетичну. Нинїшня розвідка служить найлїпшою ілюстрацією тому: переглянувши по видрукованню розвідки иньшу невидану компіляцію, автор був змушений відкликати добру половину своїх виводів (с. 169—170); се дуже добре сьвідчить про наукову совістність автора, але заразом — і про передчасність його конструкцій, поки маса історичних компіляцій навіть не описана хоч трохи докладно, не то що не видана. *М. Грушевський.*

Полное собраніе русскихъ лѣтописей, изданное имп. археографическою коммиссіею, т. XIII, первая половина, Спб., 1904, ст. V + 302, 4⁰.

Маємо вже й докінченнє Никонівської компіляції — сей випуск містить її остатню частину, р. 1505—1558; в другім випуску XIII т. вийдуть пізнійші літописні записки, що продовжують Никонівську компіляцію для рр. 1558—1567, а в т. XIV иньші екстраваґанції — житиє царя Федора, Новий літописець, і т. и.

З закінченнєм треба буде подумати про показчики. Як відомо, роспочатий показчик обіймає лише перші вісїм томів Пол. Собр. соч. (тепер заповіджено докінченнє сього показчика); Никонів. компіляція повинна дістати свої осібні індекси. *М. Г.*

Aleksander Brückner, Mikołaj Rej, studjum krytyczne, Краків, 1905, стор. 418.

Ювилей 500-тих роковин народженя батька польської літератури, Миколи Рея, вшанувала краківська Академія наук виданєм отсеї книги, першої просторої і заокругленої моноґрафії, яка вийшла з під пера проф. Брікнера, та заразом першої в польській науці книги, що може служити взірцем, як треба трактувати появи старої літератури, щоб оживити для них зацікавленє широких верстов громади. Проф. Брікнер говорить по просту, незвичайно живо, далекий від усякого схолястичного шабльону, від пустого теоретизованя та естетизованя. Не вдаючи ся нї в які історичні анї історіозофічні екскурси він говорить з разу коротко про Рея як чоловіка, а потім розбирає за чергою його твори, видобуваючи з них риси культурно-історичні, підчеркуючи язикові особливости, докидаючи дрібниці для характеристики самого автора і його окруженя, і все те тоном, який ніде не підіймаєть ся по над тон звичайної розмови, не впадає в патос анї в полєміку, а про те всюди сьвідчить про надзвичайне очитаннє та живу уяву автора. Він не цураєть ся алюзій до теперішнього часу, кидаючи їх по дорозї і тим оживляючи свій виклад. Звичайна недогода наукових праць проф. Брікнера, брак цитатів, тут менше дає себе чути, ніж де інде, власне тому, що найбільша часть цитатів узята з творів Рея; иньші більш-менш докладно обговорені в текстї; зрештою не забуваймо, що при всїй ніби то популярности викладу річ се наукова, отже вповнї приступна і зрозуміла лише специялїстам; звичайному читачеви прийдеть ся поминати богато неясних для нього деталів.

Хоча Рей уродив ся і провів молоді літа на руській землї, недалеко Журавна, то його біоґрафія і літературна діяльність з нашою країною звязана дуже мало. Так само і вплив його на наше старе письменство не був великий; відомість про те, що руські попи читали в церквах його „Постилю“ замісь руських учительних євангелій і інтродукували сї читаня словами: „Послухайте, христіяни, сьвятого Рея“ — не більше

як анекдота, в своїй основі можлива, але неможлива до справдженя. Опублікований д. В. Нейманом у „Кіевской Старинѣ“ 1884 р. віршований діяльоґ пз. „Судъ божій надъ душою грѣшника, южнорусская религіозная драма конца XVII стол.“ являєть ся на думку проф. Бріκнера, висловлену менї устно вже по опублікованю його книги, перекладом одного Рейового діяльоґа, — се слід би справдити близше.

Коли згадуємо тут про книжку проф. Бріκнера, то не задля тих дрібних деталїв, а задля иншої думки, також принагідної киненої автором, а вартої близшого дослїду. На стор. 24—25 своєї працї проф. Бріκнер завдає собі питанє, чи людові піснї не мали якого впливу на початки Рейового віршованя, і відповідає на се питанє ось якими увагами: „Рей мусїв знати людові піснї: хто стілько їздив по краю, раз у раз полював, господарював по ланах і лугах, той мусїв наслухати ся їх. Рей натякає на них, прим. у „Zwierciadle“: „już wszystkie twoie rzeczy, jako ono kmiotkówny spiewają, będą jako złotem przewijane“. Але чував певно Рей і кобзарів або лїрників руських не лише на Руси у Сєнявського і инших руських панів; адже й Жигмонтови Августови співано руські думи (в Троках 1546 р. платив його придвірний скарбник Andreae citharedo d. palatini Trocensis rusticam lamentationem cantanti, i Maćkowi servitori d. palatinitis Podoliae morionem rusticam agenti), і знав їх Рей. Віршу на шляхту Чурилів у „Źwierciadle“ починає: „Czuryło jakiś gamrat był sławny w Kijowie“ — при київського найславнїйшого донжуана Чурила Пленковича, забитого у коханки її заздрісним мужем, було повно билїн. Коли в своїм „Warwasie“ Рей оповідає про Верґілія, що носив свою жінку в коші, а ся про те таки зрадила його зі своїм коханком, то помішав тут мабуть анекдоту про Верґілія завішеного в скринї, окрему, з билїною про Іллю Муромця і його невірну жінку, яку сей носив у скринї, а вона про те зрадила його з коханком. Коли в „Źwierzyńcu“ Рей каже про кн. Константина Острожського, „że onym bohatyrem, o których bajano, godzien był iście na wszem, by go było zwano“ (180), то думав швидче про київських богатирів, про Іллю, Добриню і т. и., нїж про старинних“. Виходило би з того, що в першій половинї XVI в. в південній Руси, навіть спеціяльно в Червоній Руси, де пробував і вештав ся Рей, була ще жива память про героїв того билїнного епоса, який переховав ся до наших часів головно на далекій півночи Росії, і що Рей сам іще чував, як „bajano“ у нас про тих богатирів. Сьвідоцтво в усякім разї важне і варте того, щоб систематично переглянути твори сього письменника та инших сучасних йому Поляків, особливо вроджених та вихованих на руській землї, і зібрати всї натяки їх на руську народню поезію та поетичну традицію.

Вертаючи ще раз до книги проф. Брікнера не можемо не зробити закиду — вже не йому самому, але краківській Академії, що таку богату ріжнородним змістом книгу випустила в сьвіт без ніякісінького іменного чи річевого показчика. Не вжеж ті краківські вчені не розуміють, що через таке недбальство вменшують наукову корисність своїх видань, бо не всякомуж захочеть ся вичитувати 400 сторін великого формату та компактного друку, щоб у величезній купі найріжнійших деталів знайти якусь одну, інтересну для нього дрібницю. *Ів. Франко.*

Н. П. Дашкевичъ — Общеніе Южной Руси съ Югославянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи между проч. — въ думахъ (Изборникъ Кіевскій, К., 1904, стор. 119—137).

Невеличка статя проф. Дашкевича має метою, по його власному признаню, „намѣтить нѣсколько догадокъ касательно культурныхъ соотношеній южной Руси со славянскими племенами, у которыхъ она не стояла въ политическомъ подчиненіи“ (ст. 120). Се значить, тема зносин славянських племен між собою обмежаєть ся від разу способом може навіть загадковим для всякого, хто не тямить, що найбільша часть тих зносин була власне в високій мірі фатальна, часто антікультурна, або така, що замість любих споминів лишила по собі обопільні рани та віковічну ненависть. Але й з тої мінімальної частини, яку справді можна назвати плюсом у культурній історії Славянщини, проф. Дашкевич вибрав одну маленьку ґрупку — зносини України з Сербією, а властиво вплив Сербів (та по троха Болгар) на Україну у XV—XVII віках. Тай у тім обсязї праця проф. Дашкевича розпадаєть ся на дві, не зовсїм орґанїчно з собою злучені частини.

В першій частинї автор зводить до купи з ріжних лїтературних памяток та архівних жерел усї відомі нам факти гостини Сербів та Болгар на Україні, особливо в XV та XVI в., отже пробуванє у нас сербохорватських кольонїстів, вояків, гайдуків, музиків та співаків (ними ж занесений до нас мб. і музичний інструмент бандура). Сей звід фактів властиво не новість у науцї і проф. Дашкевич не мав очевидно претензії дати тут щось нове; та все таки се мабуть найповнїйша збірка цитатів для сеї теми, особливо для темної доби XV—XVI в. Та на жаль, для другої частини праці проф. Дашкевича, для питаня, чи і на скілько вплив Болгар і Сербів відбив ся в українській народній творчости, а спеціяльно в думах, ся збірка не дає зовсїм нїчого. По перед усього нечисленні згадки польських письменників та актів XV—XVI в. про думи зовсїм не відповідають характерови й формі тих козацьких дум, які доховали ся до нашого часу на лївім березї Днїпра; тамті

старі „думи“ були пісні, твори співані, иноді при акомпаніментї такого чи иншого інструменту, іноді навіть хором, тоді як відомі нам козацькі думи — не пісні, не співають ся, а речітують ся при більше-менше монотоннім брязканю в струни кобзи, яка хиба натуральні павзи в речітатіві заповняє звучнїйшими акордами, що иноді набирають подоби якоїсь мельодії. Сеї суперечности немов не завважує проф. Дашкевич, а властиво він завважує її, але якось минає мовчанем, закриваючи прогалину увагами в роді Костомарівської: „Самый важнѣйшій признакъ, побуждающій признавать думы пѣснями, есть тотъ, что всѣ они проникнуты чувствомъ и главною ихъ цѣлью возбуждать чувство“ (с. 135—136). Ся теза зовсїм невірна і не говорить нїчогісїнько; адже без чутя нема нїякої поезії, а яка була головна чи побічна мета дум, про се можна би говорити хиба по доконаню детальної аналїзи кождої поодинокої думи, тай то треба би говорити дуже обережно. В усякім разї те, що сказав у своїй статї про наші думи проф. Дашкевич, не дає нїякої підстави до твердженя про такий чи инший вплив сербських чи болгарських нар. пісень на їх зміст і на їх форму. Се ще не значить, що такого впливу зовсїм не було, та його в усякім разї треба ще шукати дорогою детального порівнаня; один „бутурлак“ наведений проф. Дашкевичем, не вистарчає.

Піднесу ще деякі деталї. Цитуючи з Monum. Pol. V, 379 вислов „Joseph caruathkam et saravari abiecto habitu ordinis induit“ проф. Дашкевич бачить у тій „caruathka“ слїд хорватського впливу в Польщі XVII в. (ст. 127). Се певно так, тільки не треба забувати, що се не був безпосереднїй вплив, але зайшов до Польщі з Чехії або з Німеччини, де Хорвати в 30-лїтнїй війнї відіграли памятну і фатальну ролю і лишили по собі незабуту й доси памятку в тих спеціяльних повязках на шию, що й доси зовуть ся Kravatte.

Танець „гайдук“, якого істнованя на Українї проф. Д. догадуєть ся („Былъ повидимому танецъ носившій названіе гайдука“, ст. 126), держить ся ще й доси на Покутю та на Буковинї.

Записана на Покутю Кольберґом (Pokucie т. II, стр. 17) і мною (Житє і Сл. т. III, ст. 369) піснѧ про Івана і Марьяну (Турчин приходить до Івана, хоче купити його жінку, та коли муж не зголжуєть ся, починає бити ся з ним, перемагає його при помочи зрадницї жінки і везе його привязаного до коня з собою в неволю; при помочи підступу — визиченя лука, яким він хоче вбити два голуби — Іван убиває Турчина й зрадливу жінку) виявляє з себе ледви чи не найяркійший зразок безпосереднього впливу сербської юнацької пісні на нашу, пор. перекладену мною з Вукової збірки і надруковану в Житю і Слові прегарну пісню про зраду та покаранє жінки Ґруя Новаковича. Думаю, що йдучи

за тим слїдом можна би знайти й більше таких запозик і тодї показалось би, що сербський вплив коли й відбив ся на нашій народній творчости, то відбив ся справдї на піснях, творах уложених для співу, а далеко менше на думах.

Не можу нарештї промовчати коротесенької передмови, якою проф. Дашкевич присьвячає свою розвідочку ювилятови, на честь якому зложено збірку — проф. Флоринському. Згадуючи день 9 марта 1882 р., коли проф. Флоринський обняв катедру славістики в київськім унїверситетї, і пізнїйшу розмову, яку провадили того ж дня автор і Ю. Кулаковский з молодим тодї ентузіястом-славістом д. Флоринським на тему славянства, його долї в минулому і в найблизшій сучасности, проф. Дашкевич зазначує, що инші розмовцї (себто д. Кулаковский і ще хтось) не подїляли деяких поглядів молодого професора, „но авторъ настоящей статьи не могъ не отнестись сразу съ полной симпатіей къ его задушевной и горячей проповѣди славянскаго общенія на поприщѣ лучшихъ идей и добрыхъ чувствъ братства“ (стор. 119). Було б дуже інтересно для історії тих самих зносин славянських племен між собою (ми, здаєть ся, також Славяни!), як би проф. Дашкевич трохи детальнїйше пригадав сю розмову і ті ідеї братства, до яких так ентузіястично хапав ся тодї проф. Флоринський, і як би був хоч півслівцем натякнув, па скількож то можливим було нагадувати йому ті ідеї і той молодечий ентузіязм по 25 роках його „славної“ наукової діяльности на полї славістики. Бо так, як ті слова стоять у текстї, то їй Богу не знати — кажучи нїмецькою приказкою, — ist es ein Complement, oder eine Grobheit. *Ів. Франко.*

Ю. Яворскій — Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ (Изборникъ Кіевскій, ст. 287—352).

Вірша-пісня, яку д. Яворский вибрав темою своєї розвідки, загально відома в Галичинї (підгірські та гірські варіянти починають ся двостихом „В живний четвер по вечери ходит Христос по всій земли“), по троха також на Волинї (те, що доси відомий лиш один волинський варіянт, записаний Костомаровим, видаєть ся менї припадком, а не доказом забутя вірші на Волинї), та найбільше варіянтів її записано на теріторії білоруській. У Великорусів її нема, але є варіянти у Поляків та Чехів. Зміст вірші — поетична перерібка та модіфікація євангельського (Іванового) оповіданя про стрічу Ісуса з Самарянкою біля криницї. Євангельське оповіданє служить вихідною точкою вірші; обличивши Самарянку (в вірші вона називаєть ся просто дївкою) в гріхах Ісус велить їй іти до церкви, сповідати ся і каяти ся гріхів, але не престу-

пати церковного порога; дівка входить до церкви, клякає перед вівтарем, але від надміру гріхів розпадаєть ся в порох. Її гріхом було многоразове дітовбійство; потрачені нею діти являють ся і просять у Бога пімсти на вирода-матїр, лише в деяких варіянтах вони жалують її або просять для неї милосердя.

Автор задав собі праці і зібрав богато матеріялу, та в його обробленю видно деяку хаотичність, що виплила головно з апріорної і нічим немотивованої думки, з якою він розпочинає свій дослід. Опираючи ся на тій припадковій обставині, що найбільше варіянтів вірші записано на білоруській теріторії і що найстарший відомий варіянт, друкований іще 1848 Киреєвским, також білоруський, д. Яворський виходить із того погляду, що власне сей варіянт найкраще заховав прикмети і зміст прототипа і що той прототип очевидно був білоруський. Тимчасом досить розглянути той текст Киреєвского, щоб переконати ся, що віршова форма його майже скрізь попсована, богато віршів у нім забуто, а надто записаний він звичаєм старих записувачів не зі співаня, а з оповіданя, через що вірш декуди переходить у прозу, пор.: „Пришелъ Господь къ колодезью, изъ колодезья дѣвка воду беретъ. „Дай мнѣ дѣвка воды пить!“ Дѣвка кажетъ: „Эта вода не чиста, съ дуба трейка налетала, съ клена листья нападали“. В тім оповіданю не зовсїм легко пізнати віршовий склад, пор. відповідній уступ у записанім мною варіянті з Нагуєвич:

„Ой дай дівко води пити,
Смажні уста закропити!“
„Тота вода тай нечиста,
Нападало з клену листа“.

Зробивши сей варіянт вихідною точкою свого досліду д. Яворський мірить ним усї инші, відкидає безпідставно першенство пізнїйше записаного, але краще захованого варіянта Шейна, який проф. Веселовский справедливо ставить на чолї инших, і хоча в дальшім ходї досліду віднаходить то в галицько-руських, то в чеських варіянтах деталї, що правдоподібно належали до прототипу вірші, то все таки не зважуєть ся відступити від своєї апріорної тези що до першенства білоруського варіянту і не пробує вияснити, як же се з глухої Білорусії ся вірша розійшла ся так широко і прим. у чеських варіянтах заховала деякі характерні риси, забуті або виблїдлі в білоруських та українських.

Другою, так сказати, архітектонїчною хибою автора я вважав би те, що він майже зовсїм лишив на боцї дійсну вихідну точку вірші — євангельське оповідане та його середньовікові коментарії та інтерпретації, де певно знайшлось би не одно придатне для вияснення ґенези вірші та тих устних перерібок, що дали початок цїлому цикльови леґенд про Самарянку навернену самим Ісусом біля криницї в Сіхемі. Дослїд поведе-

ний у тім напрямі був би позволив авторови з більшою певністю рішити, які деталї віршової перерібки лежать близше традицийного прототипу, а які треба вважати пізнїйшими причинками взятими чи то з инших пісень, чи просто з людової пісенної традиції. До таких пізнїйших приставок я зачислив би прим. власне той деталь варіянта Киреєвского, що давно потрачені матїрю дїти воскресають і власноручно вкидають її в пекло. Старшим уважаю фінал українсько-руських, польських та чеських варіянтів, що „дївка" гине (западаєть ся в землю, розсипаєть ся на порох, стає соляним стовпом) тутже в церкві, не докінчивши сповіди; нагуївський варіянт прим. кінчить ся так:

Як до церкви уступила,
аж сї земльи розступила;
як у церкві крижом впала,
під нев земльи застогнала;
як сї взьила сповідати,
стала в землю западати;
ой щеж дївка не приклякла,
вже сї за нев земльи замкла.

Зрештою в однім польськім варіянтї (Kolberg, Lud, Kujawy II, ст. 68, № 267) та в однім білоруськім із Гродненського пов. є фінал, що видаєть ся менї найблизшим до церковної перерібки евангельської повісти і найзгіднїйшим із тим духом старого христіянства, який знаходив прощене для найтяжших і найпротивнїйших природї гріхів, розумієть ся, по відбутю відповідної покути. В польськім варіянтї кажеть ся:

Tak się długo spowiadała,
że jaż się w proch ozsypała.
Same zwony zazwoniły
i świce się zaświciły,
obrazy się ukłoniły,
radość wielka sie zrobiła,
do nieba dusza ji poszła. (ст. 305)

Гродненський варіянт оповідає дещо детальнїйше:

Як только дзєука сповєць мела,
на сем сажон земля устала;
усє свєчкі заґоралї ся,
усє святиє звеселїлї ся,
чистим серцам Богу помолїлї ся.

І один і другий варіянт подають первісний образ у досить невиразній, затертій формі; білоруський навіть заховав старший деталь, що дївка, очевидно за покуту, вистояла на сїм сяжень землї, себто стояла на однім місцї так довго, аж витоптала під собою таку глибоку яму.

Що про те білоруський текст не первіснійший від польського, се доказує його попсована віршова форма. Та тут важне те, що сим фіналом наша вірша приторочуєть ся до великого циклю християнських леґенд про великих грішників (Лота, Григорія і ин.) помилуваних Богом за надлюдську силу їх покути. А в такім разї нам не лишаєть ся ніякий сумнів, що прототипу нашої вірші треба шукати не в Білорусії, а в Польщі або в Чехії, не в устах якогось калїки перехожого, а в якімось старім канціоналї призначенім для церковного вжитку, і що відти пішли лїрницькі перерібки до Білорусії та на Україну, кождий підхапуючи та по свому розвиваючи инші деталї. Що д. Яворский тут, як і в инших своїх, врештою цінних і з значним накладом працї зроблених розвідках, прошмигнув побіля правди, се, як сказано, походить від його замилуваня до апріорних концепцій, яке відбирає йому в часї досліду потрібну обєктивність та свободу зору.

Розваживши все отсе кождий легко зрозуміє, яке зайве і до даного випадку не пристїбне все те, що говорить д. Яворский у вступнім роздїлї своєї статї про „двоєвірний“, дуалїстичний характер руських духовних віршів. З тим народнїм чи сектантсько-богомильським дуалїзмом, яким буцїм то пронятї мало не всї перекази та вірші руські на релїґійні теми, треба б бути загалом обережнїйшим. Аджеж відомо прим., що навіть ті апокріфічні твори, які болгарославянські індекси ложних книг приписують болгарському попови Єремії, при близшім розслїдї показали ся перекладами з грецького і при тім творами, в яких нема майже нїчогісїнько сектантського, богомильського. Може менше відоме те, що грецькі оріґінали многих апокріфів, які до недавна вважали ся творами сектантськими, ґностичними, манїхейськими, при близшім розслїдї показали ся майже зовсїм позбавленими слїду спеціяльних єретичних доктрін. А з другого боку не забуваймо, що навіть найортодоксальнїйше християнство все було і доси не перестало бути в сильній мірі дуалїстичним, бож воно всю історію людського роду представляє як ненастанну боротьбу доброго, божеського прінціпа зі злим, демонським. І не забуваймо, що власне сей моральний дуалїзм (добре — зле) відріжняє християнство (по части й пізний маздеізм) від инших релїґій опертих на культї природи, які знали боротьбу сьвітла з тьмою, але зовсїм не знали боротьби добра зі злом, то значить, не давали контрастам природних явищ етичної, людської марки. Такий без сумніву природний, не етичний був погляд і в тїй релїґії, якої держали ся дохристіянські Русини та инші Славяни; введенє етичного контрасту в їх віруваня треба вповні вважати заслугою християнства; значить, і всякі традиції, де малюєть ся боротьба темних сил зі сьвітлими, Сатанаїла з Богом, в загалї весь дуалїстичний сьвітогляд треба вважати витвором християнства; природні

релиґії не знають властивого прінціпіяльного дуалїзму, а тільки симболїзують непастанне черговане явищ природи. Се по мойому пункт, у якому потребують значних поправок майстерні та глубоко вчені, але власне в таких основних питанях не все глубоко продумані праці акад. Веселовского, нашого спільного вчителя та путеводника на тім інтереснім, але труднім полї дослїдів. А помилки наших учителів не на те, щоб ми повторяли їх безтямно, але на те, щоб ми зрозумівши та віднайшовши їх вистерігали ся йти тими самими слїдами, а шукали инших стежок.

Ще менше до річи було у вступі до досліду над походженем і розповсюдженем отсеї вірші приплутувати староруське двоєвірє, себ то механїчну і у новонавернених варварів натуральну мішанину не поглядів, але головно культів поганського та християнського. Наша вірша, о скілько вона ширила ся на теріторії давної польсько-литовської держави, сягає часу нїяк не старшого XV в., а що до складових своїх елементів уся, майже без виємка, походить із жерел книжних, церковних; адже сам д. Яворський цитує із популярної в середнїх віках апокріфічної Visio Pauli вичислені всї роди дїтовбийства, що являють ся в чеських варіянтах вірші і які можна б було вважати чисто народньою вставкою, взятою з живої обсервації! Число таких цитатів можна би без сумнїву збільшити, і балаканє про народнє двоєвірє, що нїби то надало кольорит вірші, тут зовсїм нї при чім. Навіть чисто поетичних, язикових та стилїстичних прикрас вірша у всїх своїх варіянтах має дуже мало (пор. „смажні уста“ в нагуївськім варіянтї або симболїчні цифри сім, девять, сїмдесять, належні зрештою до міжнародної симболїки, а не до нашої народної традиції).

Не можна назвати вірним і науково оправданим також того контрасту між народною творчістю і її церковними жерелами, який виставляє д. Яворский у вступі до своєї статї. На його думку ті церковні взірцї, якими користувала ся народня творчість при твореню духовних віршів, були „назидательныя, но отвлеченныя и скучныя темы“, „болѣе или менѣе отвлеченные и безкровные притчи и гимны христіанской письменности“, одним словом, „однообразно-сѣрая канва“, на яку тільки народня фантазія кидала живі колїри, якій надавала тїло і кров. На провірку показуєть ся звичайно щось зовсїм противне: на пів варварські народи в середнїх віках звичайно не здібні були зрозуміти всеї глибини, рафінованого майстерства вислову, тонкої психольоґічної обсервації та величної симболїки, що крила ся в канонїчних та апокріфічних писанях старої церкви; їх перерібки були не оживленєм, а сплощенєм, сплитченєм, розжованєм, а часто зовсїм безтямним псованєм старих взірцїв, перевертанєм їх на новий, для них зовсїм не підхожий лад, грубим мате-

ріялізованєм їх високого змісту. Між тими ніби то безбарвними та нудними продуктами церковного письменства стоять такі незрівнані взірці стилю, як євангелія, такі архітвори епіки, як деякі апокріфи (Первоєвангеліє Якова, Діяня ап. Томи), такі віковічні взірці новелїстики та психольоґічного майстерства, як многі леґенди (про Марію Єгипетську, Олексія чоловіка Божого, Евстахія Плакиду, Маріна, Віталїя і т. и.), такі безсмертні взірці духовної лїрики, як гимни та кондаки Романа Константинопольського та Андрія Критського! Хоч і як нам можуть бути дорогі та інтересні та парістки, що перещеплені з тих високих взірців веґетували або й доси веґетують на нашім ґрунтї та в більшій або меньшій мірі аклїматизували ся до нього, всеж таки не забуваймо, що се лише дрібні крупинки з того великого скарбу лїтературних тем і форм, які принесло до нас християнство і яких ми й доси ще далеко-далеко не використали вповні.

Хоча у всїх варіянтах вірші, коли говорить ся про доконані дївкою дїтовбийства, йде мова про вроджених і потім злочинно страчених дїтий, то д. Яворський при кінцї своєї розвідки не завагав ся ідентіфікувати їх із згаданими в однім цитатї ненародженими дїтьми і закінчити свою розвідку роздїлом, цїкавим сам по собі, але до сеї теми зовсїм неналежним, про ненароджених, потеряних, зачинених або мертвовроджених дїтий. Повторяю, з нашою темою ся парість оповідань (широко звісна в лїтературі „шведська“ баляда „Анна“, майстерно перероблена по нїмецьки Лєнау'ом), вірувань та ворожень не має нїчого спільного. Раз попавши на неї д. Яворський, що доси хоч сяк так стояв на твердім культурно-історичнім ґрунтї, зараз же і поховзнув ся на безплодне поле загально-людської етнольоґії, де всї контури розпливають ся і всї культурні рівнї та течії щезають у однім загальнолюдськім туманї. А розвідка могла дуже легко обійти ся без того козячого скоку. *Ів. Франко.*

Г. Павлуцкій — О деревянныхъ рѣзныхъ изображеніяхъ „путтовъ“ въ южнорусскихъ церквахъ XVII—XVIII в. (Изборникъ кіевскій, 1904, ст. 231—240).

В статї говорить автор взагалї про різьбу в руських церквах — українських і великоруських, про її давність, походженє і уживанє. Одні думають, каже він, що різьба взагалї прийшла на Русь разом з иньшими дарами штуки — з Византії, иньші знов уважають торговельні зносини Руси з Ганзою в XVI в. тою дорогою, якою йшла різьба, особливо різьба на дереві з Заходу на Русь. Підставою сеї гадки служить переказ лїтописи, з якого видно, що до 1540 р. навіть таке чільне місто, як Псков, не знало ще деревляних статуй. Се одначе не виключає, що де-неде різьба була знана; аджеж різьблене представленє св. Ми-

колая в Можайську, або камяні різьби Володимирських церков. В кождім разї в XVII в. різьба на дереві досягає великого розповсюдненя і високого розвою, який спиняє указ Петра I 1722 р., що забороняє різьбити статуї сьвятих і наказує усунути всї різьблені фіґури з церков. На Українї („въ юго-западномъ краѣ") деревляна різьба була дуже розповсюднена, а в Київі ще до недавна були останки цеху „хресторізів", різьбарів, що виробляли хрести, икони і т. и.

В отсїй статї д. Павлуцький займаєть ся спеціально одною формою деревляної різьби, себто фіґурками дїтей-ангелят (путів)[1], і ставить собі цїлью вказати їх походженє і призначенє в церквах. Що до останнього, то без сумніву їх призначенє декоративне. Їх належить відріжняти від ангелів, які звичайно бувають представлені дорослими, одягненими, як н. пр. найдавнїйше представленє ангела на образї Благовіщеня в катакомбі Присціллї, або на римських, равенських та византійських мозаіках. „Пути" все маленькі дїти, нагі, перепоясані тільки невеличкою драперією. Початок їх сягає античної штуки; клясичний оказ — звістна ґрупа хлопчика з гускою, а дальше цїла громада маленьких еротів, що персоніфікують ріжні божества; їх характеристична прикмета — се жвавість, веселість. Але доперва в XV в. представлянє дїтей в штуцї входить рішучо в моду, а се під впливом студій античної штуки, і давні ероти починають появляти ся, як „putti" в ріжних творах італїянської штуки того часу, головно як мотив декоративний, так в різьбі, як і в малярстві. З Заходу через Польщу прийшли „пути" і на Україну, де являють ся одначе творами місцевої штуки. Різьба на дереві була в українських церквах в дуже широкім застосованю і досягла високого розвитку вже в XVII в. Не всї одначе фіґурки путів в українських церквах однакової артистичної міри, трафлялись і чисто ремісничі вироби, все-ж таки, які б вони не були, кінчить автор, вони дуже інтересні для нас, як памятки народньої штуки, рідної старовини і культурних інтересів наших предків.

Долучені до статї рисунки, се „пути" з Преображенської церкви в м. Полоннім, Волинської ґуб. *М. Грушевська.*

Д. И. Эварницкій — Источники для исторіи Запорожскихъ козаковъ, т. I і II, Володимиръ (на Клязмі), 1903 ст. II+2107+122.

Автор Історії запорожських козаків[2]) виступив нарештї з оголоше-

---

[1]) „Putto" по італїянськи дитина, хлопчик.

[2]) Д. И. Эварницкій, Исторія запорожскихъ козаковъ т. I. Спб. 1892, т. II. 1895, т. III 1897 тамже; історія доведена лишень до р. 1734

нєм документального материяла, на якім опирав ся при писаню своєї згаданої історії запорожської Січи. Два солїдні томи містять в собі під 300 позициями звиш 900 документів добутих в московських архивах: архива министерства ин. дѣлъ, архива министерства юстіции, архива отдѣленія главного штаба. Крім сього стрічають ся іще тут документи власної колекциї видавця. Що правда, то львина часть документів взята з двох перших архівів, а лишень незначна частина припадає на Отд. гл. шт. (с. 1126, 1146, 1926, 2070, 2090—9) і чотири чи пять документів (до річи кажучи — без особливого значіня) з власної колекциї видавця (с. 1846, 1980, 1994, 2095 і 2105—7); з рештою під деякими документами зовсім таки не зазначено, з відки вони ввійшли в отсе виданє (прим. с. 2071—6, 2099—2103 і 2104). Поданий тут материял обнимає спорий протяг часу, бо звиш 100 літ (1681—1788)[1]. В першім томі містить ся головно кореспонденція між Запорожцями, українськими гетьманами і російським правительством. Перевагу мають листи Мазепи до Запорожців і до правительства про Запорожців. Другий том (від 1715 р.) обіймає документи, що переважно належать до пограничних процесів Запорожської Січи з сусїдами (Донськими козаками, Татарами, катеринославським пікінєрським полком і т. д.). Все те, що тут подано, з дуже малими виїмками[2] не було доси нїгде оголошене. Материял безперечно цїнний, коли взяти під увагу той час і ту институцию, про котру він говорить, тим більше, що прим. згадана переписка Мазепи майже уся дійшла до нас в ориґіналах. Та коли нарештї отсей матеріял діждавсь публїкациї — нам приходить ся тільки пожалкувати, що видавець так безцеремонно з ним обійшов ся.

Постараємось сей закид близше пояснити. Перед усім поданий тут материял далеко неповний. Як вже сказано, видавець в збираню мате-

---

себто до принятя Запорожцїв в російське підданство Анною Іванівною.

[1]) Видавець вправдї говорить в передмові (с. I), що документи тут подані обнимають далеко більший протяг часу, бо 1651—1788. Однак тут очевидно маленьке непорозумінє, бо з року 1651 подано лишень один документ (випись з книг житомірського ґроду) і то лишень, як доповненє (в дійсности материял зачинаєть з р. 1681 грамотою правительства до Запорожцїв.

[2]) Так прим. інтересна реляция про вибір старшини на Запорожі 1 січня 1749 р. була уміщена в Зап. Одес. общ. истор. и древн. т. XIV. Опись Січи її устрою і зап. „вольностий“ зладжена в 1766 р. теж в части уміщена у Мишецкого Ист. зап. коз. Одесса 1852 с. 79—92 (се зазначено теж у видавця). Вкінцї маніфест Петра I з 26. V. 1709 до українського народа про зруйнованє Січи поданий в Бантиша-Каменського: Источники до малоросс. ист., Москва 1858 с. 221—7.

рияту до історії Запорожської Січи ограничивсь виключно до архивів російських, а головно до двох з них. В самих же тих архивах вдовольнив ся відділом „Малороссійскія дѣла“ і подекуди відділом „Кримскія дѣла“. Тимчасом, як підносять знавці тих архівів[1]), українські справи порозкидані по ріжних иньших відділах. Годі теж припустити, щоби в иньших державних архівах не було нічого, щоб могло належати до історії Січи. Я вже нічого не говорю про те, що видавець з'іґнорував усі архиви на самій Україні. Про те не диво, що дуже важні факти з історії Запорожа, або зовсім поминені, або лише дуже слабо в видавництві заступлені ріжними документами, підчас коли до них напевно дотичний материял є. Ось візьмім на приклад таку подію з історії Запорожа, як злука Запорожців з Мазепою і зруйнованє запорожського коша в 1709 році. На все те маємо в „Источникахъ“ тільки два листи Гордієнка: до Мазеди (з 24. XI. 1708) у відповідь на зазив гетьмана до Запорожців і до короля Лещиньского (15. II. 1709) з просьбою військової підмоги (с. 1019—1022). Крім сього хиба іще можна згадати про кілька донесень каменно-затонського воєводи Чірікова про події в Січи з початком 1709 р., по більшій части опертих на самих здогадах (с. 1032—7). Документів якими вже користувавсь Костомаров[2]) і сам видавець про діяльність Запорожців проти московських військ в тім році, анї реляциї полковника Яковлева про зруйнованє Січи зовсім тут не уміщено. Так само стоїть справа з прутською кампанією Петра В. і впливом Запорожців на переговори в справі російсько-турецького мира в 1712 році. Такий самий брак відомостий мусимо ствердити що до участи козаків в російсько-турецькій війні (1735—9), хоч дотичний материял є в архівах, бо згадує про нього Соловйов в своїй „Історії Россіи“. А вже хиба найтруднійше можна припустити, щоби про такі факти як Гайдамаччина в 1768 р. (то значить участь Запорожської Січи в Коліївщині), а дальше зруйнованє ґен. Текелїм Запорожської Січи в 1775

[1]) Г. Карповъ: Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся. Москва 1870 с. 6—8. Н. Н. Оглоблинъ. Обозрѣніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа. Москва 1895 с. 273—6.

[2]) Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы. Спб. 1885. с. 510, 518, 511, 532 і др. При нагоді мушу додати, що Костомаров не знав мабуть про істнованє згаданого листа Запор. до Мазепи 24. XI. 1708, бо з його оповідання про стрічу Гордієнка з мазепинськими післанцями 12. III. 1709 в Переволочній виходить, ніби се був початок тих зносин (с. 508). Тимчасом як довідуємось з згаданого листа Гордієнка Мазепа зараз десь по злуці з Карлом XII прислав на Запороже якусь „особу“ з „обширне виписаннымъ унѣверсаломъ рейментарскимъ“, котрого на жаль не маємо.

не дішли до нас жадні документи. Тимчасом в „Источникахъ до ист. зап. коз.“ про се анї звісточки!

Коли вже зняли ми мову про неповність того материялу, то не від річи буде завважати ось що. Як сказано, в видавництві допущено до голосу лишень три чинники: саме Запороже, московське правительство і українських гетьманів — бракує однак четвертого — опінії про Запороже української людности Гетьманщини. На жаль я не міг дошукатись анї одного документа, котрий би в якій небудь формі і з сього боку кинув яке сьвітло на історию. Як би в нагороду за повисші браки, щоб видане не стратило принаймнїй на великости, умістив видавець цілу масу документів, які або зовсїм не вяжуть ся з Запорожською Січию, або подають звістки без найменьшого значіня. Як на те власне отсї непотрібні документи по більшій части досить великі, через що зовсїм непотрібно забирають богато місця. Ось візьмім прим. таку річ: почта з Москви на полудне була установлена тільки до Сївска. Звідти всякі посольства з Москви, царські курєри і т. д. йшли через українські міста, а українська людність було з'обовязане давати їм підводи. Від часу заложеня на Самарі Новобогородицька всякі посилки збільшились — через те положені при головнім трактї місцевости, як Полтава, Опошня, Нові Санжари, Китайгород і т. д. терпіли через підводи великі шкоди, тим більше, що московські післанцї позволяли собі нечувані надужитя супроти місцевої людности. Отже Мазепа в 1691 р. подав чолобитню правительству, щоби запобігти тому лихови через установленє реґулярної почти в сих сторонах (с. 333—61). Справа, як бачимо, досить інтересна, тільки ж не має найменьшої звязи з запорожською Січию. Не має теж нічого спільного з Запорожем подяка Мазепи царям за присланє йому архітекта до Батурина (с. 506—8), анї „попойка“, яку Петро Вел. на радощах по здобутю Азова казав справити батуринському полкови стрільців (с. 613—4). Так само зовсїм непотрібно подано цілу купу указів, якими обсипались взаїмно бюрократичні московські дяки з нагоди засланя „въ дальніе сибирскіе городы на вѣчное житье на пашню“ трех спільників Петрика пійманих підчас невдалого нападу на Новобогородицьк. Квінт-есенція тієї кореспонденції така, що пристав Білика Новіков, який засланців провадив, не мав вже що в них взяти, хиба лишень ті кайдани, якими були заковані вязнї. За се Українцев (думний дяк) рішив коротко: Новікова „бить батоги“ (с. 370—9). Того рода документів, як кажу, дуже богато в збірцї материялів д. Еварницького (сс. 285, 394, 806—9, 811—16, 831, 857, 901, 902, 905—6, 916, 1018, 1065—6, 1293 і др.), та я очевидно не стану їх тут перечислювати.

Видавець при порядкованю документів задумав було придержуватись

найлекшого метода: містити акти один по другім в хронольоґічнім порядку. Я годжусь на се, що той спосіб при документах з таким ріжнородним змістом, як ось тут, був одиноко можливий. Тільки ж треба було той уклад консеквентно перевести. Тимчасом поки видавець мав до діла з „Арх. минист. ин. дѣлъ“, де б документи по більшій части були в ориґіналах і до того уложені хронольоґічно, поти і в виданю д. Еварницького (головно се належить до першого тома) задержані в тім порядку. Та иньша справа з „Арх. мин. юстіції“. Тут знова по кілька а нераз по кільканадцять документів (звичайно копії) зведено до купи, без найменьшого ладу, а чого доброго, то без всякої звязи тих документів між собою, хоч що правда, то і в попереднім архіві стрічають ся такі „дѣла“. В таких разах видавець не надумуючись містив їх так в своїм виданню, як вони знайшлись в архіві. З відси то походить той страшний хаос, особливо при кінци першого і в цілім другім томі. Хто звірився на се, що має перед собою хронольоґічний уклад документів, буде дуже непричинно здивований, коли не сподіючись, знайде під 1694 року документ з 1693 (с. 563—8) попередженийількома сторонами документом з 1695 (с. 558), під датою 1697 документи з 1693 (с. 657—70), під 1703 р. документи з 1696 і 1702 р. Все те, розумієсь, поміщено під одною позицією і під одним наголовком, при чім треба додати, що ті разом подані документи звичайно нічого не мають спільного (прим. с. 931—47). Найбільш безглузде зліплене ріжних архівальних виписок зладжене в 1737 р. для „Кол. ст. дѣлъ“, де подано в суміш і висоту платні запорожцям з царської каси в ріжних роках, ідентичні „справки“ між ріжними „приказами“, пословане Щоголева на Січ в 1672 р., листи запор. з 1696, а також ріжні „статейні виписки“ — все те подано також д. Еварницьким без найменьшого порядку під 1737 р (с. 1224—91). Те саме треба сказати, про величезне „дѣло“ поміщене під роком 1742, в котрім зведено разом документи з ріжних років (1742, 1743, 1744—52) ріжного змісту. Говорить ся тут і про „жалоқане“ запорожцям і про просьбу о прислане материялу на будову церкви, пограничні спори з Донськими козаками, процеси з ріжними кольонїзаторами запорожських „вольностий“ і т. д. Все те подано тут, в найбільшім неладї — одним словом, в такім видї, як його видавець знайшов в архіві. А треба знати що конволют сей займає звиш 400 сторін друку! (с. 1293—1701). Легко можна собі уявити, як трудно приходить ся тут як небудь з'орієнтувати і само собою насуває ся питане, що розуміє видавець під редаґованем? Треба одначе віддати справедливість видавцеви, що він не тільки так поступив з документами, які були зведені в одно вже в архіві — те саме зробив він і з осібними документами, містячи їх з нарушенем хронольоґічного порядку (прим. с. 1023—32, 1872—1981, 1293 й ин.).

Як з одного боку міщено разом річи, які зовсїм до себе не належать, так знова розривано документи, які належать до одної і тої самої справи розділивши їх сотками сторін від себе (прим. с. 931—50 і 1276—88 — дві реляції з послованя на Січ Протасєва в 1703 р.)

Таке несерйозне трактованє укладу документів відбилось дуже шкідливо на науковій вартости виданя. Видавець очевидно сам перестав в матеріялї орієнтувати ся.

Першим наслїдком сього було, про що я вже говорив, уміщенє цілого гурту річий зовсїм тут непотрібних. Та на тім не кінець, бо дальшим наслїдком такого хаосу було те, що видавець без якоїсь розумної причини містив по два рази богато одних і тих самих документів, а зглядно умістив копії тих актів, які перед тим були подані в ориґіналї. Тут мушу виразно зазначити, що се не сталось для якоїсь наукової цїли, прим. порівнаня чи сконтрольованя, бо в такім разї видавець був би ориґінал і копію помістив побіч себе. Се сталось просто тому, що видавець придибавши в „Арх. мин. юстіції" цїлий звиток рукописий, дав його до книжки, не хотячи чи не можучи доглянути, що се ж прецїнь відписи (а часом навіть простий переказ змісту) тих документів, які тут же в книжці видруковані з ориґіналів.

Коли вже йде мова про копії з козацьких листів, то треба сказати, що ті „списки съ бѣлорусскаго письма", звичайно дуже лихо відписані, були разом з тим перекладені московськими писарями на тодїшню московьску канцерярийську мову. Супроти сього, в копіях не тільки не віддано вірно тексту ориґіналу, але нераз затемнено його зміст. На се примір перший з краю: Мазепа в листї до правительства з 2/VII 1693 пише, що прочитавши царський указ „О посылцѣ въ Крымъ... своего человѣка" має „доброе тщаніе.. чымъ найскорѣй въ тую кримскую дорогу выправити посылщика, а иного приличнѣйшого къ той посылцѣ не вынайдую надъ одного толмача..." (с. 511) в копії з сього листа говорить, що Мазепа „имѣю бодрое тщаніе, чтобъ мнѣ... о чемъ (?) найскорше въ ту крымску дорогу послать посылщика, а иного искуснѣйшого къ той посылкѣ не обрѣтаю па (кромѣ)?[1]) одного толмача..." і т. д. (с. 657). Крім ріжниці між копією і ориґіналом бачимо ще і те, що невірне переписанє ориґіналу поставило „въ тупикъ" видавця, котрий забувши, що перед тим вже подав ориґінал з ясною стилїзацією, силкує ся на інтерпретацію. Я на разї не стану робити дальших порівнань анї вказувати спеціяльно тих повторювань — їх так много, а при тім таких же, як те, що я ось що йно навів. Я обмежусь лишень на вказанє дотичних сторін в книжці, де вони містять ся (сс.

[1]) Дописка видавця.

501—2 і 660—1, 516—17 і 661—2, 508—9 і 662—4, 509—10 і 664—5, 517—20 і 665—7, 503—5 і 667—9, 506 і 670, 502—3 і 670—1, 514—15 і 671—2, 506—7 і 672—3, 717—19 і 765—7 одна і та сама копія два рази, 719-20 і 767—8 так само, 721—2 і 768—9 так само, тільки не копії, а переказ змісту в обох місцях однаковий, 1441 і 1443, 1430—3 і 1443—7, 1436-7 і 1447—8, 1433—6 і 1448—51). Лучають ся і такі випадки, що зайва копія має ще й хибну дату (с. 671—2).

Брак всякої критики в відносинах до історичного матеріялу був причиною, що видавець поставив на рівні оригінальні документи з копіями чи радше з перерібками. Я вже попередно згадував, як в Москві роблено відписи з козацьких листів. Для ілюстрації сказаного я ще наведу тут приклад. В листї з 27/VI 1693 р. Палій доносив Мазепі про свої подвиги над Татарами. Лист починає ся так: „Ясневельможный милостивый пане гетмане... Повинность моя служебничая во всѣхъ моихъ справахъ и поступкахъ доносити покорне. Теды теперъ и слуга велможности вашей пана и добродѣя моего въ сей моей служебничей повинности, якомся знайшованъ, гдѣ яковый процедоръ мѣлемъ оразъ за поворотомъ моимъ, смѣю у ногъ панскихъ упавши покорне доносити... Не хотячи в прожности зоставати, лечь знаючи мою слугамъ принадлежащую повиность ку прислузѣ моей збѣдованемъ и вынаходилемъ вшелякихъ способовъ, гдѣ бымъ моглъ завзяти дорогу полевую, о чомъ и посылалемъ подъѣздомъ ку Каменцу своихъ..." (с. 503). Тимчасом в „списку" з того листа наведений тут уступ зовсїм пропущено і лист зачинаєсь так: „Отъ посланныхъ моихъ подъѣздовъ къ Каменцу Подольскому" (с. 667). Переписувачеви очевидно потрібна була лишень сама річ себто відомости, які подавав Палїй, підчас коли для нас такий вступ має велике значінє, бо вказує в яких відносинах стояв Палїй в данім часї до Мазепи. В сїм випадку, як бачимо, уважав він себе за підвластного українського гетьмана. Видавець що до такої ріжницї між обома родами документів не робив собі нїяких скрупулів. Допавшись до якого небудь „списка" зладженого наборзї в державних архівах звичайно на жаданє котрої з колеґій, містив такий „список" в своїм виданю, як жерело, не задаючи собі працї пошукати за дотичним оригінальним документом. А прецїнь такі документи можуть десь істнувати, коли з них пороблено відписи.

Приходимо тепер до одної з найважнїйших річий при виданю всяких історичних жерел — до дат. Кождий видавець історичних жерел, котрий здає собі докладно справу, що має до дїла з науковим виданєм документів, а не зі збіркою меньш або більш інтересних анекдот, прикладає як найбільшу вагу до того, щоби дати на документах були певні. Коли ж заходять в тім зглядї які сумніви або

суперечности, то він певно зробить усе, що в його силї, щоб ті сумніви усунути, а суперечности вияснити. Д. Еварницький і в тій справі позістав собі вірний, трактуючи річ з безпримірною легкодушністю. В нього до кождого документа (розумієся, який поміщений осібно і становить осібну позицію) подано дату три рази: в наголовку, що до річи кажучи не завсїди відповідає змістови, в самім документї і в нотцї, де зазначено, звідки документ взятий. Всї три дати повинні годитись, бо ж се в основі річи прецїнь одна і та сама дата. Тимчасом воно не так. Видавець, подаючи від себе дату в наголовку, опиравсь на датї архівальній себто на тій, яку подав на документї впорядчик архіва, а дату подану в самім документї чомусь з засади іґнорував. Те видимо прим. в тих випадках, коли дата архівальна не сходилась з датою документа (прим. с. 511—13 лист Мазепи з 2/VII 1693, а в наголовку і в Архіві подано 11/VII т. є. день коли лист принесено. Лист Мазепи з д. 10/IX 1693, а в наголовку і в нотцї подано чомусь 27/IX, с. 529—31). Кождий згодить ся, що дата в документї важнїйша ніж всяка иньша. Проте і слїд би головно її держатись. З другої знова сторони можна припустити, що через помилку і в ориґінальнім документї може бути часом дата хибна, а дата архіва може мати своє значінє. Беручи отже се на увагу ми супроти такої солїдарности дати видавця з датою архіва проти дати документа не знаємо кому вірити і ставимо що до певности такого документа знак питаня. Остаточно коли б видавець завсїди держав ся дати архіва, то се можна б собі виснити так, що дата архіва (а також і в наголовку документа) належить до часу, коли дане письмо вплинуло, отже що до такої ріжницї між датами не було б жадних сумнївів. Як же в такім разї погодити те, що в иньших документах всї три дати годять ся, а що важнїйше — в иньших знова дата архіва і дата в документї самім однакова, а видавець від себе в наголовку не знати на якій підставі подає зовсїм иньшу (с. 243—6, 508, 898—900, 1013—16). А вже просто годї собі як небудь виснити, яким способом в однім і тім самім документї всї три дати ріжнять ся між собою: прим. лист переволочанського „дозорця“ Селезневича до Мазепи датований 25/? 1705, дата архівальна 27/IX 1705, а ш. видавець значить той лист д. 29 1705, с. 474—6). Ш. видавець очевидно не звернув на такі ріжницї в датованю найменьшої уваги, бо анї одним слівцем не старав ся пояснити: звідки ж се?

Знаючи таке некритичне поступованє видавця очевидно нїхто не може покладатись на документи, котрі самі не мають дати, а податовані самим видавцем або на підставі дати архівальної (с. 600—2) або зовсїм так собі. Що така непевність буде зовсїм оправдана, наведу тут хоч би ось які докази: в 1703 стольник Протасєв

з піддячим Павловом і з Скоропадським поїхали на Січ з царським „жалованєм“ для Запорожців. Отже справозданє з тієї поїздки і побут на Запорожу з початком мая уміщене видавцем під 21/III 1703! (с. 948—9, те саме с. 931—40). Між документами з 1740 і 1742 р. уміщено (як осібний документ під осібним числом) наданє ґен. Вайсбаху цілого ряду маєтностий по „измѣнникахъ“ Орлику, Горленку і т. д. з датою 16/IV 1722. В тім документі написано: „По имяному блаженныя и вѣчнодостойныя памяти его величества Петра Первого... указу велено генералу Вейзбаху за ево службы дать на Украине іѵъ измѣнничьихъ отписныхъ деревень Орлика, Горленка и протчихь до 500 дворовъ крестьянскихь...“ (с. 1293). З того, що тут про Петра I говорить ся, як про помершого, се наданє ніяк не могло бути виставлене в 1722 р., хоч його видавець так задатував, бо преціїнь Петро помер три роки пізнійше (1725). Судячи з сього, що документ уміщений між 1740 а 1742 роком, можна б догадуватись, що се чиста помилка в даті і замість 1722 повинно б бути 1742 р. Така догадка була б дуже правдоподібна, коли б не се, що ґен. Вайсбах в 1742 р. теж зачислив ся вже до катеґорії „блаженныя памяти“ (помер в 1735 р.), проте не потребував жадних надань. Супроти сього до котрого року зачислити сей документ?

Я вже тут поминаю багато иньших похибок в датованю, як поданє року 1665 місто 1695 (с. 592), 7158 (1650) замісь 7185 (1677 с. 1219), бо се можна зложити на друкарську помилку, хоч знова істнує від чогось коректа, яка особливо при історичних жерелах повинна б бути дуже совісна. Остаточно повинно б на кінці подати вказ друкарських помилок, а сього тут не зроблено.

Окрім таких маніпуляцій з датами документів у видавця, а заразом автора Історії Запорожа, видно цілковитий брак всякої критичної аналізи змісту документів. На се доказ. Від коли Гордієнко зістав кошовим (1701 р.) на Запорожу, яке взагалі мало різні причини до невдоволеня, запанував дуже ворожий настрій проти Москви, котрий прибирав аж надто конкретні форми. Москва, зайнята війною зі Шведами, хотіла о скілько мога забезпечитись на полудні, тим більше, що запорожці почали зноситись з Татарами в ворожих замірах проти Москви. Правительство, щоб приєднати запорожців, вислало в 1703 р. на Січ поважне посольство з стольником Протасєвим на чолї, котрому придав гетьман від себе ґен. осаула Скоропадського. Посли везли з собою „жалованє“ і мали прихилити Запороже до присяги на вірність царю. Посольство пробуло в Січи від 4 до 8 мая не приєднавши запорожців, котрі заявили, що присяги не зложать, поки цар не прикаже зруйнувати кріпость Каменний затон, збудовану в сусїдстві Січи.

Посли отже вернули з нічим 19 мая до Батурина (с. 931—40). Під датою 14 мая 1706 р. подано лист Мазепи до Ґоловіна, де він говорить про неудачу Протасєва на Запорожу. „Якъ бымъ пророческимъ духомъ вѣдалъ о скаженныхъ псовъ запорожцовъ врожоной и обиклой ихъ нестатечности; понеже имѣю теперь отъ повернувшого ся з Сѣчи асаула моего енералного зъ помененнимъ столникомъ (Протасєвим) посыланого з такою вѣдомостью, ижъ... оны запорожцы... тилко на голихъ словахъ на вѣрность великому государю нашему его ц. пр. в-ву декляровали ся, а самою рѣчею, то-есть присягою, того не хотѣли потвердити...“, а дальше сказано: „а когда дасть Богъ, и они сами столникъ и асаулъ мой прибудутъ, тогда виразнѣй о всемъ ихъ поведеніи и причинахъ, для якой не похотѣли запорожцы присяги виконивати, будетъ великому государю нашему его ц. пр. в-ву извѣстно“. Потім просить гетьман вказівки, як йому поступити з післанцем силїстрійського паші Юсипа, котрий прийшов упоминатись пограблених запорожцями у грецьких купців товарів. А дальше в тім листї гетьман пише: „О Палѣю, Самусю и Искри ознаймую вашой велможности, ижъ сидятъ смирно и жадныхъ з ляхами не чинятъ зачепокъ, и проѣздъ всякимъ купецкимъ и инымъ людямъ, такъ въ Полщу, якъ и до Ясъ волній есть, тилко що разъ примножается къ нимъ гультяйства, особливе з Запорожья. Да и о семъ вашей велможности извѣствую, ижъ сотникъ Палѣевъ секретарь С... будучи теперъ свѣжо, з нимъ Палѣемъ в Кіевѣ вимовится (sic!) перед духовними особами, же нашъ, мовитъ Палѣй, одно з атаманомъ кошовымъ розумѣетъ и во всемъ его... слухаетъ и во всемъ з собою тайно зносятся“ (стр. 977—8). Хоч в листї самім і в нотцї архівальній подана дата 14 мая 1706 (так принаймнїй надруковано), то не можна його жадним способом покласти на 1706 р. тільки на 1703: факт, що посли приїхали з Січи до Батурина 19, а лист про події на Січи писаний 14 мая, преціїнь вияснений в самім листї, де говорить ся, що гетьмана про відновлене запорожцями присяги повідомлено листом, а ширше про те мали оповісти посли по своїм повороті. Присяги відмовлено ще 7 мая, проте післанець з листом того ж дня міг з всякою певністю бути перед 14 мая. Поспіх послів в повідомленю гетьмана, а поспіх гетьмана в поданю звістки Ґоловіну толкує ся великою вагою факту. Що лист **не міг** бути писаний в 1706 роцї сьвідчить про се звістка про післанця паші, котрий прибувши до Батурина іще з кінцем 1701 р. (с. 906, 930) не міг сидїти тут до 1706 р. Все те одначе, так сказати „дрібнїйші“ річи, котрих ш. видавець міг не завважати і брати дату 1706 р. (коли вона дїйсно через помилку подана в листї) серйозно. Але як міг автор „Історії зап. козаків“ не добачити сього, що Палїй іще в 1704 р. 1 серпня був схоп-

лений Мазепою[1]), а в 1706 р. сидїв в Томску за „крѣпкимъ карауломъ", проте жадним способом не міг „з ляхами чинити зачепокъ" анї „слухати и тайно зносить ся з кошовымъ", як се сказано в листї буцїм то з 1706 року. Все те одначе не перешкодило д. Еварницькому помістити сього листа під 1706 роком, а що більше — покористуватись ним в своїй „Історії з. коз." під тим же роком. А що про таке друге посольство на Запороже Протасєва і Скоропадського нїде нїчого не звісно, бо його в дійсности не було, то автор для вияснення сього листа спрепарував собі ad hoc таке посольство. „Гетманъ Мазепа подозрѣвалъ, что такое задорное настроеніе въ войскѣ запорожскомъ поддерживаютъ Крымскіе татары, и потому изъ Москвы посланъ былъ для приведенія запорожцевъ на вѣрность государю стольникъ Θедоръ Протасьевъ, съ которымъ соединился генеральный асаулъ гетманскій. Но ни стольникъ, ни генеральный асаулъ не могли узнать о скрытыхъ замыслахъ кошевого Гордіенка; сами же запорожцы только „на голыхъ словахъ декляровались въ вѣрности великому государю", а присягу обѣщали принести только тогда, когда къ нимъ прибудетъ отъ царскаго вел. „какая-нибудь знатная особа" и посланный отъ гетмана съ „казенчиками" и съ царскою казной. О такомъ поведеніи „скаженныхъ псовъ запорожцовъ... Мазепа донесъ, мая 14 дня, 1706 года, графу Θедору Ал. Головину"[2]). З таким легким серцем казав д. Еварницький послам з 1703 р. їхати на Січ іще в 1706 р. А прецїнь се було посольство виїмково дуже поважне, так що того рода послів рідко висилали. Сам гетьман писав в 1703 р. до Ґоловіна, що лишень в особливого поважання для Ґоловіна придає його своякови за товарища в послованю аж самого ґенер. осаула! „Да певне ни с кимъ бы инымъ не посылалъ асаули моего енералного, если бы не для поваги презацного вашей велможности (Ґоловіна) дому и позысканя неотмѣнное вашой велможности любве пріязни и ласки" (с. 952). Притім автор подав невірно зміст того листа, говорячи, нїби то запорожцї для якоїсь наради, чи що, зажадали, щоб на Січ прибула від царя „какая-нибудь знатная особа", підчас коли вони хотїли, щоб приїхав до них просто „якась особа" з царським „жалованєм" — нїчого більше. Як бачимо, ш. автор, щоб вияснити собі згаданий лист, видумав якесь посольство, а щоб знова видумати таке посольство, опер ся на тім же листї.

Вкінцї я подам тут іще один факт, який може виглядає як анек-

---

[1]) Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы, Спб., 1885, с. 255—7, 264—5, Соловьевъ: Ист. Росс. III, с. 1304. Автор подає хибно, мов би Палїя заслано до Єнїсейска.

[2]) Эварницкій, op. cit. т. 3 с. 362.

дота, але за те ярко характеризує трактоване видавцем сього матеріялу, а також брак почутя відвічальности за книжку видану під його фірмою. Ш. видавець в передмові похвалившись, що ся збірка матеріялів була плодом його двайцятилїтньої працї по ріжних архівах, вказує на значінє того матеріялу для змальованя картини боротьби запорожцїв за свої „вольности", означеня степеня культури і полїтичної сьвідомости у запорожцїв, як також для представленя подвигів „выдающихся полководцевъ, патріотовъ, колонизаторовъ края". До тих то кількох визначних людий: як Гусак, Криса, Гордієнко, Кальнишевський зачислив видавець також якогось Филипа Лантуха. Я підчас переглядання того матеріялу очевидно звертав увагу на тих визначних мужів та між ними ніяк не міг надибати добродія Филипа Лантуха. Думаючи, що я його якимсь способом переслїпив (хоч при пильній увазї діяльности людини з товариства Гордієнка не можливо не добачити) я заглянув до індексу. І тут нема. Є вправдї Лантух але не Филип, а Григорий, і то не якийсь „полководець", кольонїзатор і т. д. а звичайний собі запорожець, який тільки раз виступає 1746 р. 19 вересня як запорожський делеґат при розграничуваню запорожських земель від донських (с. 1490—1, 1654—5, акт той самий повторено два рази).

І годило ж ся тут збирати материяли через цїлих двайцять лїт, щоби їх потім так змарнувати через недбале виданє?

Ів. Джиджора.

В. Модзалевскій — Слухи о назначеніи Кантакузина гетманомъ Малороссіи (1718 г.) (Кіевская Старина 1904, VI ст. 451—464).

Статя невеличка — та проте зачіпає (хоч досить поверховно) таке важне питанє з історії боротьби за українську автономію, що вважаємо за потрібне сказати про неї пару слів. Статя дїлить ся на дві части: властива статя, яка служить вступом до другої частини — документа, котрого змістом служить зізнанє осіб замішаних в справу розповсюднюваня поголосок про смерть Скоропадського й іменованє на його місце гетьманом волоського еміґранта ґен. Кантакузина.

Справа була така. В 1718 року вибравсь Скоропадський з деякими старшинами до Москви. Підчас побуту його там розпущено в Гадяцькім полку (про иньші не знаємо) поголоску, що Скоропадському в Москві відрубано голову, а чернигівського полковника Полуботка бито батогом, а потім повішено на гаку, де він до трех днїв помер (с. 460). Як бачимо Полуботок вже тодї мав славу, як неприєднаний ворог Москви. Сю послїдню вість подав Петро Корж, гадяцький міщанин, який чув про се від московського комісаря полкового Астова.

З попередньою в тїснїй звязи стояла поговірка про іменоване на місце Скоропадського гетьманом Кантакузина, а се знова кольпортували козацькі старшини з еміґрантів, а головно Сербин Словуй Требиньский ірклїівський сотник і бувший ковалївецький сотник Волошин Афанас Кіцеш.

Як могла повстати поголоска про смерть гетьмана? Автор не старає ся сего пояснити. Почасти можна її пояснити загальною непевністю і заворушенєм умів на Українї, які не встигли іще успокоїтись по страшнїй завірюсї викликанїй мазепинським замислом. Остаточно від часів таки Богдана Хмельницького не бачила Україна гетьмана, котрий би щасливо скінчив; половина їх покінчила на Сибіри. Коли додати до тої давнїйшої поведїнки Москви з гетьманами (чи взагалї з Українцями) ті варварські розправи Москви на Українї в 1708—9 рр., то зрозуміємо, що стревожена народня фантазия могла видумати не тільки відрубанє голови гетьману, але і повішенє на гаку Полуботка відповідно до взірця, як мали поступити Турки з козаком Байдою. Що ж до поголоски про гетьманство Кантакузина, то як каже автор, розгадкою могли тут послужити слова жінки Кантакузина: „Досить уже тобѣ — казала вона раз мужеви — такъ войсково служить, але просити мусишь отъ государа таковаго помилованія, щобъ въ Украинѣ гетманское (sic!) офѣцію держать“ (с. 458). Та найважнїйше тут те, яку ролю відгравала згадана чужинецька старшина, яка видимо тїшилась тим, що гетьманом буде її чоловік (с. 457). При тій нагоді заявили ті старшини іще такі інтересні погляди на своє становище на Українї, що власне задля сього автор попри поданє документа слїдства з причини тих поголосок, посьвятив тїй старшинї властиву свою статю.

Вже в другій половинї XVII в. зачали появлятись на Українї численні виходцї з Волощини, Сербії і т. д. шукаючи тут щастя і богацтва (с. 451). Щоб сього добитись, вступали в службу до впливових осіб, а дальше добувати собі місця старшинські, як найпевнїйший спосіб до збогаченя. Такими були прим. Апостол, звісний інтриґант Дмитрашко переяславський полковник, Танські і много иньших. Десь в часах гетьманованя Самойловича наплив тих чужинцїв устав. За те правдивий залив України еміґрантами не тільки з Волощини і Сербії, але і з Чорногори настав в часї „прутської акциї“ Петра I: для тих людий Україна стала тепер справдї обіцяною землею. Здаєть ся, що до тепер не була обговорена роля, яку відіграли ті люди в упадку української автономії. Тимчасом се був розкладовий і з кождого погляду неґативний чинник в полїтичнім і суспільнім житю України. Люди ті опинившись на Українї засипували російське правительство цїлою масою просьб про винагороджене їх маєтностями, старшинськими місцями, як рекомпензату ніби

то за шкоди, які вони понесли через свою участь в війні по стороні Росиї проти Турциї. Правительство дуже радо вдовольнювало такі просьби, так що за Скоропадського ледви чи не третина усієї старшини були власне отті еміґранти. Гетьмани проти таких старшин іменованих „по указу“ були безсильні. За те ті люди, зрозумівши дуже добре свою позицию, українську управу зовсім іґнорували, роблячи те що самі хотіли [1]). Доказом хоч би і се слїдство, де вони за ширенє фальшивих поголосок зовсїм не були покарані, хоч в тодїшних часах такі річи нікому не пускали плазом. Що більше, ті старшини учинивши свій гурт, протиставили себе цілій українській старшині і уважали себе за покликаних берегти Росію від зради України. „И ну, миленькіе, говорив Словуй Требинський гадячському сотникови Пирятинському — памятайте тоє, же певне послѣ сего вашей козацкой власти не будетъ, отъ начала и до инишихъ полковниковъ и сотниковъ, але тилко всѣ урядники иноземцѣ тутъ будутъ, а насъ тутъ прислано постеригать васъ, чтобы ви, миленькіе, не змѣнили“ (с. 459). Та не тільки супроти української управи були ті старшини таким небезпечним елементом, але маючи таку сильну позицию, були як найгіршими панами супроти підданих, бо за те не було їм від нікого жадного стриму — як не заохоти. Коли гадяцький полковник М. Милорадович жалував ся перед Ґоловкіним, що він підчас війни задовжив ся, дістав відповідь: „Мѣешъ собѣ врученний полкъ Гадяцкій — с того собѣ наживай“ (с. 463). „С того собѣ наживай“ — сказав российський канцлер в тім часї, коли до Скоропадського йшли один за другим укази стримувати козацьку старшину від надужить над козаками і поспільством. Значить годило ся б много розрідити ті чорні фарби, яких российські, а також українські історики (прим. Ол. Лазаревський) наклали на нашу старшину. Від себе іще мушу додати, що автор навязуючи до факту з 1718 р. очевидно не

[1]) Які виломи робили отті зайди в українській автономії на користь российського централїзму, сьвідчать про се їх чолобитні до правительства про наділенє їх старшинськими урядами з поминенем вибору. Так прим. в 1718 р. Гаврило Милорадович брат Михайла гадяцького полковника, просив российське правительство заіменувати його де небудь полковником (меньшим урядом ті панове не вдовольнялись), покликуючись при тім на обіцянки тогож правительства. Соловьевъ: Ист. Росс. IV, с. 292. Та з тієї просьби чомусь в тім разї нічого не вийшло. Проте він подав в друге таку просьбу в 1727 р. вже по смерти свойого брата Михайла, а рівночасно з ним просив о сотництво другий Милорадович Ілля. Просьбу правительство полагодило прихильно, заіменувавши Гаврила гадяцьким полковником. Се сталось саме тодї, коли правительство Петра II проголошувало, що в відносинах до України держати-ме „пункти“ Б. Хм. Сборн. имп. русск. истор. общества т. 69.

міг нїчого сказати про другий такий залив України чужинцями, а то Вірменами і Грузинами в половинї XVIII в.[1]). *І. Джиджора.*

И. С. Свѣнцицкій — Церковно- и русско-славянскія рукописи публичной библіотеки Народнаго Дома во Львовѣ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ, 1904, кн. 3, с. 350—414).

— Рукописи библіотеки „Народнаго Дома“ во Львовѣ (Научно-Литературный Сборникъ „Галицко-русской Матицы“, 1904, т. III, кн. 4, с. 81—104; 1905, т. IV, кн. 1, с. 108—149).

В цьвітни 1902 р. передав вкінцї видїл львівського „Народного Дому“ по звиш пядесятьлїтнім порядкованню свою бібліотеку до публичного уживання. Сама бібліотека, як на галицькі обставини досить богата, складає ся з двох віддїлів: з віддїлу „Народного Дому“ (80.000 томів) і віддїлу о. А. Петрушевича (20.000 томів). Оба віддїли мають свої осібні колекції рукописів і мап (див. Лїт.-Наук. Вістник, 1905, кн. II, Кр.: Бібліотека „Народного Дому“ у Львові). Аж до останнїх часів не було нїякого катальоґа анї опису згаданих рукописних колекцій, аж в 1903 р. забрав ся енерґічно до їх виготовлення новоіменований бібліотечний урядник др. І. Сьвенціцкий і в протягу одного року вспів описати більшу часть рукописів з віддїлу „Народного Дому“. Опис їх оголосив він по части в „Извѣстіяхъ отд. русс. языка и слов. имп. Академіи Наукъ“, по части в „Науч.-Лит. Сборникѣ“ галицько-руської Матицї. Другий віддїл рукописів, т. зв. о. А. Петрушевича, до нинї ще не описаний; опис його а також опис і порядкованнє богатої кореспонденції галицько-, буковинсько- і угорсько-руських суспільних дїячів і письменників першої половини XIX ст. (Головацького, Моха, Гушалевича, Левицького й ин.) веде кустос бібліотеки проф. Ф. Свистун. До тепер він іще не скінчений.

Приступаючи до опису рукописів віддїлу „Народного Дому“, подїлив їх др. Сьвенціцкий на три головні ґрупи: церковно- і русько-славянські рукописи XVI—XVIII ст., рукописи в чужих мовах і новійші з XIX ст. (крім згаданих висше кореспонденцій). Коли приглянемо ся описови першої ґрупи, то інтересного матеріялу не знайдемо в нїй багато; дві рукописи сьвітського змісту (неповна Повѣсть о Варлаамѣ и Іоасафѣ (98а) і Путникъ ігумена Даниїла (105), декілька апокрифічних оповідань

[1]) Ал. Лазаревскій: Описаніе Старой Малороссіи. Т. III, 1902, стр. 332—3 і др. Згаданий автор говорить, що тим Грузинам (Чолокаєви, Жевахови, Еристови, Орбелїянї, Жержадзієви і ин.) в однім лише містечку Фіблім роздано коло 200 селянських „дворів“.

і житий, розкинених по ріжних церковних книгах (требники й ин.) і два галицько-руські учительні евангелія — то все, що може звернути на себе увагу дослідників староруської словесности. Інтересні також літописні записки по краях рукописів, з яких деякі наводить автор при описї дотичного рукопису дослівно. Так само витягає автор з рукописів деякі характеристичні прояви мови, подає вік рукопису, а також порівнує деякі рукописи з друкованими виданнями. Всїх рукописів першої ґрупи є 165.

Іще менше інтересна друга ґрупа (рукописи в чужих мовах), якої опис поданий в „Науч.-лит. Сборнику". Тільки дуже небагато рукописів тої ґрупи може зацікавити українського історика (нпр. ч. 241 Catalogus syntacticorum 1743—44а. (Tarnopoli) sub rectore Collegii R. P. Andrea Łączyński, praefecto scholarum P. Josepho Kower, professore magistro Francisko Lesniewski — інтересні дати до історії просьвіти галицько-волинської суспільности в половинї XVIII ст.; ч. 346 Inwentarz Perehyński na gruncie do Intraty domowey prawdziwie spisany, y przez mnie Samego Episcopa w Perehyńsku verificowany a to diebus Augusti na Rok 1690). Все иньше, — фільософічно-теольоґічні конспекти і розвідки в нїмецькій і латинській мові. Третя ґрупа обіймає рукописи з XIX ст. Тут бачимо оригінали виданих і невиданих творів карпато-руських діячів і письменників (нпр. А. Духновича, І. Лаврівського, С. Шеховича, М. Шашкевича, Я. Головацького й ин.), а також матеріали до історії деяких товариств, цензуровання українських видань в Галичинї (ч. 199) й ин. Зрештою, як ми вже згадали вище, цїла інтересна переписка з першої пол. XIX ст. не увійшла до опису дра Сьвенціцького і взагалї ще не упорядкована. До опису третьої ґрупи додав автор просьбу Я. Головацького до намісництва в справі видання підручника і граматики латинської мови, відмовну відповідь того-ж і кілька менше важних віршів. До описів додані докладнї показчики рукописів, авторів і ин.

З обох видань, в яких друковали ся згадані описи, пороблено також відбитки; у відбитцї зі „Сборника" богато друкарських похибок.

І. Кревецький.

Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi 1859—1873 przez Michała Bobrzyńskiego, Władysława Leopolda Jaworskiego i Józefa Milewskiego. Варшава-Краків, 1905, стор. 515.

Се збірка матеріялів по історії Галичини в рр. 1859—1873, якої цїль автори характеризують у передмові словами:

„В тих роках одна з польських дільниць прийняла діяльну участь у внутрішнім перестрою великої держави, в якої склад входить, у переході з абсолютного правлїня в конституційне, у переході з прінціпу державної централїзації в прінціп самоуправи й автономії країв, у переході з системи безглядної ґерманїзації в систему рівноуправности народностий. Беручи участь у тім перестрою, вона сходила часом під впливом подій із ясно означеної дороги, опізнювала хвилево свій розвиток, але в кінцї — перший раз у нашій історії після розділу — не змарнувала корисних умов, які отворили ся для польської суспільности. Серед численних драматичних переворотів і пересилень, серед яких від 1859—1873 р. довершував ся внутрішній перелом Австрії, Галичина здобула собі в кінцї становище й інституції, на яких могла оперти цїлий свій теперішній внутрішній розвиток, не досить іще доси оцїнений.

„Той епізод із внутрішньої історії Галичини дає нам крім того незвичайно цїкаву й важну річ — процес полїтичного дозріваня, який довершив ся тодї в польській суспільности в Галичинї, перехід від полїтики, подиктованої уявою й почуванями, до полїтики, подиктованої розвагою і зрозумінєм реальних задач суспільности. В огнї пристрастної полїтичної дискусії довершував ся той перелом почувань і понять, а до побіди нового полїтичного напряму причинив ся чимало новий напрям історичних праць, початих тодї під кличем видобуваня голої історичної правду.

„І хто здає собі справу зі значіня й ваги історії тих лїт, в яких Галичина довершила своє полїтичне відродженє, той розуміє, яке значінє та історія могла-б мати для цїлої нашої суспільности в теперішній хвилї, коли-б була належно розслїджена, у своїх подробицях списана і всїм доступна, той відчуває, якою особливо для теперішної хвилї вона могла-б бути magistra vitae.

„На жаль такої історичної працї не можна заімпровізувати в коротнім часї... Проте не можучи тепер дати польській суспільности повної історії Галичини з рр. 1859—1873, порішили ми заступити її недостачу виданєм отсеї книжки, яку можна було скласти в короткім часї і яка до тої історії подає найважнїйші вказівки“ (Przedmowa, стор. V—VII).

Цїла книжка, як се вже видно з титулу, складаєть ся з трьох частий оброблених трьома ріжними авторами.

В першій части п. н. „Kronika polityczna Galicyi 1859—1873“ (стор. 1—31) подає Бобжиньский коротку хронїку тодїшного полїтичного розвитку Галичини, реєструючи ті факти загально-державного значіня, які мали вплив на полїтичні відносини Галичини, і конкретні прояви того впливу. Ся хронїка показує нам, як австрійське абсолютне правительство з одного боку під впливом погромів у війнах із сусїдними

державами (італійська війна 1859 р. і пруська 1866 р.), а з другого під впливом несупокоїв у самій державі було приневолене крок за кроком робити уступки, аж доки з тих уступок не витворила ся теперішня конституція. Обговорюваний автором період почав ся цїсарським манїфестом з 15 липня 1859 р., виданим після невдалої війни з Піємонтом і Францією, а який заповідав піднесенє внутрішнього добробуту і зверхньої могучости Австрії відповідним розвитком її духових і матеріяльних сил та відповідними реформами законодавства й адмінїстрації. Він зазначив ся цїсарським дипльомом з 20 жовтня 1860 р., який заповідав федералїстичну конституцію, конституцією з 26 лютого 1861 р., яка в порівнаню з жовтневим дипльомом була переведена в централїстичнім напрямі, завішенєм тої конституції цїсарським манїфестом з 20 вересня 1865 р. і в кінцї конституцією з 21 грудня 1867 р., яка з малими змінами обовязує й доси. Закінчив ся він: для Австрії ухваленим 10 марта 1873 р. державною радою при абстіненції Поляків та иньших „автономістів“ законом про безпосередні вибори до державної ради (до того часу послів до державної ради вибирали з поміж себе посли краєвих соймів), санкціонованим 2 цьвітня 1873 р., а для Галичини тим, що польська репрезентація краю погодила ся з дїйсністю. Висловом того була заява бесїдника „кола польського“, Дунаєвского, зложена в державній радї, вибраній у-перве безпосередними виборами, 18 падолиста 1873 р., що польські посли, „відкладаючи те, що стало ся, бодай хвилево на бік, виходячи поза те і числячи ся з фактичними відносинами, рішили спільно з лївою частю палати (себто з нїмецькою більшістю) приняти участь у працї над економічними, духовими й моральними інтересами великої держави“ (стор. 30). Далї висловом тої згоди з дїйсністю було становище галицького сойму, який 5 грудня 1873 р. відкинув без дискусії при першім читаню 73 голосами против 54 внесенє ґр. Юрія Чарториского, аби сойм застеріг ся супротив безпосередних виборів.

Зазначити треба, що коли автори кажуть у передмові, що в тім періодї Австрія перейшла „від системи безоглядної ґерманїзації до системи рівноправности народностий“, то се дотикає тільки польської народности. Для Русинів у Галичинї „систему безоглядної ґерманїзації“ замінено не рівноправністю народностий, тільки системою безоглядної, з огляду на дальший хід полїтичного житя в Галичинї можна сказати: що-раз безоглянднїйшої польонїзації. Сей процес можна добачити і в „Хронїцї“ Бобжиньского, який пильно реєструє всї ті факти, силою яких Галичина в школї і урядї прибирала що-раз більше польський характер. За те як мало бачимо в періодї, обговорюванім автором, фактів, силою яких Східна Галичина прибирала би український характер. Кілька розпоряджень ріжних мінїстерств, які заводили у зверхнім

урядованю, себто в відносинах властий зі сторонами в Західній Галичині мову польську, а в Східній польську й українську, при чім у початках ери тих уступок на користь української мови в урядованю українською мовою мали бути вживані латинські букви: се зніс Шмерлінґ в часах, коли польська репрезентація краю в державній раді була в опозиції против централістичної конституції з 26 лютого 1861 р., а українська підпирала централістичне правительство Шмерлінґа, яке з огляду на становище Поляків у власнім інтересі кокетувало з Українцями. Рескриптом з 24 лютого 2861 р. знесено друковане законів і розпоряджень в українськім перекладі в двох колюмнах кирилицею і латинськими буквами, лишаючи тільки кирилицю, рескриптом з 13 марта того-ж року знесено всяке вмішуване правительства в квестію української правописи, в кінці рескриптами з 10, 21 і 25 цьвітня того-ж року позволено вносити поданя кирилицею й наказано відповідати на них тим-же письмом. Коли до того додати дві катедри на правничім виділі львівського університета з українською викладовою мовою, утворені цісарською постановою з 23 марта 1862 р., то се вже будуть чи не всі здобутки української народности в Галичині в тім періоді. А далі пішли вже такі „здобутки“, як санкція закона з 22 червня 1867 р., ухваленого галицьким соймом підчас сесії від 19 падолиста до 31 грудня 1866 р., про викладову мову в народних і середних школах Галичини, закона, який закладане середних шкіл з українською викладовою мовою зробив залежним від сойму й повітових рад, або як затверджене цісарською постановою з 25 червня 1867 р. ухваленого на тій-же сесії сойму статута краєвої ради шкільної. Поминувши згадані розпорядженя Шмерлінґа та креоване згаданих двох катедр австрійське правительство поборювало опозицію Поляків не кокетованем із Українцями, тільки уступками, які надавали Галичині на-зверх що-раз більше польський характер, а тим самим в супереч XIX статі основного закона з 21 грудня 1867 р. про загальні права горожан піддавали українську націю польській.

Що до самої „Хроніки“ Бобжиньского, то се одинока обєктивно написана часть книжки, бо про дальші дві части не можна того сказати. Автор, реєструючи факти, дає змогу читачеви виробити собі про тодішний період власну думку. І та обєктивність стає заразом, очевидно — без волі автора, обжалуванем австрійського правительства і польської репрезентації Галичини за поневолене української нації.

В додатку до „Хроніки“ Бобжиньского подано в 66 нумерах вибір правно-політичних актів (стор. 33—186), як цісарські маніфести й патенти, міністерські розпорядженя, закони, адреси галицького сойму до корони і т. п., які характеризують той перестрій, що відбував ся

у тім періоді в Австрії й Галичині, і служать цінним доповненєм „Хроніки“.

В другій части п. н. „Spis ważniejszych rozpraw politycznych 1859—1873“ (стор. 187—216) другий автор книжки, Яворский, подає реєстр і короткі характеристики важнійших політичних брошур і статей, які в обговорюванім періоді появили ся в польській літературі, а в додатку (ст. 217—472) подає важнійші з них (на його погляд) у цілости або в виїмках. Ся часть книжки на-скрізь тенденційна. Автор поминув з одного боку публіцистичні голоси демократичних та революційних кругів польської суспільности, а з другого боку українська квестія фіґурує у нього лиш о стільки, о скільки займала ся нею нечисленні брошури, писані в дусї історично-полїтичної єдности Польщі, України й Литви, так що праця Яворского не дає всестороннього образу хоч-би вже тільки польської полїтичної лїтератури, а служить тільки реклямою для консервативної, т. зв. станчиківської партії, яку в тім періоді репрезентували в публїцистиці головно Станїслав Козьмян, Йосиф Шуйский та Станїслав Тарновский і їх орґан „Przegląd polski“.

Тепер перейдемо ті статї, подані в додатку до виказу Яворского огляд їх тільки потвердить нашу думку про тенденційність праці Яворского.

Paweł Popiel, Kilka słów z powodu odezwy X. Adama Sapiehy. 1864. В сїй статї автор відповідає на зазив кн. Адама Сапіги з 1863, аби всї польські провінції прилучили ся до повстаня. Осуджуючи як найострійше повстанє 1863 та пятнуючи ініціяторів його легкодухами, автор кладе для Поляків на будучність таку програму: „Формула обовязку, якої нинї повинен держати ся кождий Поляк, така: ніякої конспірації, нїякої тайної орґанїзації, нїякої помочи під якою будь формою і назвою на незвісні цїли“ (стор. 224).

„В польськім королївстві приняти щиро указове законодавство. Забути про понесені страти і жити в згодї, в сусїдській любови з тим чесним народом, який показав здоровий полїтичний розум підчас повстаня, а нинї не надуживає переваги, яку дав йому нерозумний побідник. Увійти серцем і дїлом у громаду, яка є тепер одиноким можливим устроєм суспільности“ (стор. 227).

„Що я сказав про заговори в королївстві, те дотикає також Галичини і Познанського князївства. В соймі, в виділах, в товариствах, в дневникарстві широке поле до роботи, а здорова опінїя краю повинна осудити кожду тайну орґанїзацію, за яку хапаєть ся кожда підрядна, жадна діяльности здібність“ (стор. 228).

Paweł Popiel, List do X. Jerzego Lubomirskiego. 1865. Не можучи перевести централїстичної конституції з 26 лютого 1851

року, Шмерлінґ 27 липня 1865 р. уступив, а правлїнє обняв ґр. Белькреді, який поклав собі за задачу вернути до федералїстичних прінціпів жовтневого диплому 1860 р. Попель, покладаючи на нове правительство великі надії, розвиває в сїй статї ті самі думки, що і в попередній, а саме, що „треба конче виперти ся останнього руху (себто повстаня з 1863 р.), признати його шкідливим та осудити, віді-пхнути людий, які в нїм мали провід або потакували йому“ (стор. 236), і так умивши руки, погодити ся з австрійським правительством, аби взяти від нього, що дасть ся взяти.

Paweł Popiel, Kilka słów z powodu artykułu p. Józefa Szujskiego, w feuilletonie dziennika „Hasło“ z d. 8 października zamieszczonego. 1865. Критикуючи висше обговорений „List“ Попеля, Шуйский виступив в оборонї повстаня та його провідників, на що знов відповів Попель, повторяючи свої погляди на повстанє і на задачі Поляків у Австрії.

Stanisław Tarnowski, O adresie sejmu galicyjskiego, 1867. Проґрама, яку розвивав Попель в висше обговорених публїкаціях, стала справдї проґрамою польської репрезентації в краю. Галицький сойм ухвалив 10 грудня 1866 р. против голосів українських послів адресу до корони, у якій знаходить ся звісне полїтичне credo польської шляхти: „Bez obawy więc odstępstwa od myśli naszej narodowej, z wiarą w posłannictwo Austryi i z ufnościę w stanowczość zmian, które Twoje Monarsze słowo jako niezmienny zamiar wyrzekło, z głębi serc naszych oświadczamy, że przy Tobie, Najjaśniejszy Panie! stoimy i stać chcemy“ (текст адреси на стор. 120—122). Статя Тарновского, се коментар соймової адреси, мотивованє її і ґльоріфікація. Автор зачі-пає також українську квестію, осуджуючи українських послів за їх становище супротив адреси й обурючи ся на них за те, що — як каже — „жадають привернення лютневої конституції і швидкого скликаня державної ради, а в Галичинї подїлу на дві курії, українську й поль-ську, і двох виділів, українського й польського“ (стор. 266), але не обговорює української справи повнїйше й не подає нїякої розвязки її. Коментуючи соймову адресу, автор розвиває також програму працї на будуче й виступає против усякої революційної аґітації, „яка, коли-б мала в будучности почати ся в Галичинї, була би тяжким гріхом против національної справи“ (стор. 276). Статя Тарновского, се вірний вислов тодїшних поглядів тої польської репрезентації краю, що ухвалила сой-мову адресу.

Józef Szujski, Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej, 1867. Крім полїтичних питань біжучої хвилї письменники, які гуртували ся кругом „Przegląd-у polsk-ого“, зайняли ся також працею прінціпіяльної ревізії загально-національної програми. Критика хиб народу,

яка повстала наслїдком такої працї, складаєть ся з часом на напрям краківської школи в розуміню історії і на програму краківської партії в полїтицї краю. Цитована брошура Шуйского, се одна з таких програмових праць і редакція „Przegląd-у polsk-ого“ признала її своєю програмою. По думцї автора, „коли нарід яко держава упав, то з власної вини, коли встане, то власною працею, власним розумом, власним духом“ (стор. 284). Польська держава впала тому, бо „в національній суспільности настав упадок гармонії, яка полягає з одного боку на елементї правительства, а з другого на елементї порядку і суспільної справедливости“ (стор. 285). Отсей свій погляд мотивує автор з історичним матеріялом в руках. Переходячи історію Польщі після роздїлу її, автор оправдує, що правда, полїтику заговорів і повстань, признає їм рацію, але тільки в минувшости, а що до теперішности й будучности доходить до виводу: „Нинї, по скінченім увласненю, прийшло до того, що конспірація має абсолютну нерацію, прихильники нормальної орґанічної працї абсолютну рацію. Чому? Бо 1863 р. замкнув на все епоху конспірацій, не лишаючи на польській землї анї одного чоловіка соціяльно невільного, 1863 р. довершив увласненє народа, над яким конспірація як конечне зло працювала“ (стор. 293). Дальші виводи присьвячує автор польській полїтицї в Галичинї, якої кличем повинна бути федерація країв в Австрії. Обговорюючи полїтичні справи Галичини, автор доторкаєть ся також українського питаня. Повторимо його слова: „Нинї українське питанє прийшло у своїх провідниках до форми, для якої трудно знайти примір в історії. Уніятські, католицькі сьвященики чують кидане на себе очерненє, що стремлять до схизми, і мовчать. Українські сьвященики чують, що їм закидують коншахти з Росією і мовчать. Мовчить цїлий клир від митрополита до парохів! Українцї, що мають кличем народність, держать з централїзацією, Українцї, яких братів за границею змушують покидати унїю, не заявляють ся за унією! Яка-ж на се рада? Шукати кари? Борони Боже! Злій справі досить кількох мучеників, аби стала непобідною. Помагати викликати конфлїкт, якого самі хотять? І те зле, бо се чужий інтерес. Виводити історично і граматично, що нема Українцїв і української мови? На нї що не придало-б ся, бо се противить ся правдї. Істнує Русь, як істнує Польща і Росія. Українська квестія для Польщі, се квестія федерації, кладучи ідею федерації, залагоджуємо українську квестію в Галичинї. Називаємо Українцїв Українцями, українську мову українською мовою, даємо їй умови розвитку, але жадаємо за се, що справедливе, але узглядняємо фактичний стан. Признаємо Русь у соймі, школї, громадї, але жадаємо, аби вона признала унїю і нас, аби перестала бути ужою й соціяльною конспірацією, аби ударивши ся в груди, сказала,

що согрішила і спроневірила ся духови своїх батьків“ (стор. 300). Як баламутне і до того сьвідомо крутарське тверджене ученого автора, що Поляки, кладучи ідею федерації, полагоджують українську квестію в Галичині, стане ясно, коли пригадаємо, що Поляки домагали ся федерації історичних країв, а не федерації національних теріторій. А федерація історичних країв полагоджувала українську квестію хиба о стільки, що тодї польське правительство Галичини могло-б було переводити польонїзацію українського народу в Галичинї ще на ширші розміри і без торгів з центральним австрійським правительством. Зрештою і у Шуйского той самий Herrenstandpunkt, що скрізь у Поляків супротив України: даємо, признаємо, але узглядняємо фактичний стан, але жадаємо за те і т. д.

Józef Szujski, Odpowiedź „Dziennikowi poznańskiemu“ na recenzye broszury „Kilka prawd z dziejów naszych“. 1867. Резензент виступив против Шуйского головно за його виводи про шкідливість конспірації. У своїй відповіди Шуйский боронить того свого становища мотивуючи його широко.

Józef Szujski, Niepoprawni. (Odezwa „Ogniska Republikanckiego“. — Genewa, Wrzesień 1867). 1868. Ся статя написана з приводу відозви польської революційної ґрупи „Ognisko Republikanckie“. Відозва містить проґраму ґрупи, о скільки можна міркувати зі статї Шуйского, оперту на прінціпах соціялїзму й анархізму і против сеї проґрами звертає Шуйский сатиричне вістрє своєї критики, більше іронїзуючи, як арґументуючи.

Teka Stańczyka. 1869. List Brutusika (ex-ministra). Optymowicz (właściciel apteki) do Trwożnickiego (urzędnika bankowego). Під збірним заголовком „Teka Stańczyka“ подавав „Przegląd polski“ від мая до грудня 1869 року сатиричні нариси з житя польської суспільности, виступаючи в них против радикальнїйших напрямів. Перший із нарисів, поданих в обговорюванім нами книжцї, „List Brutusika (ex-ministra)“, висьміває демонстрації против становища тодїшної польської репрезентації краю, а другий, „Optymowicz do Trwożnickiego“ бере на кпини ідею „nieprzerwalności powstania“.

Józef Szujski, Wydobycie zwłok Kazimierza Wielkiego i przyszły ich pogrzeb. 1869. В обговорюванім книжцї подана тільки друга часть статї, звернена против „демонстраціоманїї“, як каже автор, а властиво против демонстрацій в загалї, які прихильникам орґанїчної працї в згодї з правительством були не на руку.

Stanisław Tarnowski, Sumienność dzienników i dziennikarzy. 1869. В тій статї автор звертаєть ся против польської преси, закидуючи їй розсїванє фалшивих вістий, монополь на патріотизм, а далї боронячи

свій орґан „Przegląd polski“ перед її нападами. В статї тій поданий між иньшим прінціпіяльний погляд автора і його товаришів на повстанє 1863 р.: „Уважаємо його найбільшим погромом Польщі і шануємо його як такий: поважаємо вбитих, жалуємо тих, що страждають й переслідують ся, але не поклоняємо ся анї перед тим рухом анї перед ініціяторами його, не вважаємо анї руху гарною картою в нашій історії анї ініціяторів його національними героями“ (стор. 386).

Stanisław Koźmian, Bezkarność. 1877. Отся статя, як і дві дальші, не належать уже до сього періоду. Подано їх тут тому, бо — як каже Яворский у своїм „Spis-ї“ — „аж вони разом з попередними статями дадуть змогу обняти суцїльність проблємів, яким полїтичні письменники того періоду посьвячували своє перо, і спосіб, яким ішли до розвязки тих проблємів“ (стор. 216). В сїй статї автор виступає против безкарности, яка на його думку ширить ся що-раз більше серед новочасної суспільности. Для характеристики поглядів автора зацитуємо отсей уступ: „Попуск правительств для партій і сект, які явно голосять намір знищити суспільність і перевернути нинїшнїй порядок річий, се останнїй і найвисший вислов безкарности. Дозвіл ширити словом і письмом, зборами, товариствами й походами науки й акцію соціялїстичну та анархістичну, управлюванє в державі антидержавних і антисуспільних — сект, се з боку власти й суспільности самовбійча безкарність (стор. 430).

Józef Szujski, O falszywej historyi jako mistrzyni falszywej polityki. Z powodu artykułu p. L. Wolskiego pod tytułem „Dyagnoza“. Автор статї „Dyagnoza“, надрукованої в Рапперсвільськім Альбомі, висловлює погляд, що природний напрям польської нації се свобода, в противенстві до правительства, закидає тодїшнїй польській репрезентації Галичини відступленє від того природного напряму. З обороною галицько польської полїтики виступає Шуйский, стараючи ся історичними даними збити сю тезу, а далї виступаючи, як і в попереднїх статях против конспірації і захвалюючи орґанїчну працю в згодї з правительством.

St. Tarnowski, Próby rozstroju. 1889. В обговорюванїй книжцї подано тільки останнїй уступ статї, написаної перед соймовими виборами і зверненої против усяких бурителїв „ладу і порядку“.

Перейшовши всї полїтичні розвідки, подані в додатку до другої части обговорюваної книжки, ми, думаємо, доказали односторонність та тенденційність працї Яворского.

Від тої односторонности та тенденційности не свобідна й третя частина книжки п. н. „Rezultaty“ (стор. 473—515), у якій третїй автор, Мілєвский, подає успіхи працї польського правительства і польської суспільности в Галичинї над культурним та економічним піднесенєм краю.

В тій цїли автор порівнує перший (з 1866 р.) і найновійший (з 1905 р.) буджет краю, потім краєві буджети в рр. 1873, 1875, 1880, 1885, 1890, 1895 і 1900, вкінцї ілюструє цифрами стан просьвіти (школи народні, учительські семінарії, ґімназії, школи реальні, жіночі лїцеї, школи висші, школи фахові промислові, школи фахові торговельні, школи рільничі), комунїкації, мелїорації й водні будови, підпомаганє продукції, гірництво, підпомаганє промислу і ремесла, кредит, стан людности, преси, товариств, читалень, статистику хову худоби, стан огневих убезпечень в Галичинї при кінцї обговорюваного в книжцї періоду і тепер. Автор бачить на кождім кроцї успіхи і не щадить похвал польсько-шляхотській управі краю. Та хоч свої виводи підпирає він скрізь цифрами, то все таки його праця одностороння і тенденційна, а її односторонність і тенденційність у тім, що автор не з'ілюстрував нам цифрами всїх сторін житя Галичини, а вибрав лиш такі прояви, які сьвідчили би про гарні результати працї польсько-шляхотської управи краю. При тім автор теперішнїй стан порівнує тільки з минулим, при чім очевидно показуєть ся справдї поступ, який одначе виглядав би не так рожево, коли б зроблене порівнати з тим, що ще має бути зроблене, аби Галичина могла стати побіч західно-австрійських країв. Одним словом, коли б автор був нам з'ілюстрував цифрами ту економічну нужду галицької людности, яка жене його за границї шукати лїпшої долї, той брак працї для спролєтаризованого селянства, ту житєву стопу галицького селянина, і пролєтарія, яка падає що-раз низше, той анальфабетизм галицької людности, який проявляєть ся не лише браком знаня штуки читаня й писаня, але також браком заінтересованя сучасним житєм і розуміня його, браком приложеня штуки читаня й писаня до живого житя, — тодї його результати виглядали б инакше і він не міг би з такою певністю сипати похвал польсько-шляхотській управі краю. Але автор сього не зробив і в тім причина односторонности його працї, а не зробив тому, бо хотїв, аби господарка польсько-шляхотської управи краю виглядала як найгарнїйше, і в тім тенденційність його працї. Односторонний і тенденційний автор також супротив Українцїв, про яких культурну й економічну працю зовсїм не згадує, та се вже прикмета, спільна всїм трьом авторам книжки, у яких полїтичне відродженє Галичини, се полїтичне відродженє польської нациї і поневоленє нею української нациї в Галичинї.

Загалом беручи, книжка дає богато цїнного матеріялу, в першій части історичного, в третїй статистичного, а в другій для характеристики краківської історичної школи і т. зв. „станчиківської“ партії.

У цитованій передмові автори пеначе висловлюють pium desiderium, щоб історія полїтичного відродженя Галичини в рр. 1859—1873

була magistra vitae для польської суспільности в теперішній важній хвилї, що з огляду на тенденцію книжки і полїтичне становище її авторів може тільки значити, аби серед теперішнього перестрою російської держави Поляки ві всїх провінціях історичної Польщі зайняли таке становище, як Поляки в Галичинї зайняли підчас перестрою Австрії. Інтерес національної і суспільної правди і справедливости і рівночасно інтерес української нації вимагає, аби те pium desiderium не сповнило ся і з того погляду обговорена нами книжка може бути magistra vitae не тільки для польської, але й для української суспільности.

М. Лозинський.

Louis Léger, Souvenirs d'un slavophile (1863—1897), Париж, 1905.

Зазначую появу сеї книжки більше задля імени її автора, як задля її внутрішньої вартости. Спомини д. Леже писані для широкої француської публїки, мають більш анекдотичний, як науковий характер. При тім же те, що могло бути цікаве для нас, а власне гостина д. Леже в Київі і його вражіня з археольоґічного з'їзду 1874 р., чомусь пропущене, так немов би й не було того нїколи. Взагалї автор немов вистерігаєть ся, щоб у своїх споминах нїде не зачепити за Україну та Українців. Для доповненя споминів подано при кінцї пару статей, уміщених у перед по ріжних часописах; між ними стрічаємо також статейку „Манастирське житє в старій Руси", де популярним способом оповідаєть ся про заснованє Печерського монастиря та наводить ся декілька оповідань із лїтописи та печерського патерика (автор висловлює бажанє мати його в француськім перекладї) про житє староруських монахів та аскетів. Статейка читаєть ся легко, але її наукова вартість так само легка.

Ів. Фр.

О. Мончаловскій — Письма П. А. Кулиша относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ (Научно-литературный Сборникъ. Галицко-русской Матицы, 1904, т. III, кн. 1, ст. 59—72; т. III, кн. 2, ст. 1—41).

Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus! — пригадаєть ся звісний цитат з Горація кождому, хто завдасть собі труду прочитати 3½ аркуша задрукованого паперу під отсим заголовком. Як звісно, в зимі 1881 року приїхав Кулїш до Львова і пробув тут до весни 1882. Причину свого приїзду до Львова подав він сам в „Зазивнім листї до української інтелїґенції" (див. Хуторна поезія); був то царський указ з 1876 р., що заборонив українське слово в Росії. „Отсе-ж, проповідуючи істину, каже Кулїш, яко істочник свободи, мусимо ходити

робом тих, котрим великий Учитель роду людського наказав: що коли гнати-муть їх ув одному місті, нехай утекають до другого. Певно-ж бо знайдеть в культурному сьвіті притулок, звідкиля у всю Руську землю ізийде віщаннє наше, на пробуд сонних і на воскрешеннє мертвих“ (Хут. поез. ст. 127). Друкуючи „Хуторну поезію“, зійшов ся він з польськими публїцистами і полїтиками і не підозріваючи з їх боку ніякого підступу, дав втягнути себе в їх полїтичні комбінації, які потім скінчили ся загально-звісним траґічним для самого Кулїша епільоґом. Ся історія, як сказано, загально-звісна і про неї міг д. Мончаловский довідати ся чи то з видань самого Кулїша, чи з брошури дра В. Щурата п. з. До історії останного побуту П. Кулїша у Львові, чи з книжки О. Маковея п. з. Панько Олелькович Кулїш, чи вкінци хочби з видаваної... самим Мончаловским „Бесѣды“, 1897, ч. 4, ст. 43—46. А одначе!... Д. Мончаловський уважав чомусь за потрібне відкривати Америку безпотрібно другий раз і заявляти претенсіонально, що „Мы постараемся выяснить (?) этотъ періодъ жизни и дѣятельности П. А. Кулиша (час від кінця 1881 до початку 1882) на основанiи собранныхъ нами свѣдѣній и на основанiи его писемъ (?!), которыя печатаемъ ниже“ (с. 66). Тимчасом з видрукованих (в кн. 2) листів Кулїша, писаних до офіціяла львівської фінансової дирекції А. Юркевича, що, до річи кажучи, урядник не мав нічого спільного нї з лїтературою, нї з полїтикою, а тільки хиба тим звязаний з побутом Кулїша у Львові, що віднаймав для нього свою хатину, — не довідуємо ся поза маловажними, чисто технїчними клопотами Кулїша, полученими з друкованнєм перекладів Шекспіра, Крашанки й ин., абсолютно нїчого, що кидало би не то нове сьвітло на побут його у Львові, але навіть потверджувало звісні вже річи звідки инде. Коли є що в тих листах нове й цікаве, то як раз те, що ніяк не вяже ся з його побутом у Львові, а то опис його житя на хуторі в Мотронівцї і по від'їздї зі Львова у Віднї, та й се майже не виходить зовсїм поза домашнї приватні інтереси. Цікавим може бути хиба те, що в 1891 р. запропонував Кулїш Юркевичу, тодї вже перенесеному до Нового Санча, видаваннє на свій кошт щось в родї бібліотеки, де б друковали ся його працї і хоч гроші на виданнє і самі скрипти давав би Кулїш, то на книжочках мала б стояти така фірма: Выданьнє Ал. Юркевича. Коштом и доглядомъ выдавця. Цїла кореспонденція (в тім числї листи Кулїша, Кулїшевої, Драгоманова і дра Ц. Білиловського) починаєть ся 24 маєм 1882 р., а кінчить ся 20 (ст. ст.) червнем 1893 р.

Листи попередив Мончаловський ширшим вступом, де що сторона, то помилка, або тендєнційне перекрученнє. Покажемо тільки

два-три приміри: так „фонетическое правописаніе“ вводить ся по словам д. Мончаловського „въ нѣкоторыя галицко-русскія изданія“ „первоначально“ тільки в 1866 і 1867 рр., хоч хто трохи обізнаний з галицько-руським письменством XIX ст., той знає, що вже звісна „Русалка Дністрова“ (1837 року) була видана фонетикою, а в виданях з 1848 року фонетичний правопис зустрічаєть ся навіть досить часто. Наводить д. Мончаловський звісний лист Куліша до Я. Головацького, який Головацький без дозволу і відома Куліша видрукував у „Слові“ та ще, як пише сам Куліш потім в „Правді“ (1867, ч. 9, с. 72), протестуючи проти такого виверненя до гори дном публїцистичної етики, „урізав шмат з початку, урізав шмат з кінця, вирвав дещо з середини, приставив свою чи чужу, тільки не мою приставку і підписав моє імя“, і стараєть ся доказати, на його підставі, що Куліш вирік ся фонетичного правопису. Поминаючи вже такі „вірні“ інформації, як та, що др. Ів. Пулюй професор „чешскаго университета“ (!) в Празї, замітимо ще те, що п. Мончаловський не знає нічогісько про те, що вже перед кількома роками вийшло у Львові в перекладї Куліша 10 томів драм Шекспіра, виданих Укр.-руською Вид. Спілкою, нї його звісного перекладу сьв. Письма Нового і Старого Завіту, виданого у Віднї 1903 р. *І. Кревецький.*

Kazimierz Mokłowski — Sztuka ludowa w Polsce. Część I. Dzieje mieszkań ludowych. Część II. Zabytki sztuki ludowej, Львів, 1903, стор. 505.

В послїсловію до своєї працї автор признає її тимчасовий характер задля скупого матеріялу і задля браку приготовних праць; він збирав ся переробити її на ново, та смерть перешкодила йому в тім. А дуже жаль, бо можливо, що здобувши більший матеріял і поглубивши свої загальні відомости автор справдї міг би був дати книгу цїнну. Тимчасом те, що маємо під руками, зовсїм не виправдує тих великих похвал, якими польська критика обсипала сю книгу. Найцїннїйше тут — значна коллекція (374) рисунків будівель, архітектурних оздоб, предметів, декорацій і т. и., взятих автором по части з иньших фахових праць, в більшій части зібраних ним, його братом та иньшими людьми на широкім просторі земель давньої Польщі. Те, що містить ся в книзї окрім рисунків, робить вражінє або поверхової балаканини, або пустого естетизованя на тему „рідної штуки“, або фантазованя ділєтанта, що нагарбав без критики і нераз без відповідного зрозуміня купу фактів та тверджень із ріжних підручників і висипав се добро перед очи наївних мов велику свою мудрість. Такий власне характер мають вступні роздїли книжки, де автор дає нарис розвою людських помешкань у доісторичних часах:

намішано там такого гороху з капустою, нацитовано стілько застарілих та давно опрокинених поглядів (як великі авторітети фіґурують усе ще Бокль та Гельвальд, із фахових часописий крім польських цитує ся дві-три німецькі, (французьких та анґлійських ані разу, про російські праці ані згадки), а при тім автор, рідко де цитуючи чужі погляди докладно, щедро підмішує свої власні ні на чім не оперті фантазії, даючи їм вигляд „здобутка науки“. Одним словом, ті вступні розділи роблять просто прикре вражіне і не позволяють надіяти ся ані великої докладности, ані методичности з дальшого викладу.

Правда, в тім дальшім викладі автор не потребує опирати ся на чужих плечах і міг би на підставі докладної обсервації та систематичного розслїду зібраного ним матеріялу дійти до неодного тривкого здобутка, та сього не позволяє йому його рухлива фантазія і необтяжена ніякими методичними студіями думка. Значну часть своєї праці (стор. 37 майже до 250) він присьвятив історії розвою будівництва, опираючи ся переважно на лінґвістичних дослїдах пок. Яна Карловича, і дав сим доказ, що або він не зрозумів Карловича, або Карлович був такий самий мудрий лінґвіст, як і він; досить буде згадати такі лінґвістичні виводи, як matka від motać, motek, руське говіти (gowietj) від gowno, moneta від тогож motać, князь від конь і т. д. Що камяні баби у нього — słupy przydrożne Aryjczyków, що славянськими богами все ще спокійно фіґурують Білобог і Чорнобог, се все і богато подібного не дивно; дивнійше хиба те, що автор без потреби брав ся писати про те, про що не мав ніякого понятя. А ще дивнійше для такого дослїдника, який подає власноручно роблені знимки з будівель та орнаментів по ріжних селах Галичини, що він зараз на початку своєї праці (стор. 14) випалює ось яку монументальну дурницю: „U nas w Krakowskiem, w Bubniskach nad Dniestrem, w Uryczu w Beskidzie znajdziemy ślad jaskiniowego mieszkania przedhistorycznych ludzi“. Лишаючи на боці Краківщину треба сказати, що в дальших словах автор, що родив ся і довгі літа жив у східній Галичині і коли вірити його словам, переміряв її всю своїми ногами, виявив повне незнане топоґрафії таких недалеких віді Львова і легко приступних місцевостий, як Бубнище, яке не лежить зовсїм над Днїстром, але в Карпатських горах, між селами Бубнище і Поляни, та Уриче, що зовсїм не лежить у Бескиді, а зараз за першим валом (ділом) карпатських гір, пару годин пішого ходу від Борислава; до Бескида від Урича віддалене мало чим менше, як від Львова до Стрия. І нарешті третя річ: ані в Уричі ані в Бубнищі доси не віднайдено і правдоподібно не віднайдеть ся ніколи слідів печерного чоловіка, а заховали ся там аж надто виразні сліди мешкань і укріплень з розмірно пізнього, правдоподібно — історичного часу. Вже се одно місце

в книзї Мокловского мусить напімнути читача, який би хотів користувати ся нею, до великої обережности.

При близшім огляді завважимо, що і найцїннійша часть книги, себто рисунки, також напоминають бути дуже обережним з працею д. Мокловского. Прошу поглянути на стор. 516 рис. 375 — листва стінна мальована в цьвіти з церкви сьв. Юра в Дрогобичі, zdjęcie autora; напис на листві дуже виразний, а прошу прочитати його! Автор, що так точно відрисовував цьвіти, а не знав руського письма, дав доказ, що або здіймав той напис зовсїм недбало, або рисував цїлу річ з памяти. Також деякі руські хати, при яких написано „zdjęcie autora", виглядають так схематично, мов би не були рисовані з натури, а компоновані з фантазії автора. Цікаво також, що автор, так пильно шукавши памяток людового будівництва по всїх землях давньої Польщі, ніде не завважив такої інтересної будівлї як оборіг! Бо й се треба тямити, що д. Мокловский, хоч соціяль-демократ, захапує в своїй працї неминуче всю теріторію давньої Польщі, отже й Україну по Днїпро, і Шлеск і Литву та Ліфляндію і в своїх дослїдах систематично пересипає та мішає памятки людової штуки руської, польської, литовської, латиської, хоч сам матеріял декуди аж кричить против того. Взагалї методичного боку його викладу лїпше не тикати. Розуміє ся супроти того, що всї його виводи треба від разу поставити під великий знак питаня; для будущих дослїдників його праця буде певно доброю заохотою до нових пошукувань, але повинна заразом бути вказівкою, як не треба робити подібних праць, чи радше, чого треба уникати при такій роботї. До книжки доданий інтересний квестіонар для пошукувань на полї народної штуки; з деякими поправками його не вадило би перекласти й на нашу мову та розкинути по краю. *Ів. Франко.*

Е. Ѳ. Карскій — Бѣлоруссы. Томъ I. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. Варшава, 1903, стор. X+466.

Найменьше знані між славянськими народами, се безперечно Білоруси. Походить се звідти, що вони не тільки не мають ніякої орґанїзації державної, анї ніяких натяків на неї, але й тому, що вони не жили доси між відродженими славянськими народами окремим житєм культурним; головна частина їх, кількаміліонова, була все ідентифікована з Великорусами; латинників уважано Поляками, а якусь частину Білорусів зачислювано до Українців. Білоруси, позбавлені цїлковито народньої сьвідомої інтелїґенції, не протестували проти операцій, роблених на їх орґанїзмі. Та для кождого неупередженого дослїдувача нема сумнївів у справі признаня Білорусам національної окремішности й самостійности.

Проф. Карський, який присьвятив уже багато праці дослїдам над Білорусами, признає їм також окремішність, а новий твір його переводить її на ріжних полях житя від найдавнїйших до найновійших часів.

Новий твір проф. Карського складаєть ся з девяти самостійно заокруглених розділів. Він описує в них теріторію, заселену Білорусами, і подає коротку її характеристику, переводить докладно її границї на долученій етноґрафічній картї і вичисляє білоруські кольонії. На підставі згадок у ріжних давних авторів стараєть ся схарактеризувати передісторичних жителів білоруської землї. Опісля розбирає мову тих руських племен, що жили в старинї на білоруській теріторії і виказує зародки білоруських окремішностий, які вже за литовських часів витворили окрему білоруську мову й народність. Далї подає автор історичний огляд мови за польського та российського панованя, доводячи його до найновійших часів, виказує в нїй ріжні чужі наплива і закінчує розбором живих білоруських діялєктів. Три розділи присьвячені самостійним, дуже цїкавим і повним оглядам білоруської етноґрафії (сей огляд доповнює дуже значно відому працю Пипіна), білоруських памяток давної західно-руської мови, та теперішної „лїтератури", на скільки про неї можна говорити.

Як видно з сього праця проф. Карського дуже інтересна для кождого славіста, а вжеж найбільше для кождого інтелїґентного Білоруса, якому представляє в однїй книжцї те, чого він доси не знав, за що не дбав та на що не звертав уваги.

Для нас специяльно інтересні дві річи в книжцї проф. Карського: Етноґрафічна границя між Білорусами та Українцями і такі білоруські слова, виказані в автора як запозичені в чужих мовах, які приходять також у нашій мові. Я задержу ся трохи над ними.

Зазначуванє етноґрафічних границь якогось народа, особливо в таких мішаних державах як Австрія і Росія, загалом річ трудна; та ще труднїйша вона коли маємо дїло з двома близько спорідненими народами, як пр. Білоруси, Великоруси і Українцї; Поляки, Чехи і Словаки; Словінцї і Сербо-Хорвати. Головна признака національної окремішности, се мова; та як звісно, кожда мова складаєть ся з більшого або меньшого числа діялєктів. Ті діялєкти, чим близше до сусїднього спорідненого народа, тим більше зближають ся до його діялєктів, а часом мішають ся і зливають ся так тїсно, що треба дуже багато працї, поки рішучо буде можна сказати: тут кінчить ся один, тут зачинаєть ся другий діялєкт. Через те побіч мови треба при визначуваню етноґрафічних границь мати на оцї і антропольоґію і фолькльор і етнольоґію і історію і віру і т. д. відповідно до ріжних обставин, серед яких доводить ся етноґрафічній одиницї жити. Як раз така обставина заходить і між Білорусами та Українцями, тому незвичайно мусить бути обережний той, хто відріж-

нюючи такі дві близькі одиниці, не хоче наробити помилок, особливо коли при тім брак помічних студій з ріжних галузей науки.

Проф. Карський укладав етноґрафічну мапу Білоруси виключно на підставі мови, а якими крітеріями кермував ся при тім, наведу в дословнім перекладі.

„Українська мова має багато подібности з білоруською в звуках, формах і словарі так, що для осіб не обзнайомлених науково з обома мовами, видаєть ся розмежованє Білорусів і Українців на перший погляд дуже трудним. Ся трудність збільшаєть ся ще через те, що мішані північно-українські говори знають інколи *дз* зам. мягкого *д*, *ц* зам. мягкого *т*, тверде *р*, що декому видаєть ся типовим білоруським рисом. Та річ у тім, що тверде *р* подибуєть ся спорадично зам. мягкого у всїх північно-українських говорах; лишаєть ся *дз* і *ц* мягке зам. *д* і *т* мягкого, але й вони не типові, бо в кождім окремім випадку можуть бути пояснені як білоруські позички. Правда, Українцї сильно не люблять дзеканя; в насьмішках над Білорусами вони підкреслюють власне ту прикмету: „Хиба лихо озме Литвина, щоб він не дзекнув“. Одиноким певним крітерієм на мою думку для відріжненя Українця від Білоруса може послужити крім чисто антропольоґічних прикмет та побуту, сяка або така вимова загальноруських звуків *е* та *и*, а в звязку з ними й попереднїх співзвуків; у Білорусів ті звуки (або їх потомки) все мягкі, наслідком чого мягчать і попередні співзвуки, в Українців натомісь ті звуки все тверді. Білорус говорить — веддзеш, міли, біцї, а Українець — ведеш, мили(й), бити. Розумієть ся, що Українцї не знають і *дз* — *ц* мягкого перед загальноруськими *е* — *и* та їх потомками, але в мішаних говорах Українцї знають мягке *дз* та *ц* перед *е* та *і* з загальноруського *ѣ*, які бувають у них мягкі, прим. дзївуля, дзевчина; можливі в них іще *дз* — *ц* на кінцї перед старинним *ь*: ходиць. Крім того в мішаних говорах належить звертати увагу, чи є в них аканє, себто виговір: вада, нясу, чи нема; акають тільки Білоруси. Таким чином при розмежовуваню Білорусів та Українців належить звертати увагу на вимову загальноруських *е* та *и*: Білоруси нїколи не вимовляють їх твердо, з виїмком кількох слів (серце, уздечка, форми на -ей в деяких місцевостях, як злей). Коли при тім покажеть ся мягке *дз* — *ц* і тверде *р*, то говір без сумнїву білоруський, хоч би иньші прикмети були українські, прим. дифтонґи *уо*, *юо*, *іе*, поява *у* на місци *о* (ў новум) і ин. Не знаю, що робити в таких випадках, коли приходить тільки тверде *е* тай то лиш по губних *б*, *п*, *в*, *м*. Такий говір істнує в околицях м. Шерешова, пруж. пов. ґродн. ґуб. Тут мабуть у білоруськім говорі тільки що повстають українські прикмети. Тверде *е* можна почути також у білоруськім говорі м. Любеча, городн. пов. черниг. ґуб. і деяких иньших найбільше висунених

на полудне білоруських окраїнах (звичайно по губних і лише спорадично по *д*).

„Держучись таких прінціпів, попровадимо полудневу границю Білорусів так: рікою Наревом по більськім повіті ґродн. ґуб. до біловезької пущі; дальше по р. Наревці вона перетинає останню до м. Шерешова, а звідти йде на схід трошки на північ від г. Пружан коло р. Ясельди до Картуз-Берези; звідти захоплюючи Стричів біжить майже рівнобіжно до варшавсько-московської зелїзної дороги, звертаєть ся до р. Шари, а по ній переходить у мінську ґубернїю. Від Шари йде білоруська границя приблизно по р. Бобрику в полуднево-східнім напрямі до м. Лунин недалеко від ст. Лунинець, захоплюючи до білоруської теріторії села Хотиничі, Малковичі і Дятловичі. Тут переходимо у північну частину пінського пов. Дальше біжить границя по р. Припеті, при чім інколи подибують ся українські села й на північ від неї (Люденевичі), та в деяких місцях Білоруси переходять на правий її берег, прим. коло Давид-Городка, а особливо втискають ся клином у західній частині річицького пов. до границї з волинською ґуб. Припетию йде границя в мозирськім та річицькім повіті і добігає до самого Днїпра.

„За Днїпром переходимо вже на теріторію чернигівської та могилївської ґуб. Уся могилївська ґуб. заселена Білорусами; український елємент проявляєть ся лиш у бесїдї селян деяких місцевостий полудневої частини гомельського пов.; за те білоруські прикмети дуже сильні в північних повітах чернигівської ґуб. Інколи подибуєть ся тут і чиста білоруська мова. Через те границя білоруських говорів, перейшовши з мінської ґуб. Днїпро, повинна бути переведена зразу по Днїпрі на північ приблизно до м. Любеча; звідти на схід у напрямі до м. Ріпки і дальше до Седнева; потім ломаною лїнією на північ майже до границї могилївської ґуб.; опісля границею новозибківського і сосницького пов. і дальше на схід по новгород-сїверськім пов. до р. Десни, полишаючи повітовий город на полуднї. За Десною можна подибати білоруську мову в с. Юринівцї; дальше йде границя Десною до орловської ґуб. Українцї „всѣхъ живущихъ къ сѣверу отъ Десны вообще называютъ задесенцами и считаютъ ихъ литвинами, несмотря на то, что въ такъ называемомъ Стенкѣ Сосницкаго уѣзда преобладаетъ чисто южнорусскій типъ“. Коли судити по описї тих говорів у Чубинського, вони білоруські. Очевидно, в північних повітах чернигівської ґуб. (особливо по містах) чутно й українську мову“.

Розумієть ся, сконтролювати деталїчно сю границю не можна задля браку відповідних жерел. При тім треба мати на увазї, що деяка подібність у говорах на білорусько-українській границї повтаряєть ся на словацько-українській границї, на що автор не звернув уваги. Все-ж

мапа дає добру підставу до дальших розслідів і евентуальних спростовань та доповнень, які хтось мусить перевести з української сторони. Найліпше одначе були б переводжені етноґрафічні границі мішаними науковими комісіями сусїднїх народів, та до них, а особливо на білорусько-українській границї не швидко прийде.

Перейду до другої річи, що нас інтересує, до слів, запозичених із чужих мов.

Автор добачує в білоруській мові впливи: іранські, фінські, турко-татарські, литовські, кельтські, ґерманські, польські. Він вибирає відповідні білоруські слова і наводить побіч них їх здогадні або фактичні прототипи з вичислених чужих мов. Нашу мову поминає при тім цїлковито, хоч як відомо, вона витисла нестерте пятно на білоруській мові і багато слів дістало ся до білоруської при посередництві української мови (от хоч би татарські слова, а навіть багато німецьких, які автор приписує чомусь виключно польському посередництву). При помочи нашої мови можна б також на мою думку вияснити деякі слова инакше та вказати дорогу, якою вони зайшли до Білорусів. Я обмежу ся тут наведенєм тих білоруських слів, цитованих автором, які уживають ся в нас, бо вони будуть причинком до пізнаня нашої діялектольоґії.

Іранські впливи добачує автор в отсих словах, перенятих по його думцї від Скитів (або за їх посередництвом):

Богъ, ст. інд. bhaga, перс. baga. Се слово знають усї Славяни.

жерства, рос. дресва, зенд. zarstva; у Гуцулів називаєть ся так палиця, що зам. головки має вилляту металеву змію.

собака, зенд. çpaka, н. перс. sabah; се слово знають також Великороси і Поляки.

топоръ, перс. tabar.

хата, ст. перс. kata, н. перс. kad, kadah; очевидно, що в звязи з сим словом треба брати й німецьке Hütte.

Фінських впливів находить автор більше.

вѣхоть, фін. віхта, ест. віхт; автор сумнїваєть ся про фінське походженє слова, тому що воно знане иньшим Славянам; у нас віхоть = підстілка з соломи до чобіт.

коржъ, фін. kyrsä; корж, підпалок, паляниця, пляцок — ріжні роди хлїба.

лемѣшка, фін. liemi; у нас лемішку варять звичайно з житної муки; з кукурудзяної муки вона зветь ся кулеша.

ляпать, говорити не до річи, фін. läpätä — лопати крилами; у нас: ляпати і іменик ляпа = женщина, що не годна додержати тайни.

му́лить, потискати, фін. muljuta; у нас: мене мулить (= млоїть) у жолудку.

неводъ, фін. neuwot; автор додає, що се слово звісне також иньшим мовам, тому коли взяте від Фінів, то дуже давно; наше: невід.
парканъ, фін. porkkana, ест. porkan, поль. parkan.
торкать, фін. turkata = тручати; у нас: торкати — дотикати кого; недоторкайло — кого не можна діткнути ся.
хмель, фін. humala; слово приходить також в иньших славянських і неславянських мовах.
Тюрко-татарські впливи:
небажа́, тюрк. бажа, баджа = свояк; у нас: небіж; пор. також: небога; муж. voc. небоже і неборе уживають ся як погроза.
баку́нъ, тюрк. мад. bago, рід тютюну.
баламу́тъ, обманець; у нас: збаламутити дівчину; також баламут = опалка.
богаты́рь, силач, монґ. baghatur.
бары́шъ, тюрк. baręš; у нас також: баришувати, баришівник, баришівне.
балаба́нъ, говорун, тур. balâbân; у нас балабан = барабан.
буга́й, тюрк. bûghâ; у нас уживають також слова: бу́ґа.
була́ный, так само по росийськи, поль. bułany.
булава́, тюрк. bulava.
бу́селъ, тюрк. buz-boz.
во́геръ, тюрк. ajgęr; поль. ogier.
гапликъ, тюрк. гкапмак.
гарбузъ, перс. хербюзе.
гойда́цца, тюрк. hajdé; наше: гойдати ся, гойданка і гойдалка.
дуда́, тюрк. düdük'; у нас: дуда, муз. інструмент і маншет, звич. plur. дуди.
ду́рень, тюрк. duran.
ёлупъ, з татарського; наше: йолоп.
каба́нъ, тюрк. kaban.
кайданы́, тур. kajd, kajdą.
калита́, тюрк. kaltá; у нас: калитка.
калё́ка, перс. k'alak'.
кандзюхъ, наше: кендюх.
канчу́къ, тур. kamčę, kančy.
капта́нъ, тур. gaftān, араб. kaftán.
капшу́къ, тур. kapčuk.
коўпа́къ, тюрк. kalpak.
комя́га (корито), татар. kemi, kimi — човен.
коча́нъ (капусти), тюрк. kočan.
кубари́, тюрк. χabér; наше: хабар.
курга́нъ, тюрк. kurkhané.

люлька, перс. lula.
постолы́, тюрк. postal.
тага́нъ, тюрк. tagan; триніг.
това́ръ, тюрк. tovar; рогата худоба.
торба, тюрк. torba.
ґутунь, тур. tütün, наше тютюн.
учкуръ, тюрк. uckúr, шнурок до штанів.
харчъ, тюрк. χardž; у нас також: харчунок, харчувати.
ходзя́нинъ, тюрк. χodža = пан; наше: хозяїн, хозяйка.
чайка, тур. kaik (човен); у нас уживаєть ся також: каюк.
черга́, тюрк. čérge; у нас також: чергувати ся.
чугу́нъ, тюрк. čujén = горнець.
шапка, тур. šabka.

У Кельтів по думцї автора запозичені лише два слова:
ботъ, кельт. bottas, лат. bota; у нас: чобіт.
тынъ, кельт. dunum, ст. ір. dun = замок, у нас: пліт.

З грецької мови подає автор тільки 8 слів, між ними:
ка́дка, гр. *κάδος*, лат. cadus.
кила́, рос. грыжа, гр. *κήλη*.
кменъ, гр. *κύμινον*.
крини́ца, гр. *κρήνη*; у нас: криниця і кирниця.
мак, гр. *μήκων*.

З латинської мови подано 5 слів:
байстру́къ, лат. bastardus.
бульба, лат. bulbus, лит. búlbe.
коляда́, лат. calendae.
котъ, лат. catus.
ягня, лат. agnus.

З румунської мови наводить одно слово:
букàтка (печений хлїб), рум. bucata; у нас: буката хлїба = байда, кусень хлїба.

Від Ґотів і иньших ґерманських народів запозичено в ріжні часи:
бо́ндарь, нїм. (Fass)binder.
бо́чка, ст. нїм. batahha, н. нїм. Bottich.
гни́да, ґот. gnett, дан. gnid.
гуро́къ, нїм. Gurke.
кнутъ, ґот. hnuto, шв. knut.
коцё́лъ, ґот. katils; наше: котел.
кру́пы, нїм. Graufe.
кульга́ць, від куля = нїм. Keule, палиця; наше: кульгати.
мечь, ґот. meki.

па́сма, швед. pasma; наше: пасмо = 30 ниток у мітку.
пила, ґот. fila.
ремень, ст. нім. riumo.
сталь, нім. Stahl.

Від Литовців мали Білоруси запозичити:

брогъ, лит. brágas і barāgas; автор завважує, що се слово знають іще лиш Поляки: bróg; тимчасом його знають і Чехи: brah і brh; у Лужичан називаєть ся оборіг: brozna gumno; дехто виводить се слово від нім. Heuberge; у нас крім слова оборіг є ще оборожина і обороженъ (у Жел. = Pfahl vom оборіг) та оборо́жиско (у Жел. = Stelle, wo ein оборіг stand); етимольоґія слова оборіг, не ясна, та чи не можна його зблизити до другого господарського терміну: обора? Обора означує загороду (без даху) для худоби, оборіг загороду (значно меншу і під дахом) для сіна або збіжа. Надто знане в нас слово: обо́риско і оборище, що означує місце, де була обора. Тут належить також третій господарський термін: обірник = гній. Обірник стоїть звичайно па оборі, а оборіг сусїдує з оборою. Слово обора виводжено від слова оборати. Та можна сумнївати ся про влучність сього виводу. Чи не скорше стоїть воно у звязи зі словом: брати, обрати, обібрати, оббирати, вибір (поль. obór, чесь. obor, рос. оборъ). Слово обора знають також иньші славянські мови: поль. obora, чесь. obora, рос. заборъ, словін. obôra, серб.-хорв. obor. На разї треба полишити питанє про етимольоґію слова оборіг отвертим, бо сама фільольоґія тут мабуть не дасть собі ради; до помочи їй треба конечно притягти ще етнольоґію та історію господарства.
бари́ць, наше барити ся, лит. bárti = лаяти.
ге́рбовацъ, наше гербувати = погорджувати, лит. gerbin = поважати, хвалити.
гни́бицъ, наше гнобити, лит. gnýbin, gnýpti — общипувати пальцями або клїщами.
гу́дзицъ, наше гудити = ганити, лит. gúdinu, gùdīti — повчати кого, просьвічувати.
шве́ля, лит. švēlis, запозичене, як автор каже, з нім. Schwelle; та мабуть се було навпаки.
буженина, лит. budyti = курити; у нас: вуженина і вудженина, вудити.
бурча́цъ, лит. burkûti, наше: бурчати.
ве́нцеръ, лит. ventaris, ventaras, прус. wentere, наше: вятїр, вятер, вятрик, ятер.
дзёгоцъ, лит. degùtas від коріня deg = горіти; наше: деготь.

клебáня, лит. klebonìja, дім сьвященника; у нас місцево: плебанія, з поль. plebania.
клуня, лит. klûnas, klonas, латиш. kluns.
коўшъ, лит. káušas, наше: ківш, кіш.
лайдáкъ, лит. lajdōkos, латиш. laidaks.
пáкля, лит. pākulos.
стадóла, лит. stádole, наше: стодола; пор. поль. stodoła і чесь. stodola, stodûlka.
янтарь, лит. gentāras і jentāras; у нас: янтарь і бурштин.
гузъ, лит. gùzas, наше: гузïр = спід снопа.
жлóкаць (пити жадібно), лит. žliùkti = мочити; наше: жльопати.
квóлиць (слабіти), лит. kwolyti = поважати; у нас: кволий = слабий.
литоваць, лит. letû'ti, взяте по думцї автора від Німцїв; наше лютувати = löthen.
скáба (ребро), лит. skabeti = різати, skabus = острий; у нас: схаб = кавалок свин. мяса.

З польської мови мали запозичити Білоруси:
абó, поль. abo; приходить у старо руських пам.
абы́, поль. aby; приходить також у старо-руських пам.
багнó, поль. bagno; пор. чесь. bahno.
барщъ, поль. barszcz; наше: борщ, рос. борщъ.
бáчиць (видïти), поль. baczyć (уважати); наше: бачити; хорв. paziti.
брáма, поль. brama; пор. чесь.-слов. brána, branka; словін. bramba; серб. брана.
брудъ, поль. brud; пор. церк. брудъ; луж. і словін. brud.
вáпна, поль. wapno; пор. чесь.-слов. wápno; словін. apno і apnu; серб.-хорв. vapno, japno; рос. і церк. вапно.
гузъ, поль. guz; пор. хорв. guza = фалд; мад gusa = boro.
жáдный, поль. żaden; пор. чесь. žádný; слов. і луж. žaden.
жвавый, поль. żwawy; пор. чесь. слов. žwawý.
жебрáкъ, поль. żebrak; пор. чесь. слов. žebrák, žebráček.
зухъ, поль. zuch.
ликъ, личи́ць, ли́чба, поль. lik, liczyć, liczba; автор завважує, що се слово є і в иньших славянських мовах, тому не мусить бути запозичене у Поляків.
мара, поль. mara; пор. чесь. mûra; словін. mar; нїм. Mahr, Mähre, Mährchen.
мотузъ, поль. motuz; наше: мотуз, мотовило, мотати; мотати знане всїм слав. мовам.
моцъ (сила), поль. moc; пор. чесь. moc; луж. moz, motz; словінське mozh, muzh (від могти); рос. мочь; церк. мощть; нїм. Macht; анґл. myht, might.

ницова́ць, поль. nicować; пор. церк. на ницъ, на ничь = на виворiть
па́дла, поль. padło; походить вiд слова: падати, знаного у всïх слав. мовах.
пархъ (Жид), поль. parch; пор. луж. perhaj; хорв. perhut; рос. пархатый.
паскуда, поль. paskuda; у нас є також: паскудник, паскудити.
па́ха, поль. pacha; пор. рос. пахъ; чесь. pažď; слов. pažd; луж. paža.
пильнова́ць, поль. pilnować; пор. чесь. слов. pilný, луж. pilné.
поку́та, поль. pokuta; пор. чесь. слов. i луж. pokuta.
присмаки, поль. przysmaki; пор. нïм. Geschmack, schmackhaft.
склепъ (пивниця), поль. sklep.
сма́жиць, поль. smażyć; пор. чесь. слов. smažiti; нïм. schmatzen.
смокъ, поль. smok; пор. чесь. zmek побiч drak; у иньших Славян уживаєть ся похiдних слiв вiд Drache, draco; церк. смокъ.
спры́тный, поль. sprytny.
сту́жка, поль. wstążka, наше: стяжка (тягнути, стягати, застягати); пор. чесь. stauha; слов. stuha, stužka; церк. встугъ.
трыма́ць, поль. trzymać, наше: тримати.
тро́хи, поль. trocha; пор. чесь. слов. trocha, trochu, troška; луж. trócha, troschku.
хапа́ць, поль. chapać; пор. чесь. chapati; рос. хапать, хапнуть; церк. хапати; лат. capio; грець. ἅπτομαι.
цыркаць, поль. cyrkać; я не знаю, де i як часто уживаєть ся в польськiм се слово; у нас уживаєть ся воно загально в значiню доïти: вициркай корову.
ша́рпаць, поль. szarpać; пор. лат. carpere i sarpere; гр. ἁρπάζω; нïм. schärben.
шлюбъ, поль. ślub; пор. чесь. slib; луж. slúb i szlub; словiн. obluba; нïм. Gelübde; (наше: любити).
шматъ (кусник), поль. szmat, наше: шматок; у польськiй мовi уживане те слово рiдко.
шту́рхаць, поль. szturchać; пор. чесь. strkati; луж. storkam.
ва́биць, поль. wabić; пор. чесь. wabiti; словiн. vabiti; серб. хорв. vabiti i vapiti; рос. вабить.
вита́ць, поль. witać; пор. чесь. vitati; луж. witam; рос. i цер. витати = ґайти до кого, також: витанiе, витатель; наше: повитанє, привiт.
га́мбиць, поль. hańbić; пор. чесь. zhanobiti, hanba; луж. hanuba; слов. hamba; церк. гажда; дань. haun; нïм. Hohn.
караскацца, поль. karaskać.
лэпскiй, поль. łebski; пор. чеськ. lepý; словiн. liep; хорв. серб. lép, ljep; церк. лѣпъ (comp. лïпший).

нехлюя, поль. niechluja.
плюгавый, поль. plugawy.
посѣдáць, поль. posiadać; пор. чесь. posednûti; словiн. possideti; хорв. posjesti; рос. посѣсть.
потáй, поль. potaj; пор. рос. потаивать, потаенный; хорв. potajali, potajni.
пречь, поль. precz; знане всiм славян. мовам.
прiемно, поль. przyjemnie; пор. чесь. слов. přijemný; хорв. prijmljen; (походить вiд: приймати).
притóмный, поль. przytomny; пор. чесь. přitomný; слов. pritomni.
прóша, поль. proszę; пор. чесь. prositi; слов. i словiн. prosit'; серб.-хорв. prositi; рос. просить.
пэўне, поль. pewnie; пор. чесь. pevně.
слóта, поль. słota; пор. чесь. slota; рос. слота; словiн. shlôta; нiм. Schlot.
шуя́, поль. szuja; пор. церк. шоуи; також: шуйство.
щу́ра, поль. szczur; у рос. се слово означає птаха.

На кiнцї автор наводить слова, взятi з чужих мов, якi одначе зайшли до бiлоруської через польську. Мiж ними є отсї:
бóхонъ, поль. bochen(ek), нїм. Bache.
брáга, поль. braha, нїм. Brühe.
брыль, поль. bryl (майже неуживане), iтал. ombrella.
бу́лка, поль. bułka, нїм. Beule.
бу́ся, поль. buzia (поцїлуй), тюрк. bus; чи не швидше з нїм. Busen?
вáга, поль. waga, нїм. Wage.
вáрта, пол. warta, нїм. Warte.
вáртый, поль. wart, нїм. wert.
вóрчикъ, поль. orczyk, нїм. Ortscheit.
вóцэтъ, пол. ocet, лат. ocetum.
вѣжа, поль. wieża.
аркушъ, поль. arkusz, лат. arcus.
арендáрь, поль. arendarz, сер. лат. renda, renta.
арéштъ, поль. areszt, сер. лат. aresta.
армáта, поль. armata, лат. armata.
бáкиръ, поль. na bakier, д. нїм. bak ker'.
балéя, поль. balja, д. нїм. Balje.
бáлька, поль. belka, нїм. Balken.
бáнда, поль. banda, iтал. banda.
бары́ла, поль. baryła, фран. baril.
бля́зенъ, поль. błazen, чесь. blázen.
бракóвáць, поль. brakować, нїм. Brack.

брук, поль. bruk, нїм. Brücke.
бурштынъ, поль. bursztyn, нїм. Bernstein.
брыка, поль. bryka, нїм. Barutsche, сер. лат. birota.
вонйты, поль. wymity, лат. vomere.
гакъ, поль. hak, нїм. Hacken.
гáндэль, поль. handel, нїм. Handel.
гáрдый, пол. hardy, чесь. hrdy.
гвалтъ, поль. gwałt, нїм. Gewalt.
гебель, поль. hebel, нїм. Hobel.
гомонъ, поль. gomon(?), сканд. gaman.
грáбаръ, поль. grabarz, нїм. Gräber.
грунтъ, поль. grunt, нїм. Grund.
гýльтай через Поляків мабуть від Українців, а до них зі сходу.
дахъ, поль. dach, нїм. Dach.
дежá, поль. dzieża, нїм. Döse.
дротъ, поль. drut, нїм. Draht.
друкъ, поль. druk, нїм. Druck.
дзя́ковацъ, поль. dziękować, нїм. danken.
едвáбъ, поль. jedwab, чесь. hedváb.
жартъ, поль. żart, нїм. Schertz.
жегнáць, поль. żegnać, лат. signare.
кабáтъ, поль. kabat, пер. kabā.
кáвалъ, поль. kawał, нїм. Kavel.
кáливо, поль. kaliwo, грец. *κόλυβον*.
кáхля, поль. kafel, нїм. Kachel.
квáпиць, поль. kwapić, нїм. Quabbe.
кировáць, поль. kierować, нїм. kehren.
кишéнь, поль. kieszeń, тур. k'ésé.
клёцки, поль. kluski, нїм. Klösschen.
кля́мка, поль. klamka, нїм. Klinke.
коўдро, пол. kołdra, нїм. Kolter.
комóра, поль. komora, гр. *καμάρα*, лат. camara.
кóноўка, поль. konewka, нїм. Kanne.
корáли, поль. koral, гр. *κοράλλιον*, лат. corallium.
коштовáць, поль. kosztować, нїм. kosten.
крáма, поль. krama(?), нїм. Kram.
крáты, поль. kraty, лат. crata.
крóква, поль. krokiew, сер. гор. нїм. Chraco.
кýля, поль. kula, сер. нїм. Kule, шв. kula.
кутáсъ, поль. kutas, тур. тат. guthâs.
кýфа, поль. kufa, нїм. Kufe.

ланцу́гъ, поль. łańcuch, нiм. Lehnzug.
ла́та, поль. łata, нiм. Latte.
ле́йцы, поль. lejce, нiм. Leitseil; наше: лїци.
лихта́ръ, поль. lichtarz, нiм. Leuchter.
ло́кшины, поль. łokszyny, тур. lakšé.
лямова́ць, поль. lamować, франц. lame, лат. lamina.
ма́гли, поль. magiel, нiм. Mangel.
майстэръ, поль. majster, нiм. Meister.
маляръ, поль. malarz, нiм. Maler.
ма́ры, поль. mary, нiм. Bahre
матэрiя, поль. materja, лат. materia.
ми́ля, поль. mila, нiм. Meile.
ми́на, поль. mina, франц. mine- або iтал. mina.
млынъ, поль. młyn, нiм. Mühle, iтал. mulino.
му́ляръ, поль. mularz, нiм. Maurer.
му́сиць, поль. musić, нiм. Muss.
му́рза, поль. murza, вiд maurus.
муръ, поль. mur, лат. murus.
мяркова́цца, поль. miarkować się, нiм. merken.
ны́рка, поль. nerka, нiм. Niere.
обца́съ, поль. obcas, нiм. Absatz.
обцуги́, поль. obcęgi, нiм. Hufzange.
окуля́ры, поль. okulary, лат. oculus.
пара́льошъ, поль. paraliż, гр. лат. paralyticus.
пара́хвiя, поль. parafia, лат. parochia.
пи́лка, поль. piłka, лат. pila.
пля́йстэръ, поль. plaster, нiм. Pflaster.
плява, поль. plama, франц. blâme.
пляцъ, поль. plac, нiм. Platz.
панчо́ха, поль. pończocha, сер. г. нiм. Buntschuoch.
прасо́ваць, поль. prasować, нiм. pressen.
пра́ца, поль. praca, гр. *πράσσω*.
про́ба, поль. próba, нiм. Probe.
про́варъ, поль. browar, нiм. Brauerei.
пу́шка, поль. puszka, нiм. Büchse.
пы́тэль, поль. pytel, нiм. Beutel.
ра́да, поль. rada, нiм. Rath.
разы́нка, поль. rozynka, нiм. Rosine.
рату́нокъ, поль. ratunek, нiм. Rettung.
рахова́цца, поль. rachować się, нiм. rechnen.
ре́шта, поль. reszta, нiм. Rest.

скварка, поль. skwarek, нiм. Schwarte.
скиба, поль. skiba, д. нiм. Skeebe (Scheibe).
скриня, поль. skrzynia, лат. scrinium.
слимакъ, поль. ślimak, лат. limax.
спица, поль. śpica, нiм. Spitze (шпиця).
стольмахъ, поль. stelmach, нiм. Stellmacher.
стрихъ, поль. strych, нiм. Strich.
суфитъ, поль. sufit, iтал. soffito.
трафицъ, поль. trafić, нiм. treffen.
тузинъ, пол. tuzin, нiм. Dutzend
тынкъ, поль. tynk, г. нiм. Tünche.
тэрпэнтына, поль. terpentyna, нiм. Terpentin, гр. *τερεβινθίνη*.
фалшъ, поль. fałsz, нiм. falsch, лат. falsus.
фаска, поль. faska, нiм. Fass.
фурманъ, поль. furman, нiм. Fuhrmann.
холява, поль. cholewa, лат. caliga.
цалёўка, поль. calówka, нiм. Zoll.
цвикъ, поль. ćwiek, нiм Zweck.
цебаръ, поль. ceber, нiм. Zober.
цыбуля, поль. cebula, нiм. Zwiebel, лат. caepulla.
цытворъ, поль. cytwar, г. нiм. Zitwar, араб. zedwar.
цэгла, поль. cegła, нiм. Ziegel, лат. tegula.
чэпокъ, поль. czepek, сер. лат. cappa.
шабля, поль. szabla, нiм. Säbel.
шали, поль. szalka, нiм. Schale.
шановаць, поль. szanować. нiм. schonen.
шатанъ, поль. szatan, нiм. Satan, тур. šajtan.
шафа, пол. szafa, д. нiм. Schaff, гр. *σκάφιον*.
швагеръ, поль. szwagier, нiм. Schwager.
шелегъ (шелюг), пол. szeląg, нiм. Schilling.
шельма, поль. szelma, нiм. Schelm.
шиба, поль. szyba, нiм. Scheibe.
шинка, поль. szynka, нiм. Schinken.
шинкъ, поль. szynk, нiм. Schenke.
шкло, поль. szkło, ґотс. stikls.
шкода, поль. szkoda, нiм. Schade.
шлякъ, поль. szlak, нiм. Schlich.
шляхта, поль. szlachta, ст. нiм. Slakta.
шмельцъ (смалець), поль. smalec, нiм. Schmelz.
шнуръ, поль. sznur, нiм. Schnur.
шпилька, поль. śpilka, нiм. Spille.

шпунтъ, поль. szpund, нїм. Spund.
шрам, поль. szram, нїм. Schramme.
шротъ, поль. szrót, нїм. Schrot.
шру́ба, поль. śruba, нїм. Schraube.
шта́ба, поль. sztaba, нїм. Stab.
шту́ка, поль. sztuka, нїм. Stück.
я́тка, поль. jatka, нїм. Hütte.

Далї наводить автор іще рідко уживані слова і то не між народом; із тої причини я пропускаю їх.

Приглянувши ся всїм виписаним словам, можна завважати, що навіть ті, яких вивід добрий, не все походять як раз із тої мови, з якої тут цитовані. Що до польонїзмів, то автор рішучо переборщив і то головно тому, що не узглядних української мови. Як ми бачили, багато таких польонїзмів подибуєть ся в иньших славянських мовах; а в такім разї чому вони не можуть бути власністю Білорусів, або чому не признати їм российський вплив (коли такий є) чи український. Як відомо, Українцї належали довго разом із Білорусами до одної орґанїзацїї державної, крім того етноґрафічно сусїдують із собою, мають навіть деякі спільні лїтературні памятки, тож і мали вплив на Білорусів. Досить порівнати український фолькльор із білоруським, аби переконати ся про величезний вплив першого; значить, він був також і в мові. Так само треба брати й ту ґрупу чужих слів у Білорусів, які мали дістати ся до них через Поляків. Безперечно, багато з них дістало ся, але що не всї, се також певна річ. Таж турецько-татарські, грецькі, румунські слова мали найкоротшу дорогу до Білорусів через Українцїв; але й латинські та нїмецькі слова не все йшли через Поляків; перші були нераз запозичувані через Українцїв у Румунів, другі просто у Нїмцїв, яких усе жило багато між Українцями. При студіях над язиковими запозичуванями треба проте все мати на оцї історію дотичної мови. *В. Гнатюк.*

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisyi antropologicznej A. U. w Krakowie, т. VII, Краків 1904.

Етноґрафічна частина „Матеріялів“ містить пять розвідок і статей, з котрих одна „O. Kolberg. Pokucie, wydał dr. Stanisław Zdziarski“ була вже обговорена в „Записках“.

Найбільше матеріялу приносить праця Д-ра Владислава Косїньского „Materyały etnograficzne(,) zebrane w różnych okolicach Galicyi zachodniej“ (стр. 1—86), яка служить продовженем його давнїйшої працї, уміщеної в V і VII томі „Zbioru wiad. do antr. kraj.“. Її вартість підносять паралелї, зачерпнені з кільканайцятьох розвідок, що дотикають

до розслїджуваних ним околиць і предмету. Цїлий матеріял розміщений в таких рубриках: A) Демонольоґія, B) Чарівницї, чари, уроки і замовляня, C) Природа а власне сьвіт зьвіринний і ростинний та метеорольоґія, D) Чоловік, його житє, господарство і т. и., його погляди, віруваня і пересуди, привязані до поодиноких днїв в роцї, E) Релїґійні і моральні погляди. Деякі річи заслугують уваги. Наведу дещо цікавійше. В Чорнім Дунайци думають, що тому доторкають ся трумною порога, коли виносять мерця з хати, щоби дїдько не зашкодив домови. Сей погляд цікавий тим, бо звичайно думають, що тодї мерлець пращаєть ся в послїдне з своїм домом. В Йорданові думають знов, що не годить ся дотикати трумною до порога, бо тодї умирало би більше людий з тої хати: поріг поливають на той час водою (с. 83 № 60). У Високій, мисленицького пов. місто порога поливають самого мерця, щоби худоба добре доїла ся (ст. 22 № 29). Блудні огники називають в деяких околицях сьвентосуфк'ами або нічними богинками. Не лишень палець умерлого але також і кість помагають злодіям обкрадати (с. 18—19 № 33-34). Щоби когось охоронити перед яким нещастєм вбивають ніж в одвірок; так пр. роблять в Макові і Єлєсьнї, щоби худоби не причепило ся яке лихо (с. 23 № 46); в Пісажовицях, бєльського п. встромлюють ніж в ногу від стола, щоби хлопця не взяли до війська (стр. 19 № 35). Смерть заповідає курка, як піє (с. 32 № 121), далї, коли стїна, повала або який знаряд в хатї затріщить (с. 83 № 48); коли пес перед хатою завиє, де лежить хорий (с. 36 № 173). Коли свиня порпе твердий ґрунт, будуть умирати старі люди, коли мягкий молоді (с. 38 № 197). Як би хто ходив на сьвятий вечер босо або встав від столу, то мусить умерти (стр. 76); так само умре той, кому випаде лижка з рук в час сьвятої вечері (с. 76 № 124); на смерть вказує також дим, коли утїкає в дверї. Доховали ся слїди поважаня печи: щоби теля було товсте, обтирають йому писок об піч (с. 22 № 24). Коли молода приїде до молодого з виправою, кладе дружба перину на піч, щоби молоді мали богато дїтий (с. 60 № 32).

Ян Сьвєнтек подав етноґрафічні матеріяли з Борової (87—121). Се доповненє до його більшої працї „Lud nadrabski" і не містить майже нічого такого, чого би там не було. Про 1846 рік оповідають, що пани спровадили собі тодї якихсь там „Polaków", щоби хлопів забивали; тому то хлопи мстили ся на панах (с. 95). A. 2. c. α) оповіданє: цїсар і мудрий хлоп, β) донька хлопа приходить нї вершком нї пішки, γ) хлоп відповідає цїсареви, що один гріш віддає, другий позичає, третїй вкидає в болото, четвертий закопує в землю, а пятий ховає для себе (стр. 102-3). Се оповіданє причепляють декуди до цїсаря Йосифа II. δ) Хлоп пише лист до цїсаря і жалує ся на свою кривду.

Стр. 110 № 7. а) Ісус Христос учить сьв. Петра, що не був вдоволений з його поступованя. Стр. 111. Хреста не вільно переставляти.

Казимір Карчмарчик зібрав „Podania ludowe w Wiśniczu i okolicy“ (с. 122—140), де находимо богато переказів, привязаних до поодиноких місцевостий, будівель і т. и. Цікаві спомини про історичні особи.

Дуже цікава статя Реґіни Ліліёнтальової п. з. „Dziecko żydowskie“ (с. 141—173). Богато анальоґічних поглядів і вірувань можемо знайти у нас, а також у иньших народів Европи і других континентів. Вказує се на певну паралельність деяких явищ, з якою стрічаємо ся і деінде. Видно се головно при забавах. Більшу половину з них обробив Andree в своїх „Ethnogr. Paralellen“ і виказав їх загальне розпросторене. Те саме можна би також зробити з деякими иньшими грами, наведеними у Ліліёнтальової. Одначе не усї народи знають усї забави; у Жидів примiром деякі забави питомі, як пр. усї обрядові гри. Більшість знова перенята від місцевої людности. Ся обставина саме для жидівських дітий характеристична. Я сам бачив в Бережанах, як міські жидики наслїдували наші забави, а навіть сьпівали руські піснї (І шумить і гудить). З наведених в розвідцї забав нема майже анї одної, котрої би не знали наші школярі. Вичислю сесї забави: гра в пера, в ґузики, в карти (21), в шибеницю, в млина, в вівцї і вовка, в мету, в варцаби, здійменє шнурочків з пальців, в цет чи лїшка, в пилку, в лапанки, небопекло, в оріхи, в кістки, в тарахкальце, в коника і т. и.

Археольоґічні й антропольоґічні статї сього тому будуть обговорені осібно. *З. Кузеля.*

Видання й статї обговорені в науковій хронїцї й бiблїоґрафiї сього тому:

Ks. Jana Wielewickiego T. J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów n św. Barbary, I—IV.

Magyarország közoktatásügye az 1903 évben, 1904.

A. Brückner — Starożytna Litwa, 1904.

В. Ключевскій — Курсъ русской исторіи, I, 1904.

Н. Рожковъ — Обзоръ русской исторіи съ соціологической точки зрѣнія, I, 1903.

— Городъ и деревня въ русской исторіи, 1902.

М. Довнаръ-Запольскій — Книга для чтенія по русской исторіи, 1904.

Радзивиловская или Кенигсбергская лѣтопись, I—II, 1902.

В. Сизовъ — Миніатюры Кенигсбергской лѣтописи, 1905.

А. Шахматовъ — О такъ называемой Ростовской лѣтописи, 1904.

Полное собранiе русскихъ лѣтописей, т. XIII, 1904.

A. Brückner — Mikołaj Rej, 1905.

Н. Дашкевичъ — Общенiе Южной Руси съ Югославянами въ литовско-польскiй перiодъ ея исторiи, 1904.

Ю. Яворскiй — Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ, 1904.

Г. Павлуцкiй — О деревянныхъ рѣзныхъ изображенiяхъ „путтовъ" въ южнорусскихъ церквахъ XVII—XVIII в., 1904.

Д. Эварницкiй — Источники для исторiи Запорожскихъ козаковъ, I—II, 1903.

В. Модзалевскiй — Слухи о назначенiи Кантакузина гетманомъ Малороссiи, 1904.

И. Свѣнцицкiй — Церковно- и русско-славянскiя рукописи публичной библiотеки Народнаго Дома во Львовѣ, 1904.

— Рукописи библiотеки Народнаго Дома во Львовѣ, 1905.

M. Bobrzyński, W. L. Jaworski i J. Milewski — Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi, 1905.

L. Léger, Souvenirs d'un slavophile, 1905.

О. Мончаловскiй — Письма П. А. Кулиша относящiяся къ времени и цѣли его пребыванiя во Львовѣ, 1904.

K. Mokłowski — Sztuka ludowa w Polsce, 1903.

Е. Карскiй — Бѣлоруссы, I, 1903.

Materyały antropologiczne-archeologiczne i etnograficzne, VII, 1904.

Корон

Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII — LXVII по 3·00, т. XXIII — IV 5·00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплети I—XX по 48·00, I—L по . . . 120·00

Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . . . 5·00

„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім пап. . . . . 4·00

„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. папері . 4·00

„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський . 4·00

„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський . . . 5·00

„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00

„ т. VIII—IX: Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850—1862

Збірник історично-фільософічної секциї т. I і IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)

т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX в. 4·00

„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50

„ т. VIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. V ч. I . . 4·50

Збірник математично-природописно-лікарської секциї, т. I. II, III і IX по 3·— т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по . . . 2·00

„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по . . . . 6·00

„ „ „ „ р. VI, IX по . . . . 10·00

„ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по 12·00

Руська історична бібліотека:

т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . 2·40

т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії . . . . 4·00

т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси . . 6·80

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Монографії до історії України-Руси . . . . 3·00

т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князївства литовського . . . . 3·20

т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. 2·20

т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. 2·00

IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . . 12·80

XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького 3·20

XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40

XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козаччини на Правобережі . . . . . . 6·60

XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в. . . . 3·60

XX. Шульгин — Начерк Коліївщини . . . . 3·00

XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV XVIII ст. 5·00

XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . . . . 5·00

Інґрем Дж Історія політичної економії . . . . 4·00

Кавцкі Кароль, Народність і її початки . . . . 0·60

Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної . . 0·70

Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії . . . . 1·20

Кареєв М. Фільософія історії . . . . 0·25

Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович . . . . . . 0·60

Кониський О. Листи про Ірляндію . . . . 0·45

Конрад Й. Національна економія . . . . 2·30

Костомарів М. — Руська історія в житєписах ч. II і III по . . . 1·00

„ Письмо до ред. Колокола . . . . 2·00

Кримський А. Мусулманство і його будучність . . . . . 1·70

Левицький Нечуй I. — Сьвітогляд українського народу . . . . 0·60

Левицький К. Др. — Німецько-руский правничий словар . . . . 7·00

„ Руська Правда . . . . 1·00

Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1904 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей . . . . 12·00

Ляссаль Ф. Про суть конституції . . . . 0·30

Масарик Т. Ідеали гуманности . . . . 0·36

Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I . . . . 2·80

Материяли до українсько-руської етнольоґії т. I і III. 11.00

„ т. II, IV—V і VII (містить моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів) 22·00

	Корон
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Міцкевич А. До галицьких приятелїв, зі вступом і поясненями	0·46
Огоновський Ом. Др. Істория руської лїтератури т. II. 6·00, т. III. 8·00, т. IV	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В. Раси Европи	0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Памятки українсько-руської мови і лїтератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5·00
Павлик М. — Про читальні	1·00
„ М. П. Драгоманов, его ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів	4·00
„ Якуб Іваватович	1·00
Партицький О. — Старинна істория Галичини	6·0
„ Словиньска держава перед двома тисячами лїт	0·2
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0·7
„ Скандинавщина в давнїй Руси	0·4
„ Слово о полку Ігоревім	1·6
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2.8
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по	2.0
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по	4·0
„Правда“ письмо лїтературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4·0
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм	3·0
Пулюй I., Непропаща сила	0·2
„ Нові і перемінні звізди	0·1
Раковський I., Вік нашої землї	0·1
„ Вульканн	0·3
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1 0
„ Руські землї Польскої Корони при кінцї XV в.	0·8
Сеньобо Ш., Австрия в XIX ст.	0·
„ Міжнародні революцийні партії	0·4
Спис творів Ів. Франка за 25 лїт його лїтературної дїяльности	1·0
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·4
Студинський К. Др. — Лїрники, студия	0·4
„ Пересторога, історично-лїтературна студия	2·0
Тен Г., Фільософія штуки	1·0
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0·
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2 0
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·0
„ Київська Ковачина 1855 р.	0·1
„ Маруся Богуславка в укр. лїтературі	2 0
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів	0·
„ Розвій астрон. поглядів	0·4
„ Розвій поглядів на лихву	0·
„ Розмови з Л. Толстим	0·3
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12·0
Фер Л. Будда і Буддізм	0·8
Ферріер Е. Дарвінізм	1·3
Флямаріон К. Про небо	2·0
Франко Ів. Нарис історії фільософії	0 6
„ Наші коляди	0·4
„ Іван Вишенський	2·0
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0 6
„ Хмельниччина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·0
„ Слово о Лазаревѣ воскресенїи	0·5
„ Апокріфічне еванґелиє Псевдо-Матвія	0·3
„ Шевченко героєм польської революцийної леґенди	0·4
Целевич Ю. Др. — Істория Скиту Манявського	2·4
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·4
„ Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.	1 0
Щурат Чернеча република на Афонї	0·2
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студия	0·2